

T.C
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE İNGİLTERE’NİN
ORTADOĞU POLİTİKASINDA
İRAK
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Kubilay SARA

İSTANBUL, 2008

T.C
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE İNGİLTERE’NİN
ORTADOĞU POLİTİKASINDA
İRAK
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Hazırlayan:

Kubilay SARA

050771295

Danışman;

Yrd.Doç.Dr. Burak Samih GÜLBOY

İSTANBUL, 2008

YEMİN METNİ

Sunduğum Yüksek Lisans Tezimi Akademik Etik İlkelerine bağlı kalarak, hiç kimseden akademik ilkelere aykırı bir yardım almaksızın bizzat kendimin hazırladığına and içerim.

Kubilay SARA

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

15.07.2008

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 050771295 numaralı *Kubilay Sara'nın* "Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA IRAK**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 03.07.2008 tarih ve 2008/17 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Kampüsünde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (70) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 7 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

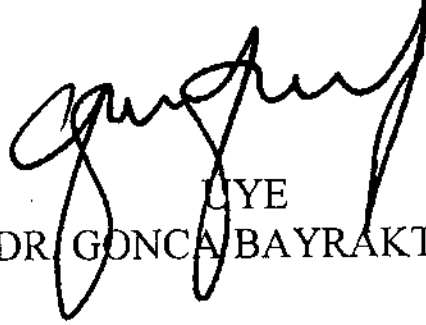
DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR. BURAK SEMİH GÜLBOY

ÜYE
DOÇ.DR. LEVENT ÜRER

ÜYE
YRD.DOÇ.DR. GONCA BAYRAKTAR DURGUN

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA IRAK

Kubilay SARA

Özet

Bu tez, iki dünya savaşı arası dönemde İngiltere’nin Irak’a yönelik politika yaklaşımlarını Ortadoğu politikası çerçevesinde açıklamayı amaçlamaktadır. İngiltere’nin genelde Orta Doğu’da, özelde ise Irak’ta nüfuzunu ve çıkarlarını sürdürmek çabaları ışığında çeşitli siyasi, diplomatik, askeri ve stratejik boyutlarla bu politikasının temelini oluşturan iç ve dış gereklilikleri ve düşünceleri analiz etmeye çalışmaktadır. Bu çalışma İngiltere’nin yükselen milliyetçiliğin bir sonucu olarak isyanlara ve dış tehditlere karşı Irak’ta nasıl statükoyu sürdürmeye çalıştığını göstermektedir. İngiltere’nin Araplara verilen taahhütler karşısında gizli anlaşmaları göz önünde bulundurarak Irak politikasının oluşumunda İngiltere’yi güç durumda bırakan ikilemleri incelemeye gayret etmektedir. Irak politikasının yapılandırılmasında bu taahhütlerin İngiltere’nin dış politika amaçları ve dış etkiler ile bağdaştırılmasına ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler:İngiliz Politikası,Ortadoğu, Manda Yönetimleri,Antlaşmalar,
Irak .

IRAQ IN THE GREAT BRITAIN'S MIDDLE EAST POLICY IN THE INTERWAR PERIOD

Kubilay SARA

Abstract

This dissertation aims to elaborate Great Britain's policy approaches to Iraq within the context of its Middle East policy in the interwar period. It attempts to analyze domestic and foreign necessities and considerations which formed the basis for that policy with various political, diplomatic, military and strategic dimensions in the light of the efforts to consolidate its influence and interests over Iraq in particular and the Middle East in general. This study shows how Great Britain tried to maintain the status quo in Iraq against the foreign challenges and rebellions as an outcome of rising nationalism. It attempts to examine the dilemmas that taxed Great Britain in the formation of its Iraq policy by taking into consideration the secret agreements in the face of the commitments made to the Arabs. It sheds light on the reconciliation of these commitments between its foreign policy aims and external influences in the formulation of Iraq policy.

Key words: British Policy, Middle East, Mandate Administrations, Treaties, Iraq.

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni	
Jüri Sayfası	
Türkçe Özet ve Anahtar Kelimeler	
İngilizce Özet ve Anahtar Kelimeler	
Kısaltmalar	III

Giriş	1
--------------	----------

I.BÖLÜM

1907-1920 ARASI DÖNEMDE İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

1.1907 İNGİLİZ-RUS ANTLAŞMASI	3
2.1915 MACMAHON HÜSEYİN GÖRÜŞMELERİ	6
3.ARAP İSYANI	9
4.1916 SYKES-PICOT ANLAŞMASI	10
4.1.De Bunsen Komitesi Kararları	10
4.2.Antlaşma Maddeleri	14
5.İNGİLTERE’NİN MEZOPOTAMYA’DA POLİTİKA OLUŞTURMA ÇABALARI	16
6.1917 BALFOUR DEKLARASYONU	18
7.DOĞU KOMİTESİ KARARLARI	22
8.1919 PARİS BARIŞ KONFERANSI GÖRÜŞMELERİ	27
8.1.Mandalar Konusu	28
8.1.1.Ortadoğu’da Manda Düzenlemeleri	28
8.1.2.Manda Sisteminin İngiliz Politikasına Yansıması	32
8.2.Petrol Meselesi	34
8.2.1.İngiltere’nin Petrol Politikasının Temelleri	34
8.2.2.Fransa ile Petrol Antlaşması	37
9.SAN REMO ANTLAŞMASI	38

II.BÖLÜM

1920-1930 ARASI DÖNEMDE İNGİLTERE’NİN İRAK’TA STATÜKOYU SÜRDÜRME ÇABALARI

1.1920 ARAP AYAKLANMASI	39
2.1921 KAHİRE KONFERANSI KARARLARININ İRAK’A YANSIMALARI	43
3.1922 İNGİLİZ-İRAK ANTLAŞMASI	48
4.KRALİYET HAVA KUVVETLERİ’NİN İRAK SAVUNMASINDAKİ ROLÜ	52
5.1926’DA MUSUL’UN İRAK’A KATILMASI	54
5.1.Musul Sorununun Milletler Cemiyeti’nde Ele Alınması	54
5.2.Musul Sorununun Çözülmesi	57
6.1930 İNGİLİZ-İRAK ANTLAŞMASI	58
7.İRAK’IN MİLLETLER CEMİYETİ’NE KATILMASI	60

III.BÖLÜM

1930-1939 ARASI DÖNEMDE REVİZYONİZME KARŞI İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA İRAK

1.REVİZYONİST GÜÇLERİN ORTAYA ÇIKMASI VE ORTADOĞU’DAKİ YANSIMALARI	62
1.1.İtalya Faktörü	62
1.2.Almanya Faktörü	63
2.İNGİLTERE’NİN YÜKSELEN TEHDİTLER KARŞISINDA SAVUNMA POLİTİKALARINI BELİRLEMESİ	65
2.1.İngiltere’nin Savunma Önceliği ve Yatıştırma Politikası	65
2.2.Ortadoğu’nun Artan Önemi	69
3.MONTREUX’DE İNGİLİZ-RUS KARŞILAŞMASI	73
3.1.Montreux’a Yol Açan Gelişmeler	73
3.2.Montreux Konferansı	78
3.3.İngiliz-Rus Anlaşmazlığı	80
4.İRAK’IN ROLÜ	85
Sonuç ve Genel Değerlendirme	87
KAYNAKÇA	90
ÖZGEÇMİŞ	94

Kısaltmalar

a.g.k.	:Adı geçen kitap
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.t.	:Adı geçen tez
bkz.	:Bakınız
ev.	:eviren
Ed.	:Editör
s	:Sayfa

Giriş

İki Dünya Savaşı arası dönemde İngiltere can damarı özelliği taşıyan Hindistan'a uzanan imparatorluk yolunu güvence altına almak amacıyla eski Osmanlı toprakları içerisinde yer alan Ortadoğu bölgesi ile ilgilenmiş ve dış tehditlere karşı bu bölgeyi savunmak için çaba göstermiştir. I.Dünya Savaşı ile birlikte işgal ettiği Ortadoğu topraklarında Araplarla işbirliği içerisine girmiş verdiği vaatlerle savaşın kazanılmasının kolaylaştırmaya çalışmıştır. Fransa'nın da Ortadoğu bölgesindeki isteklerini de kendi çıkarları ön planda olmak üzere hesaba katarak bir takım anlaşmalarda bulunmuştur. Irak topraklarının işgal edilmesiyle çıkarlarını azami düzeyde korumak amacıyla yönetim stratejisi belirlemeye çalışmış ve savaş sonunda barış düzenlemelerinin getirdiği değişimle birlikte Irak ile ilgili düzenlemelere girişmiştir.

Daha sonra Irak'taki isyanla birlikte Kahire Konferansına uzanan süreç ile Irak'ın geleceğini etkileyen kararlar alınmış, yapılan antlaşmalarla Irak ile ilgili yükümlülükler İngiltere'nin denetiminde azaltılmıştır. İngiltere Kraliyet Hava Kuvvetlerinin ve Irak ordusunun savunmaya katılması ile iç düzeni sağlamaya çalışmış, Irak yönetiminden sorumlu görevlileri ile tavsiye ve yardım görevlerini üstlenmiştir. 1930'lardan sonra da revizyonist devletlerin uluslararası dengeleri değiştirmesi ile İngiltere savunma politikalarını gözden geçirmiş, savunma eksikliklerinden dolayı uzun soluklu bir savaşı göze almaktan ziyade yaptığı antlaşmaların getirdiği avantaj ile Mısır, Filistin ve Irak'ta statükonun bozulmaması için gayret etmiştir. Olası bir savaşta Hindistan ile Mısır arasında iletişim yollarının sigortası ve petrol bölgesi durumunda olan Irak'ın İngiltere ile yapılan antlaşmalar çerçevesinde kendi kendine yetebilen ve toprakları üzerinde bulunan üsleri ile savunma yapabilen bir durumda olması için gayret göstermiştir.

Bu tez çalışmasının amacı iki dünya savaşı arasındaki dönemde İngiltere'nin Ortadoğu politikası çerçevesinde Irak'a yönelik politika yaklaşımlarını göstermektir. Tez çalışmamı tarih aralıkları ile üç bölüme ayırarak inceledim.

Tez çalışmamın birinci bölümünde 1907–1920 yılları arasında İngiltere'nin imparatorluk yolunun savunmasını garanti altına almak için Ortadoğu'ya yönelimini ve

I.Dünya Savaşı ile birlikte savaşı kazanma amacına yönelik olarak politika yaklaşımlarını inceledim. Bu çerçevede, müttefik kazanma girişimlerini çerçevesinde Araplarla yapılan işbirliğine ve karşılığında İngiltere'nin verdiği taahhütlere, müttefik Fransa'nın Ortadoğu ile ilgili istekleri karşısında karar alma sürecine ve karşılaşılan sorunlara değindim. Ayrıca Bağdat ve Basra'nın işgaliyle birlikte Irak'ta nasıl bir yönetimin kurulması gerektiği ile ilgili yaklaşımları ele aldım. Savaştan sonra barış görüşmelerinde çıkarlar önceliğinde ve savaş zamanı gereklilikleri doğrultusunda uygulanan politikaların uluslararası gelişmeler ve İngiltere'nin Ortadoğu ile ilgili politika değerlendirmeleri doğrultusunda şekillenmesini açıkladım.

İkinci bölümde 1920–1930 yılları arasında savaş sonrası düzenlemelerin Irak'a yansıyan boyutunun meydana getirdiği sorunlar neticesinde İngiltere'nin uyguladığı politikadaki değişimler çerçevesinde Irak'ta statüko sürdürme çabalarını açıklamaya çalıştım. Bununla birlikte Kahire Konferansı kararlarının uzun soluklu uygulama girişimlerinin Irak'a dönük yansımalarını inceledim. Bu incelemede İngiltere ile yapılan antlaşmalar, Musul'un Irak topraklarına katılması ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi ile tamamlanmaya çalışılan politika aşamalarına yer verdim.

Üçüncü bölümde ise 1930–1939 yılları arasında revizyonist güçlerin ortaya çıkmasıyla birlikte Akdeniz değişen dengelerin Ortadoğu'daki yansımaları karşısında İngiltere'nin savunma politikaları belirleme sürecini açıkladım. Revizyonizmin beraberinde getirdiği tehditler üzerine Montreux Konferansı'nda İngiliz-Rus mücadelesine yer vererek, Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliği açısından İngiltere'nin savunduğu görüşleri ve izlediği stratejiyi inceledim. Ayrıca, Akdeniz'de değişen dengeleri lehine çevirme noktasında müttefik arayışlarını, Ortadoğu'nun artan önemini ve Irak'ın rolünü açıklamaya çalıştım.

I.BÖLÜM

1907–1920 ARASI DÖNEMDE İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU’DAKİ TEMELLERİ

1.1907 İNGİLİZ-RUS ANTLAŞMASI

19.yüzyılın ilk yarısından itibaren Ortadoğu, batılı devletlerin siyasi ve iktisadi faaliyetlerine sahne olmuştur. Dış politika, siyaset, ekonomi, ülke yönetimi gibi birçok alanda kalıpları belirleyen ve bölgeyi bu kalıplara uyduran bölgesel aktörlerin başında İngiltere gelmektedir. Sömürgecilik faaliyetlerine hız kazandıran İngiltere, Doğu Hindistan Kumpanyası şirketi vasıtasıyla Hindistan’ı işgal etmiştir. İngiltere en önemli sömürgesi Hindistan’ı ele geçirdikten sonra burayı savunmak için, İngiliz adalarından Hint Okyanusu’na giden yollar üzerinde stratejik üsler ele geçirmenin hayati bir önem taşıdığına inanmıştır. Hint sömürgelerinin güvenliğini tehdit edebilecek muhtemel saldırıların önünü kesebilmek amacıyla Hindistan’a açılan ulaşım yollarını kara ya da deniz yoluyla denetimi altında tutmayı görev bilmiştir. Hindistan’a giden en kısa yol Osmanlı topraklarından geçtiğinden dolayı İngiltere, bu yolu güvenlik altına alabilmek için Basra Körfezi ve Mezopotamya’ya hakim olma amacı güdüyordu.

19.yüzyılın ilk yarısından itibaren Hint Okyanusu ve Basra Körfezi’ne ulaşan deniz ticaretini kontrol etmek amacıyla Arap Yarımadası’nın güney kıyılarına yerleşerek Ortadoğu bölgesine nüfuz etmek istemiştir. İngiltere Basra Körfezi üzerindeki şeyhliklerle anlaşmalar imzalayarak hakimiyet kurmaya çalışmıştır.

Hindistan yolu İngiltere için hayat yolu anlamına geliyordu ve bu hayat yolunda karşılaştığı en önemli tehdit 19.yüzyıl boyunca Rusya’dan gelmiştir. Süregelen Rus tehdidine karşı İngiltere, savunma politikasını Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü koruma ve Osmanlı toprakları üzerinde yer alan, stratejik açıdan önem taşıyan yerlere yerleşme çerçevesine oturtmuştur¹.

¹ Kocabaş, S., Hindistan Uğruna Yapılanlar İngiltere ve Hindistan, İstanbul, 1987, s.85.

Savunma politikasının önemli bir yansımaları İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgal etme sürecinde görebiliriz. Rusya'nın İstanbul ile Boğazlar'ı ele geçirme ve İskenderun ve Basra Körfezi'ne inme amacıyla olması İngiltere'yi endişeye sevk etmiş, nihayetinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savunma zorunluluğunu beraberinde getirmişti. 1875 Hersek isyanı neticesinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması ve bu savaş sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Doğu Anadolu üzerinden İskenderun'u tehdit eder hale gelmesi İngiltere'nin Ortadoğu çıkarlarının güvenliğini zedelemişti. Olup biten bu gelişmelere karşın İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma amacını ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin topraklarına ait olan Kıbrıs'a 1878'de yerleşmişti. Böylelikle Doğu Akdeniz'de önemli bir üs elde ederek, Ortadoğu bölgesini garanti altına almış oluyordu.

Rusya'nın deniz gücünün Akdeniz'de büyüme ihtimalinden endişe duyan İngiltere, Kırım Savaşını sona erdiren ve İstanbul ve Çanakkale boğazlarını Rus gemilerine kapatan 1856 Paris Anlaşması'nda özel bir hükme yer vermişti. Boğazlarla ilgili hüküm Rusya'nın yönelimlerini Ortadoğu ile sınırlandırıyordu. Boğazlar Konvansiyonu'nun Rusya'nın yayılma yönünde oluşturduğu sınırlamayı içine sindiremeyen Rusya, Ortadoğu'daki tehdit boyutunu yükselterek İngilizleri taviz vermeye zorlama, boğazlarla ilgili lehine olan düzenlemeleri kabul ettirme niyetindeydi².

Rusya, stratejik yönelimlere ek olarak 1800'lerin sonlarına doğru Ortadoğu içlerine kadar bir demiryolu ağı yapımına da hız vermişti. Hazar Denizi'ni Semerkant'a, Semerkant'ı da Taşkent'e bağlayan demiryolu inşası başarı ile tamamlanıyordu. Ayrıca, Hazar Denizi'nin etrafından dolaşarak Rusya'dan Semerkant'a uzanan Kabil Hattı olarak da bilinen demiryolunun yapımı 1905 yılında tamamlanmıştı. Kandahar hattı da Hazar limanlarından başlayarak Kushk'a kadar ilerliyordu. 1906 yılında Semerkant'tan Afganistan sınırına demiryolu hattının uzatılmasıyla Afganistan ve İran'a açılım sağlamaya çalışılıyordu. Bu gelişme her ne kadar ekonomik avantaj olarak değerlendirilirse de stratejik açıdan da Rusya'yı avantajlı bir konuma sokmaktaydı. Böylelikle Rusya, Hindistan'a hakim olmak amacıyla olası ilerleme ve saldırı yolları oluşturmaktaydı.

²Siegel, J., *Endgame: Britain, Russia and the Final Struggle for Central Asia*, New York, 2002, s.2.

Bu gelişmelerin yarattığı avantajların sağladığı itici güç, Rusya'da Hindistan içlerine ilerleme planlarını da beraberinde getirmişti. İngiltere'nin Hindistan'da gittikçe büyüyen ekonomik ve siyasi etkisi, dış politika öncelikleri sıralamasında güvenliğin ilk sıraya yerleştirilmesini zorunlu hale getiriyordu. Rusya'nın Ortadoğu'ya yönelik atakları, Hindistan hükümetini kendisine komşu olan İran, Tibet ve Afganistan'a yakınlaştırıyordu. Bu devletler Hindistan sınırını korumak amacıyla tampon bölgeler olarak kullanılabilirdi. Stratejik açıdan tehdit edilme ihtimali en yüksek olan devletlerden bir tanesi de Afganistan'dı. Rusya, İngiltere'nin Ortadoğu'daki hakimiyetini Herat'ı işgal ederek Hindistan'ı tehdit edebilirdi.1800'lerin sonları İngiltere ve Rusya için Afganistan hakimiyet kurma alanı haline gelmişti. Türkistan'ın 1884 tarihlerinde Ruslar'ın eline geçmesiyle Rusya Hindistan'a giden yollarını açmaya çalışıyordu³. İngilizler de buna karşılık 1839'dan itibaren Afganistan'a girmeye çalışmışlardır. Afganistan meselesi İngiltere ve Rusya'nın arasını oldukça açmıştı.

İran ise Rusya için Hindistan'a giden alternatif bir yoldu. İran'ı kontrol altında tutmak, Rusya'ya oldukça çekici gelmişti. İngiltere açısından İran, Hindistan'ın savunulması yönünden stratejik bir rol oynuyordu. Güneyinde İngiltere'nin etkisi, kuzeyinde Kafkasya'ya doğru Rusya ordusunun etkisi belirgindi. Böylesi bir konumdaki İran'ı etki alanına çekebilmek için Rusya, 19. yüzyılın sonlarına doğru oldukça çok uğraş vermişti. Rus-İran ticaretinin geliştirilmeye çalışılması, İran'da demiryolu inşası, ordu kuvvetlerinin İran içlerine yerleştirilmesi, mali açıdan İran'ın bağımlı hale getirilmesi nüfuz faaliyetlerinin bir göstergesiydi. Aynı zamanda, Rusya'nın İran Körfezi'nde Bandar Abbas limanını işgale hazırlanması ve demiryolu hattını bu limana uzatma hazırlıkları Hindistan'ın güvenliği için endişe vericiydi⁴.Hindistan temsilcisi Lord Curzon, Körfez'deki bir Rus limanının Hindistan'ın kara güvenliğini alt üst edeceğini vurguluyordu.

İngiliz-Rus ilişkileri o kadar gergin bir noktaya ulaşmıştı ki, 1904 yılında Japon donanmasının Rus donanmasına ait filoya saldırması ile Rusya'nın aleyhine yaşanan gelişmeler sonucu ortaya çıkan Mançurya krizi bile İngiltere'nin Ortadoğu bölgesinde Rusya ile ilgili tehdit boyutunu aşağı seviyeye çekmesine etki etmemişti. İngiltere,

³ Sagay, R., XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, Ankara, 1970, s.91.

⁴ Siegel, a.g.k., s.10.

Rusya'nın Uzak Doğu'daki yayılmacı amaçlarının engellenmesinin Rusya'yı Orta Doğu'ya ilişkin emellerini gerçekleştirmeye iteceğini tahmin ediyordu⁵.

Yaşanan bu gelişmelerin ardından Mart 1906'da Dışişleri Sekreteri Sir Edward Grey'in Rus bakan Beckendorff'a İngiltere ve Fransa arasında yapılmış olan anlaşmaya benzer, imzacı tarafların Orta Doğu'da statükonun korunmasını garantileyecekleri bir resmi anlaşma önermişti. Bu öneri İngiliz-Rus uzlaşma adımlarının başlangıcını teşkil ediyordu. Sonuç olarak, İngiltere ve Rusya 31 Ağustos 1907'de anlaşmaya vardılar. Anlaşma, ayrı ayrı İran, Afganistan ve Tibet ile ilgili her iki tarafın mutabık kalacağı düzenlemeleri içeriyordu⁶. İran, üç bölgeye ayrılıyordu. İran'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi de İngiltere'nin nüfuz bölgesinde kalacaktı. İngiltere ve Rusya'nın nüfuz bölgeleri arasındaki alan ise tampon bölge olarak kalacaktı. Rusya, Afganistan'ın kendi nüfuz alanının dışında olduğunu deklare etmiş olup, bölgedeki tüm faaliyetlerini İngiltere aracılığıyla yürütecekti. Uzak Doğu'da Tibet'in toprak bütünlüğü tanınmakla birlikte, Çin'e ait olacağı kararlaştırılmıştı. Bu bölge de Rusya ile Hindistan arasında tampon bölge olarak kalmıştı. Bu anlaşma ile İngiltere Rusya'nın Ortadoğu'ya ilişkin yayılmasını kendi kontrolünde sınırlandırıyordu.

2. 1915 MACMAHON HÜSEYİN GÖRÜŞMELERİ

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'ne bağlı Arap Yarımadasında nüfuz alanları varlığını sürdürüyordu. Hicaz, Hz. Peygamber'in soyundan gelen Hüseyin İbn-i Ali'nin yönetimi altındaydı. Hüseyin 1908 yılında Padişah Abdülhamit tarafından atanmıştı. Mekke şerifi Hüseyin'in padişaha bağlılığı devam etmekle birlikte, daha sonraki dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sınırlayıcı yönetimi ile sorunları olduğundan bu bağlılık çatırdamaya başlamıştı. Bu arada Osmanlı Yönetiminin Arap topraklarındaki zayıflığı da giderek belirginleşmekteydi. Arapların Türklere karşı hoşnutsuzluğundan ötürü öne çıkan ayaklanma fikri, bir dış destek arayışını da beraberinde getiriyordu.

⁵ Siegel, a.g.k., s.16.

⁶ Anlaşmanın tam metni için bkz.: <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1914m/anglruss.html> (15.09.2007).

Mekke Şerifi Hüseyin, oğlu Abdullah kanalıyla, Mısır'daki İngiltere Yüksek Komiseri Lord Kitchener ile temasa geçerek bu fikri ortaya atmış ve İngiltere'nin desteği için zemin yoklamıştır⁷. Lord Kitchener, Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce, Almanların Türklere birlikte savaşa girdikleri taktirde Arapların nasıl bir tutum takınacağını öğrenme çabası içerisine girmişti. Şerif Hüseyin, İngiltere'den yeterli ölçüde yardım geldiğinde, Hicazlıları Türklere karşı bir ayaklanma konusunda teşvik edeceğini belirtiyordu. Görüşmelerde, Lord Kitchener, Türklere karşı olumsuz tavır alması karşılığında dış tehdit ve saldırılara karşı onu korumayı vaat etmişti. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin karşı cephesinde savaşa girmesiyle, İngiltere ayaklanma fikrinde iyice yoğunlaşmaya başlamıştı.

Mısır Yüksek Komiseri Henry MacMahon ile Şerif Hüseyin arasındaki yazışmalar Çanakkale Savaşı'nın gelişmelerinin etkisi ile 15 Temmuz 1915 yılında başlamıştı. Savaşın yarattığı gelişmeler İngiltere'nin Araplarla ilgili izleyeceği politikalara yön veriyordu. Çanakkale Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin başarısızlığı İngiltere'yi Arapları isyan yönünde daha fazla desteklemeye itiyordu.

Şerif Hüseyin'in MacMahon'a yazdığı 14 Temmuz 1915 tarihli ilk mektubunda, istisnasız "bütün Arap milletini" hürriyetlerini gerçekleştirmeye ve yönetimlerini kendi ellerine almaya karar verdiğini, böyle bir gayenin gerçekleşmesini desteklemenin ve buna yardım etmenin İngiltere'nin de menfaatine olduğunu belirterek, İngiltere'nin Kilikya'dan Arap Yarımadasının güney kısmına kadar bağımsız bir Arap devletinin kurulmasına İngiltere'nin garanti vermesini istiyordu. Ayrıca bölgede İngiltere'nin çıkarlarının korunacağı taahhüdü de verilmiştir⁸.

MacMahon, Mekke Emirinin bu mektubuna 30 Ağustos 1915'te verdiği cevapta, Hüseyin'in, İngiliz menfaatlerini Arap menfaatleri gibi, Arap menfaatlerini de İngiliz menfaatleri gibi görmesinden duyduğu memnuniyeti belirttikten sonra, gerek Arap bağımsızlığının, gerek Hilafet'in gerçek Arap ırkından biri tarafından tekrar başlatılmasını İngiltere'nin desteklediğini ifade etmekle beraber, bağımsız Arabistan'ın sınırlarına ilişkin

⁷ Kürkçüoğlu, Ö., Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara, 1982, s.75.

⁸ Antonius, G., The Arab Awakening, London, 1955, s.149-163.

olarak ise savaşın yoğun yaşandığı bir dönemde bu tür detayları tartışarak zaman harcamanın yersiz olduğunu bildirmiřtir⁹.

şerif, bu girişimleri ile hayal ettiği Arap Devleti konusunda İngiltere'den sağlam garantiler elde etmeye çalışırken, İngiltere Ortadoğu politikasını menfaatlerine hanel getirmeme noktasında kurmaya özen göstermişti. Bağımsız bir Arabistan'dan söz ederken, kesin sınırlarına ilişkin olarak net ifadeler kullanmaktan kaçınmıştı. İngiltere, sonunda Mersin ve İskenderun bölgeleri ile Suriye'nin şam, Hama, Humus ve Halep bölgelerinin dışında kalan kısımlarının tamamen Arap olmamaları, Bağdat ve Basra vilayetlerinde de İngiltere'nin özel çıkarları bulunması sebebiyle Arap Devleti'nin sınırları içerisinde mütalaa edilemeyeceğini, diğer Arap topraklarında ise “durum elverdikçe” uygun hükümet şekillerinin kurulmasına yardımcı olacağını, kutsal yerlerin dokunulmazlığının korunmasının da İngiltere tarafından garanti altına alınacağını bildirdi¹⁰. Ayrıca Filistin konusunda bir kesinlik mevcut değildi. şam vilayetinin batısında kalan alanların tam olarak neyi içereceği belirsizdi. Nihayetinde, muğlak şekilde tanımlanan alanın Filistin'i kapsayıp kapsamayacağı konusu belirlenemedi.

İngiltere, MacMahon aracılığıyla Araplara taahhütlerde bulunurken Fransa faktörünü de devamlı olarak göz önünde bulundurmaya çalışmıştı. Arap Ortadoğu'sunda yükselen İngiliz-Fransız yarışı sinyallerine dikkati çeken Henry MacMahon Dışışleri Bakanlığı'ndan bölgede her iki gücün çıkar alanlarını belirleyen bir anlaşma üzerinde çalışmanın önünün açacak adımları atmasını istiyordu. Dışışleri Bakanlığı'ndan Sir Edward Grey, görüşmeler devam ederken Kahire'yi, Suriye üzerinde İngiliz menfaatlerinin Fransa ile olan ilişkileri kopmanın eşiğine getirebileceği noktasında uyarımtı. Bunu yaparken de Suriye üzerindeki Arap liderlerle iletişim halinde gelişen Fransız faaliyetlerinin halifelik üzerinde olumsuz etkiler doğuracağını da iletmekten çekinmemişti. Dışışleri Bakanlığı Fransızları Suriye'nin batı kıyılarına yayılan kıyı şeridinden ayrılması için zorlamak istememişti. Görüşmelerin sonlarına doğru, MacMahon Hüseyin'e vereceği cevapta İngiliz Hükümeti'nin Fransa'nın çıkarlarına saygılı olma kararlılığında olduğunu belirtmesi talimatı almıřtı¹¹.

⁹ Antonius, a.g.k., s.165-167.

¹⁰ Antonius, a.g.k., s.170-171.

¹¹ Nevakivi, a.g.k., s.26-27.

İngiltere'nin görüşmelerdeki kararlı tutumu karşısında, Şerif Hüseyin Mersin ve Adana'ya ilişkin taleplerini bir kenara bıraksa da Suriye ve Irak'ın hayal ettiği Arap Devletine dahil edilmesi isteğinde ısrar ediyordu. Sonuç olarak MacMahon-Hüseyin görüşmelerinde Arap Devleti'nin sınırları konusunda herhangi bir sonuca varılamamıştır.

3.ARAP İSYANI

Şerif Hüseyin ayaklanma hazırlıklarına yönelik planlar hazırlayarak İngiltere'yi teşvik etme niyetindeydi. Bu yönde MacMahon ve Hüseyin arasında görüş alışverişleri devam ediyordu. Böylelikle, ayaklanmanın şekline ilişkin temel fikirler de ön plana çıkmıştı. Şerif, Kızıldeniz'de bir abluka fikrinde oldukça ısrar etmişti. Hindistan ve Afrika sahilinden gelen erzak ve mühimmatların Hicaz ve Cidde'nin dahil olduğu Osmanlı kuvvetlerine ulaşmasının durdurulmasının öneminden bahsediyordu. Suriye'de Osmanlı kuvvetlerinin güçlü olduğunu öne sürerek ayaklanmanın önce Hicaz'da başlatılmasını gerektiğini, Medine demiryoluna el konularak Suriye'ye ilerleyeceklerinden bahsetmişti¹². MacMahon da Şerif Hüseyin'in bu isteklerini kabul ettikten sonra parasal garantiler sağlayıp, silah ve mühimmat konusunda da desteğini esirgememişti.

Şerif Hüseyin, yaklaşık 3500 kadar Osmanlı kuvvetinin Hicaz içlerinden ilerleyerek Arabistan Yarımadasına geçeceklerini öğrenmişti. Osmanlı kuvvetlerinin ilk darbeyi vurmasından korkan Şerif Hüseyin bu haber üzerine kıyıya yakın bir bölgeye ulaşması için İngiliz Kraliyet Donanmasından yardım istedi. Donanma, Hicaz kıyı bölgesine ilerleyerek yaklaşan Alman-Türk kuvvetlerini püskürtmeyi başarmıştı. Emir'e bağlı birliklerin Medine ile Cidde limanına yaptıkları saldırılar püskürtülmüştü. İngiliz donanması ve hava filosu, Cidde'ye saldırıya geçerek Hüseyin kuvvetlerine destek sağlıyordu. Limanın güvenliğini sağladıktan sonra İngilizler karadan Müslüman askerleri indirerek Şerif Hüseyin'in Mekke ve Taif'i ele geçirmesine destek oldular. Nihayet, Kraliyet donanması Kızıldeniz kıyısında kontrolü ele geçirdi. Şerif'in özellikle Müslüman askerlerle ilerlemek istemesinin en önemli sebebi kutsal yerlerdeki hassasiyetin aleyhine dönüp tepki çekmek istememesiydi. Ancak, Şerif Hüseyin destekten yoksun bir şekilde başarılı olamayacaktı. Sudan valisi Renigald Wingate, Şerif Hüseyin'in İngiliz

¹² Kürkcüoğlu, a.g.k., s.108.

kuvvetlerinin Hicaz'a girmesini şiddetle istiyordu. Ancak bu isteği hükümet tarafından reddedilmişti. Baştan beri Müslüman dünyasının hassasiyetini zedelememek için politikalar üreten İngiliz Hükümeti elbette işgalci durumuna düşüp Arap dünyasının tepkisini üzerine çekmemek düşüncesindeydi.

Hicaz isyanı 5 ile 10 Haziran 1916'da başlamıştı. Hüseyin yaklaşık sayıları yüz bini bulan Osmanlı ordusundaki Arapların saf değiştirip kendilerine katılmalarını beklemişti. Hicaz ile komşu aşiretler dışında Şerif Hüseyin'e herhangi bir destek sözü konusu olmamıştı. Emir'in silahlı kuvvetlerine katılan ve Hicazlı olmayan bir avuç subay, İngiliz kontrolündeki bölgelerde yaşayan savaş tutsakları ya da sürgünlerdi¹³. İsyanda aktif rol oynayacak Arap gizli cemiyetleri önderleri İngiltere'nin Ortadoğu'daki emellerine karşıydılar. Osmanlı yönetimi altında az da olsa elde edebilecekleri özerkliğe razıydılar. Saf değiştirmemedeki dirençleri isyanın çökmesini kolaylaştırmıştı. Arap isyanı istenilen sonucu vermese de gelecekteki Arap devleti taleplerinin zeminini oluşturan bir isyan bakımından önemlidir.

4. 1916 SYKES-PİCOT ANLAŞMASI

4.1.De Bunsen Komitesi Kararları

Çanakkale Boğazı limanlarına yönelik İngiliz-Fransız deniz saldırısı 1915 yıllarında başlamıştı. Bu saldırı, Boğazları ele geçirmek için yapılan girişimin başlangıcı ile İngiliz birliklerinin Gelibolu'ya çıkartma yaptıkları 25 Nisan 1915 tarihleri arasındaki zaman zarfında Ruslar, müttefiklerine İstanbul ve Boğazlar'da egemenlik kurma amacını kabul ettirmek gibi önemli bir başarı elde etmişlerdi. İngiliz-Fransız operasyonları, bir bakıma Kafkasya'da Ruslar üzerindeki Türk baskısını hafifletmek amacı ile yapılmıştı¹⁴.

¹³ Fromkin,D.,Barışa Son Veren Barış(Çev.M.Harmancı),İstanbul,2004,s.179.

¹⁴ Çıtak, C.,Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü,Hacettepe Üniversitesi,Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997,s.110.

Londra ve Paris'i, Ruslar'ın yalnız Boğazlar'ın tarafsızlaştırılması veya uluslararası hale getirilmesi talebinden öte, aynı zamanda Boğazlar'ın, İstanbul ve deniz aşırı toprakların Rus İmparatorluğu'na bağlanması hususundaki kararlı tutumları korkutuyordu. Rusların bu beklenmeyen ve bir bakıma İngiltere için tehlike sinyalleri veren bu talepleri karşısında İngiltere ve Fransa'nın direnme güçleri kalmamıştı ve gönülsüz olarak bu talepleri kabul ettiler¹⁵. İngiltere ve Fransa Türkiye'nin savaşı kaybetmesi durumunda parçalanmaya yüz tuttuğunda Rusya'nın yukarıda değinilen stratejik açıdan önemli noktalara yerleşmesi halinde güç durumda kalacaklardı ve acil tedbirler almaları kaçınılmaz hale gelmişti.

Fransa ve İngiltere, kendi savunma hedeflerini belirlemek ve bu hedefler üzerinde mutabık kalmak durumundaydılar. Ancak, İngilizlerin bu amaca yönelik hedeflerini belirlerken Basra Körfezi ve Mezopotamya bölgesindeki stratejik amaçlara ek olarak Arapların isyandaki oynadıkları role biçtikleri taahhütlere bağlı kalmak gibi bir amaçları da vardı.

Osmanlı topraklarının geleceğini belirlemek amacıyla Sir Maurice De Bunsen başkanlığında De Bunsen Komitesi kurulmuştu. Komite, Dışişleri, Hindistan ve Savaş Bakanlığı, Donanma Kuvvetleri temsilcilerinden oluşuyordu. Muhtemel tehditler ve stratejik konularda öngörülerde bulunduğu gibi savaş gereksinimleri ile ilgili kararlar almayı amaçlamıştı. Almanya'nın savaştan yenik çıkacağını, ekonomik ve siyasal nüfuzunun azalacağını öngörmüştü. Buna ek olarak, İngiltere'nin Fransız ve Rus emperyalizmi ile gelecekte karşı karşıya olacağını ortaya koyuyordu. İngiltere'nin amacının İran Körfezi'nde konumunu savunmak olması gerektiğini öneriyordu. Bu amaçla, temel hedefleri belirlemede rol oynayacak önlemlerin alınmasını tavsiye etmekteydi.

Komite, Akra'dan Şam'ın güneyine kadar olan hattın bölgedeki İngiliz nüfuzunun kuzey çizgisini oluşturduğunu ve bu çizginin gelecek barış görüşmelerinde göz önünde tutulması gerektiğinin altını çizmekteydi. Bölüşüm durumunda bu çizginin güneyinde kalan toprakların Mezopotamya ile Akdeniz arasında bir İngiliz demiryolu hattı oluşturulabilmesi amacıyla İngiliz hakimiyeti altında kalmasını tavsiye etmekteydi. Komite'de hakim olan görüşler açık bir şekilde Rusya'nın yaklaşımından etkilenmişti.

¹⁵ Çıtak, a.g.t., s.110.

Lord Kitchener kabineye savaştan sonra İngiltere'nin Rusya ile çatışmadan kaçınması gerektiğini belirten bir belge sunmuştu. Rusya'nın, gelecekte düşman olma potansiyeli taşıyan Fransa ve merkezi güçlere karşı denge rolü oynayabileceğini belirtmişti¹⁶. Bu görüşe temel teşkil eden stratejik yaklaşım, De Bunsen Komitesinin kutsal toprakların Rusya'nın istediği biçimde uluslar arası yönetime verilmesi, İskenderun'u Fransa'ya bırakma tavsiyesiydi. Böylelikle, Rusya yatırılmış olacak ve Fransa'ya stratejik bir manevra ile İskenderun verilerek, Fransa'nın Suriye'nin güneyini talep etme gerekçesini bertaraf etmek ve kuzey hattında tutup, Rusya ile karşı karşıya bırakmak hedefine de ulaşılmış olacaktı. Ancak, Lord Kitchener İskenderun'un bırakılmasının onaylamamıştı ve gönülsüz olarak Hayfa konusunda mutabık kaldı.

Komite, Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne küçük bir pay verip müttefik güçler arasında topraklarının paylaşılması ihtimalini çözüm olarak sunmuştu. Bu çözüm dahilinde İran Körfezi'ndeki İngiltere'nin konumunun korunması Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinin büyük bir kısmının ilhak edilmesini öneriyordu. Komiteye göre, İngiliz nüfuz alanının doğası, çeşitli faktörler ile bağlantılıydı. Musul'un kuzeyindeki dağlık hat boyunca savunma bölgesi oluşturulmasından yana görüş belirtiyordu. Mezopotamya bölgesini oluşturan vilayetlerin birbirleriyle bağlantılı, ayrılmaz bir bütünlük teşkil ettiğini ortaya koyup; ticari, kalkınma, petrol çıkarma, sulama ve dolaşım temellerinde önem taşıdığının altını çizmişti. Ayrıca Fransa ve Rusya'nın güneye doğru yayılmasına bir önlem niteliğini de taşıyordu¹⁷.

İngiltere'nin, Musul'un kuzeyinde oluşturulacak savunma hattı planının hayata geçirilmesinde Orta Doğu'daki İngiliz kontrolündeki bölgeler ile Rusya arasında oluşturulan geleneksel tampon bölge kurma politikasını büyük ölçüde terk etmesinin gerektiğini belirtiyordu. Belirli bölgelerde Fransa'nın varlığının belirli ölçüde güvenliği sağlayacağı hususu üzerinde durmakla birlikte, olası bir Fransız-Rus ittifakını da göz önünde bulundurmaktaydı.

¹⁶ Nevakivi, J., Britain, France and the Arab Middle East, 1914-1920, London, 1969, s.19.

¹⁷ Fisher, J., Curzon and British Imperialism in the Middle East 1916-19, London, 1999, s.22-23.

Komitenin ana stratejik eğilimi, Mezopotamya'ya bağlanan bir demiryoluna sahip Akdeniz limanıydı. Bir askeri gereklilik olarak Avrupa'dan takviye kuvvetlerinin taşınmasına yarayacaktı. Tavsiye edilen İngiliz üssü ve planlanan bağlantı hattı Hayfa limanına uygun düşmekteydi. Akdeniz'den Mezopotamya'ya bağlanacak bir demiryolunun inşa edilme olasılığı savaştan önce şüphe ile karşılanmıştı. İskenderun'dan başlayacak demiryolu çok maliyetli olabilirdi ve alternatif hat olan Hayfa-Mezopotamya arası uzaklıktan daha uzun görülmüştü. Ayrıca, İskenderun'dan Mezopotamya'ya kadar olan demiryolu hattının, Kitchener'in gelecekteki İngiliz ve Rus toprakları arasında bir Fransız tampon bölgesi bırakma fikri ile tutarsızlık oluşturduğu yönünde bir karşı fikir de hakimdi¹⁸.

Kitchener'in Filistin'in herhangi bir öneminin olmadığı hakkındaki görüşüne komite üyeleri katılmıştı. Komite, Filistin'in geleceğinin özel görüşmelerde belirleneceğini tavsiye etmişti.

Osmanlı Devleti yerinden yönetim prensibi doğrultusunda yerel yönetimlere ayrılacaktı. Bu prensip, İngiltere'nin gelecekte ekonomik çıkarlarını geliştirmeye ve siyasi nüfuzunu arttırmaya hizmet edeceği noktasında önünü açabilme potansiyeline sahipti.

Komitenin hazırladığı rapor, Ortadoğu ile ilgili çok kesin hükümlerden ziyade, daha genelleyici hükümler içerse de savaş planı olarak Osmanlı Devleti'nin parçalanması durumunda İngiltere'nin Ortadoğu'ya ilişkin hedeflerini, tehdit potansiyellerini ve stratejik yaklaşımlarını göstermesi açısından önemlidir. Net olan husus ise Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının kaçınılmaz olduğu ve Ortadoğu topraklarının İngiltere'nin stratejik hesapları noktasında paylaşılacağıydı.

¹⁸ Nevakivi, a.g.k., s.22-23.

4.2. Antlaşma Maddeleri

Ekim 1915'te başlayan ve Mayıs 1916'da anlaşma sağlanan görüşmeler İngiltere tarafında Mark Sykes; Fransızlar tarafında François Georges-Picot tarafından yürütülmüştü¹⁹. Bu kapsamda, 16 Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa arasında Ortadoğu'nun büyük bir kısmını çıkarlar doğrultusunda nüfuz alanlarına ayıran gizli bir anlaşma imzalandı. İngiltere, bu antlaşmayı imzalamakla Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını Ortadoğu bölgesine iyi bir çözüm getireceğini ummaktaydı.

Sykes-Picot Antlaşması²⁰ olarak bilinen antlaşma şartları bakımından savaş döneminin en tutarsız antlaşmasıydı. Çünkü, İngiltere'nin MacMahon-Hüseyin mektuplaşmaları neticesinde muğlak da olsa Şerif Hüseyin'e taahhüt ettiği alanlar, bu antlaşma ile ayrılan bölgeler içerisinde yer alıyordu. Mektuplaşmalarda Ortadoğu topraklarının büyük bölümünde Arap Devleti ya da devletleri vaat edilirken, bu devletler üzerinde İngiliz ve Fransız nüfuz sahası oluşturma konusu Yüksek Komiser ve Şerif Hüseyin arasındaki görüşmelerde bahsedilmemişti. Ayrıca, antlaşma Şerif Hüseyin'den de gizli tutulmuştu. Hüseyin'e vaat edilen bağımsız Arap devleti Sykes-Picot Antlaşması'nda, İngiltere ile Fransa'nın dolaylı himayesi altındaki (A) ve (B) bölgeleri olmak üzere iki bölge boyunca uzanan bir devlet ya da konfederasyon olarak belirlenmişti²¹. Fransa'nın etkisi altında olacak (A) bölgesi, Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul'dan oluşmaktaydı. İngiltere'nin etkisi altında olacak (B) bölgesi, Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine uzanan hattın güney kısmını oluşturuyordu. Fransızlar, böylece nüfuzlarını Mezopotamya'nın kuzey kısmı olan Musul bölgesine genişletti. İngiltere'nin hakimiyeti altındaki (B) bölgesi, Mısır ile Mezopotamya arasında bir köprü oluşturmuştu. Bu hakimiyet alanı Hindistan'ın savunulmasında da önemli bir kazanç olmuştu. Westermann, Sykes-Picot antlaşmasının oluşumunda İngiliz politikasını yönlendiren yaklaşımlardan birinin, Hindistan'ın savunulmasında bir tehlike noktası olarak Mezopotamya'nın İran Körfezine açılma noktasını kontrol etme gereksinimi olduğundan bahsetmiştir²².

¹⁹ Kedourie, E., England and the Middle East-The Destruction of the Ottoman Empire(1914-1921), London, 1956, s.42.

²⁰ Anlaşmanın tam metni için bkz.: Hurewitz, J.C., Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record:1914-1956, New York, 1958, s.18-22.

²¹ Cleveland, W. L., A History of the Modern Middle East, Colorado, 2004, s.163.

²² Westermann, W.L., "The Armenian Problem and the Disruption of Turkey", What Really Happened at Paris(The Story of the Peace Conference,1918-1919 by American Delegates),(Ed. E.M.House-C.Seymour),Florida, 2001, s.183.

MacMahon Hüseyin görüşmelerinde İngiltere Araplara verdiği taahhütleri, Fransa'nın çıkarlarına zarar vermeksizin hakimiyet serbestisinin bulunduğu bölgeler dahilinde oluşturmuştu. Araplar sadece İngiltere'nin yardımını arayacaktı. Sykes-Picot antlaşması Gaza'dan Kerkük'e kadar İngiltere'nin; Şam'dan Musul'a kadar Fransa'nın yardımını aramasını garanti altına almıştı²³.

Ayrıca antlaşma maddelerine göre, Fransız nüfuzunun olacağı Mavi ve İngiltere'nin nüfuzunun olacağı Kırmızı bölgeler oluşturuluyordu. Bu bölgelerde İngiltere ve Fransa istedikleri doğrudan ve dolaylı yönetim veya denetim kurma hakkını elde etmiş oluyorlardı. Mavi bölgede, İskenderun, Lazkiye, Trablus-Şam, Beyrut, Sidon, Tire-ayrıca Kilikya ve orta-güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmı-yer alıyordu. Kırmızı bölge ise Basra Körfezine kadar Bağdat vilayetinin büyük bir kısmı ile Akdeniz'de Akka'nın güneyindeki küçük bir sahil dilimini içine alıyordu. Fransa'ya Güney Lübnan'dan Anadolu içlerine kadar Suriye sahillerine uzanan doğrudan hakimiyet kuracağı geniş bir alan bırakılıyordu. Buna ek olarak, Fransa'ya Suriye'nin iç kısmında dolaylı hakimiyet bölgesi verilmişti²⁴. Suriye böylece hem Şerif Hüseyin'e, hem de Fransa'ya vaat edilen bir ülke konumuna geliyordu.

Her iki hükümet de Arap Yarımadasında üçüncü bir gücün toprak kazanmasına ve kıyı şeridinde deniz üssü kurmasına izin vermeyeceklerdi. Bu nokta, İngilizler için bir avantajdı. Bu şekilde, İngiltere Arap şeyhleri üzerinde tesis ettikleri nüfuz sayesinde gerilimi yükseltecek şekilde toprak kazanıp, Fransa'nın çıkarlarına zarar vermeksizin ve üçüncü bir tarafı bölgeden uzak tutma noktasında anlaşarak Ortadoğu bölgesinde statüko kurabilecekti. Sykes-Picot Antlaşması'na yönelik yürütülen görüşmelerle, MacMahon Fransa'nın toprak bakımından Hüseyin'in hayal ettiği Arap Devleti'nden ilgi duyduğu alanları hariç tutmaya dikkat etmişti²⁵.

Hayfa ve Akra limanları Süveyş kanalının savunulması ve Mezopotamya ile iletişimin sağlanmasının bir gerekliliği olarak İngiltere'ye kalmıştı. Filistin konusunda ise Sykes-Picot antlaşması net ifadeler içeriyordu. Filistin, Kahverengi bölge olarak

²³ Monroe, E., Britain's Moment in the Middle East 1914-1956, London, 1963, s.33.

²⁴ Cleveland, a.g.k., s.163.

²⁵ Bennett, G.H., British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919-24, New York, 1995, s.96.

belirlenmişti.Mekke Şerifi temsilcileri ve diğer müttefikler ile temas halinde olarak Rusya ile görüşmelerden sonra kararlaştırılacak şekilde bir uluslararası yönetime sahip olacaktı²⁶.

5. İNGİLTERE’NİN MEZOPOTAMYA’DA POLİTİKA OLUŞTURMA ÇABALARI

İran Körfezi’nde İngiliz çıkarlarını korumak amacıyla 1914’ten itibaren başlayan askeri hareketler Mart 1917’de İngiliz Askeri Birliği’nce Bağdat’ın işgali ile yeni bir boyuta ulaşmıştı. Bağdat’ın işgali İngiltere tarafından bu çerçevede uygulanan politikaların gözden geçirilip, yeni bir değerlendirme sürecinin başlatılmasını da gerekli kılıyordu. Bu amaca yönelik olarak, Savaş Bakanlığı Mart 1917’de bu hususu değerlendirmek üzere Lord Curzon’un başkan, Sykes’in sekreter görevi üstleneceği; Lord Milner, Chamberlain, Hardinge, Hirtzel, Holderness ve Dışişleri yetkililerini kapsayan Mezopotamya Yönetim Komitesi adı altında yönetimler arası bir komite oluşturmuştu. Komitenin ajandası şüphesiz komitenin politikayı belirleyen aktörleri tarafından yapılan değerlendirmelerin sonucunda şekillenecekti.

Komite, 9 toplantının ilkinin bu başlık altında yürütmüştü ve belirsiz bir politika üzerinde anlaşma sağlamaya çalışmaktaydı. Buna göre, Basra İngiltere’ye bağlanacaktı ve Bağdat için bu katılım söz konusu değildi. Oluşturulacak Arap hükümetinin tam şekli konusunda saptama yapmanın zamansız olacağı değerlendirilmişti. Irak, özel bir hükümet hizmetine sahip olacaktı, fakat istihdam Hindistan’dan sağlanmayacaktı. Bu hükümet hizmetlerinin detayları Curzon, Milner, Hardinge ve Chamberlain’den oluşan alt komite tarafından belirlenmeye çalışılacaktı. Mezopotamya ve Hindistan arasında otoritenin bölünmesi meselesi Mezopotamya Yönetim Komitesi’ne bağlı bu alt komite tarafından açıklığa kavuşturulmak istenmişti. İşgal boyunca Londra’daki Hindistan Bakanlığı Irak yönetiminden sorumluydu. 27 Mart’a kadar alt komite çalışmalarını tamamladı. Üzerinde çalışan detaylar resmi olarak Hindistan yönetimine gönderilmişti²⁷.

²⁶Monroe, a.g.k., s.33.

²⁷ Busch, B.C., Britain,India,and the Arabs, 1914-1921, Berkeley, 1971, s.141.

Komitenin İngiliz Başkanı Curzon'a göre eğer Fransa, Filistin'le Suriye'yi alırsa, İngiltere, Hindistan'a giden esas yol olan Süveyş'i korumak için Mısır'da sürekli olarak büyük bir kuvvet bulundurmaya zorunda kalacaktı. Ayrıca Akdeniz'in doğu ucundan, Suriye ve Mezopotamya üzerinden ya da kuzeyde Karadeniz'den ve Kafkaslar üzerinden daha başka yollar kullanılabilirdi²⁸. Bu düşünceler Mezopotamya'da İngiliz konumunun kuvvetlendirilmesini gerektirmişti.

Belirlenen ilkelere²⁹ göre, işgal edilen topraklar Hindistan Hükümeti tarafından değil, Majestelerinin Hükümeti tarafından yönetilecekti. Basra, sürekli bir şekilde İngiliz yönetimi altında kalacaktı. Bağdat ise yerel bir yöneticinin liderliği altında bir Arap devleti ya da ismi dışında her şeyiyle İngiliz himayesi altında bir hükümet olacaktı. Arap görüntüsü altında, büyük ölçüde yerel yönetim tarafından bir Arap vilayeti olarak yönetilecekti. Alt komite, Arap bölgesini içerisine alan topraklarından Dışişleri Bakanlığı'nın sorumlu olmasını tavsiye etmişti. Hindistan yönetiminin istenmemesinin altında yatan önemli neden ise yönetim açısından Arap liderleri ile yaşanan problemlerdi. Özellikle Sudan ve Mısır yönetimleri ile uyumlu bir biçimde İngiliz himayesinde yönetim kolaylaşacak, Arap liderleri ile daha iyi bir zeminde bir ilişki biçimi sağlanmış olacaktı. Buna ek olarak, alt komite, Basra'nın ilhakı düşünüldüğünde yönetimden sorumlu olacak kişinin Basra Valisi ya da Mezopotamya Yüksek Komiseri olması gerektiğini önermişti.

Sir Percy Cox, Londra'nın aldığı kararlara detaylı bir eleştiri yöneltebilecek konumdaydı. Ancak, Londra'nın sorumluluğu prensibi hakkında bir eleştiri bir yana yorum da getirememişti. Bağdat'taki Arap devletini kimin yöneteceği konusunda belirsizlik olduğu gibi, Cox'un kafasında da Bağdat'ı yönetecek adayın kim olacağı konusunda herhangi bir fikir birliği yoktu. Basra ve Bağdat benzer şekilde yönetilmez ise çözümü güç problemlere yol açabilirdi. Cox, komite tarafından ortaya atılan diğer noktalar ve genel olarak politika üzerine genel bir anlaşmaya varmıştı. Buna ek olarak, Majestelerinin Hükümeti Bağdat vilayetine ilişkin detaylara ve tüm gerçekliğe hakim olmadan önce sadece çok acil durumlar Savaş Bakanlığı'na hızla alınan kararları haklı gösterebilirdi.

²⁸ Macmillan, M., Paris 1919, Ankara, 2004, s.378.

²⁹ Ireland, P.W., Iraq: A Study in Political Development, London, 1937, s.96-97.

Cox yorumlarına vilayetin her şeyden öte askeri bakımdan güvenli olmadığını, askeri kanununun koruması altında bir kamu yönetimi kurulmaya teşebbüs edilmesi durumunda büyük ölçüde karmaşa yaşanacağını hususlarını belirterek devam ediyordu. Londra'nın görüşü, savaş döneminde gelecekte Irak için kurulması planlanan yönetim şeklini oluşturmaya asla niyetlenilmemesi şeklinde olmuştu. Geleceği etkileyecek bir şey yapılmaması sonucuyla Mezopotamya Yönetim Komitesinin 8 Mayıs toplantısı kapanmıştı. Bağdat, hali hazırda ayrı olarak Basra'dan yönetilecekti³⁰.

Temmuz 1918'de Sykes, komitenin isminin değişmesi gerektiğini önererek komitenin çalışma kapsamını tanımlamasını istemişti. Bu önerinin kabul edilmesinden sonra komitenin adı Ortadoğu Komitesi olmuştu. Ancak, Ortadoğu Komitesi Ocak 1918'e kadar toplanamadı.³¹ Curzon, bu tarihe kadar komiteyi Bağdat ve Basra'da sürekli İngiliz varlığının devam etmesi yönünde yönlendirmişti. Amaç ise İngiltere'nin ülkedeki varlığını en üst düzeye çıkartmaktı.

6. 1917 BALFOUR DEKLARASYONU

Sir Mark Sykes, Aralık 1915'te Mekke Şerifi ve Fransızlar arasında İngiliz kontrolü altında Filistin'in de yer alacağı bir ülke kurulmasından bahsetmiş ve İngiltere'nin Filistin'e mandater devlet olması noktasında politikalar oluşturulması amacıyla Dışişleri Bakanlığı'na danışmanlık görevini de yürütüyordu. Diğer taraftan Lord Curzon Mezopotamya'nın yanında Filistin üzerinde İngiliz kontrolünün olması gerektiğini dile getiriyordu. Mart 1915'te oluşturulan Savaş Konseyi'nde Lloyd George, Osmanlı toprakları içerisinde yer alan İskenderun toprağı üzerinde Fransızlarla çatışmaktan ziyade İngiltere'nin Filistin karşılığında İskenderun'u vermeyi kabul etmesi gerektiğini öneriyordu³². 1915'te De Bunsen Komitesi Mısır ve Süveyş Kanalı'nın savunulmasında Filistin'in öneminin altını çizmişti. Kanal, tüm suyollarını daha kısaltıyordu ve bu da

³⁰ Busch, a.g.k., s.143.

³¹ Fisher, a.g.k., s.61.

³² Gilbert, M. E., Winston S.Churchill, Boston, 1971, s.333.

Hindistan yolu için büyük bir avantaj demektir. Süveyş Kanalı'ndan Sina Çölü içlerine uzanan Filistin'in stratejik önemi çok büyüktü.

Şubat 1916'da Sykes, Siyonizm ile bağlantı kurmaya başladığı zaman, Fransız delegesi Georges Picot ile müzakerelerde Filistin'in geleceği en önemli sorunlar arasındaydı. Fransızlar, Filistin'in uluslararası bir yönetime bırakılmasına razı olmuşlardı. Sykes'ın gerçek istediği ise Filistin'de sıkı bir İngiliz hakimiyeti kurmaktı³³. İngiltere ve Fransa arasındaki Filistin'de hakimiyet kurma rekabeti arttıkça, Rusya'da önemli bir üçüncü taraf olarak yerini almaya başlamıştı. Fransızlar bu durumun kendi lehlerine olacağını ümit ediyorlardı. Zayıf bir Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Filistin toprakları İngiltere için herhangi bir tehdit potansiyeli olarak görülmemekteydi. Ancak, savaş dönemi planı olarak Fransa ya da Rusya gibi yeni bir gücün Orta Doğu'da üstün duruma gelmesi ihtimali, Filistin'in Süveyş kanalı için tampon bölge oluşturma ihtiyacını açığa çıkarmıştı. Filistin'in kazanılması ve savaştan sonra elde tutulması bu amaca yönelik olarak sistematize edilmişti.

Filistin politikasında başı çeken isimlerin başında Lloyd George geliyordu. İngiltere'nin kontrolünde bir Filistin'in kazanılması ve uluslararası Yahudi gücünün kullanılarak savaş politikasına destek sağlanması Doğu'da savaş zamanında çıkmazı aşmak amacıyla bir askeri program hazırlık için ikna turlarına başlamıştı. Başbakan Lloyd George'un kış saldırısı isteğinden etkilenen Mısır Keşif Gücü kumandanı General Archibald Murray 26 Mart 1917'ye kadar Filistin'e açılan Gazze'ye yapılacak bir saldırıyı ertelemişti. Saldırı bir felaketle neticelense de Savaş Kabinesi başarıya yaklaştıkları konusunda umutluydu. Arapların Filistin'de muhtemel başarı şansının olmayışıyla İngiliz ordusunun askeri olarak kontrolü Fransızlar söz konusu olduğunda kesin olabilirdi ve şayet bu yeterli olmazsa belki dünya çapındaki Yahudi düşüncesi bir psikolojik faktör olarak Fransızları etkileyebilirdi³⁴.

2 Nisan'da Kabine, Güney Filistin'in Türk kuvvetlerinden temizlenmesi amacına hizmet edecek bir politikayı kabul etti. Lloyd George ve Lord Curzon Siyonist hareketi

³³ Çıtak, a.g.t., s.106.

³⁴ Tekdal, A., British Policy(In Palestine) Towards the Establishment of a Jewish National Home,1915-1929,Boğaziçi Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul,1992,s.25.

engellememenin ve İngiltere himayesinde bu hareketin geliştirilmesinin önemine değinmişlerdi. Bu çerçevede, Sir Mark Sykes özellikle Filistin ile ilgili olarak Araplara bağlayıcı taahhütte bulunmama talimatı almıştı. Ayrıca asıl problemin Araplardan değil, Fransızlar'dan geleceğini düşünmüşlerdi. Filistin hareketi Batı cephesinde eli kolu bağlı kalmışken, bir İngiliz emperyalist macerası ihtimalinden korkan Fransızlar tarafından iyi karşılanmamıştı³⁵. Gazze'de yaşanan askeri başarısızlıktan sonra, yine de Savaş Kabinesi'nde Filistin'e yönelik askeri hareket fikri belirmişti. Ayrıca Türk harekâtının Bağdat'a yöneleceği endişesi Filistin Cephesine yoğunlaşmanın temellerini hazırlamıştı. Filistin'de kazanılacak bir zafer ve Kudüs'ün alınması İngiltere nezdinde büyük önem taşıyordu. Fransa İngiltere'nin Filistin'i işgali ve Rusya'nın savaştaki azalan kuvveti, Filistin üzerinde hakimiyet kurmada İngiltere ve Fransa arasında diplomatik bir çatışmayı ön plana çıkarmıştı.

Temmuz 1917'nin sonlarında Sir Edmund Allenby'a komuta verildiğinde durum İngiltere lehine gelişmişti. Sina Çölü'nü katedip geçen askeri ilerleyişlerle Mekke ve Filistin'in güney sınırına İngilizler hakim olmuştu. Bu durumla birlikte İngiltere, Filistin'de kurulacak Yahudi yurdu fikrine giderek artan bir ilgi ve bağlılık duymaktaydı³⁶. Birincil derecede önem atfedilen savaş zamanı stratejik yaklaşımlara ideolojik yaklaşımlar da eklenmişti. Savaş Siyonistlere şayet Türkler savaş meydanında kaybederlerse tüm Ortadoğu toprakları üzerindeki haklarını kaybedeceğinden dolayı yeni umutlar vermişti. Weizmann'ın öncülük ettiği Siyonist hareket İngiltere'nin Filistin hareketindeki başarısı ile iyice ağırlık kazanmıştı. Ayrıca İngiltere Hükümeti içerisinde mevcut Yahudi sempatisi ile de birleşince İngiliz Kabinesinde Filistin'de Yahudi Yurdu kurmayı öngören taslak öneriler hazırlanmaya başlamıştı. Lloyd George ve Balfour Yahudilerin söz verilen topraklara dönüşünün dini önemini vurgulamışlardı.

Nihayet, 31 Ekim 1917'de Savaş Kabinesi'nin toplantısında kısa bir tartışma ortamından sonra, 2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour, uluslararası Siyonist hareketin önderlerinden Lord Rothschild'a aşağıdaki mektubu göndermişti:

³⁵ Tekdal, a.g.t., s.39.

³⁶ Stein, L., The Balfour Declaration, London, 1961, s.336.

“Filistin’de bulunup da Yahudi olmayan toplulukların medeni ya da dini haklarına ya da Yahudilerin herhangi bir başka ülkede haklarına ya da siyasi statülerine hâlel getirebilecek hiçbir şeye sebebiyet vermeyeceği açıkça anlaşılacak kaydıyla, Majestelerinin Hükümeti, Filistin’de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasını sempatiyle karşılamakta ve bu amaca varılmasını kolaylaştırmak için azami çaba göstereceğini belirtmektedir.”³⁷

Balfour Deklarasyonu olarak bilinen bu ünlü deklarasyon İngiltere’nin Siyonistlere emellerinde yardım etme taahhüdüydü. Filistin’de Yahudilere bir ulusal yurt kurulması çabasının İngiliz Hükümeti tarafından destekleneceğini belirtmişti. Ancak, Yahudiler için kurulacak böyle bir yurt, bölgenin Yahudi olmayan kesiminin haklarını ihlal etmeyecekti. Her ne kadar Balfour Deklarasyonu’nda vaat edilen Yahudi yurdu fikri İngiltere’nin himayesinde Yahudilere yönelik dini bir simge görünümünde olsa da yukarıda açıklanan stratejik düşünce ile savaş gerekliliği çerçevesinde başarılı sonuç veren hareketin ertesinde Filistin’de kalmayı haklılaştırma yönünde idealist bir motif kazandırdığı söylenebilir.

Deklarasyonun yayınlanmasından sonra Lloyd George müttefiklerin şansını arttıracak ve düşmanı zayıflatacak her güç ve görüşü harekete geçirme stratejisinin bir parçası olduğunu açıklayarak deklarasyonun temelde savaş önlemi olduğunu kabul etmişti³⁸. Dockrill ve Goold, birbirleriyle örtüşmeyen taahhütlerden olan deklarasyonun savaş zamanı gerekliliğinden kaynaklandığı belirtir³⁹. Bu düşünce ile paralel olarak, Sander’e göre İngiliz Dışişleri Bakanı’nı böyle bir mektup yazmaya iten en önemli neden, toprakları üzerinde çok sayıda ve etkili olan Yahudi’nin yaşamakta olduğu A.B.D’nin sempatisini ve Almanya’ya karşı yürütülen savaşa katkısını sağlamaktı⁴⁰. Tüm bu anlatımlar ışığında, İngiltere ve dünya kamuoyunu Filistin’in işgal edilmesinden önce savaş dönemi belirsizliğinin de etkisiyle etkileyemeyen Siyonizm hareketinin zaferin kazanılmasından sonra açığa çıkan fırsatta Balfour Deklarasyonun yayınlanmasıyla İngiltere’nin himayesinde vücut bulduğu değerlendirilebilir. Hatta bu aşamadan sonra Siyonistler öteki itilaf devletlerinin de bu deklarasyona katılması için çaba göstermişlerdir.

³⁷ Arı, T., Geçmişten Günümüze Orta Doğu , Siyaset, Savaş ve Diplomasi, İstanbul, 2004, s.123.

³⁸ Tekdal, a.g.t., s.35.

³⁹ Jeffery, K., “Great Power Rivalry in the Middle East”, The Historical Journal, Sayı.4, New York, 1982, s.1034.

⁴⁰ Sander, O., Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e, Ankara, 2005, s.383.

Fransa, 1918 Şubatında, İtalya ise hemen sonra Balfour Deklarasyonu'nu desteklediklerini açıkladılar. Başkan Wilson da, 1918 Ekiminde deklarasyona desteğini ifade etti. Böylece, Siyonizmin kaderi, itilaf devletlerinin savaş davasıyla birleştirilmiş oluyordu⁴¹.

7. DOĞU KOMİTESİ KARARLARI

7.1.Fransa'ya İlişkin Düzenlemeler

1916'da Fransa ile yapılan Sykes-Picot Antlaşması ile Ortadoğu'da İngiliz ve Fransız nüfuz alanları oluşturulmuştu. Anlaşma uzun vadedeki çıkarları hesaba katarak yapılan bir antlaşma özelliği taşımamaktaydı. Yeni gelişmelere göre İngiliz politikası da şekillendirilmeye çalışılıyor, tekrar gözden geçirilip hesaba katılması gereken hususlar ön plana çıkıyordu. Bu anlayışla barış görüşmelerine giden yolda Ortadoğu'da Fransa faktörü ile hesaplaşmak ve bu bölgeye ilişkin yeni politikalar oluşturmak amacıyla Doğu Komitesi oluşturulmuştu. Komitenin özel toplantılarında mercek altına alınan meselelerle ilgili resmi belge ve raporlar yayınlanıyordu. İngiltere'nin tehdit algılamalarının ve stratejik yönelimlerinin görülmesinde ve Ortadoğu'ya ilişkin sorunları yansıtmaları bakımından önem arz etmişlerdir. Özellikle Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson ve Dışişleri'nden Lord Curzon tarafından hazırlanan raporlar ilgi çekiciydi.

Sir Henry Wilson, 9 Aralık raporunda, Anadolu ya da Ermenistan'ı elinde tutan herhangi bir yabancı güce Suriye'nin terk edilmesine karşı çıkmıştı. Halep bölgesine ordularını yığarak, böyle bir gücün tek bir orduyla Mezopotamya ve Mısır'daki İngiliz güçlerini engelleme ve tehdit etme durumunda olacağını belirtiyordu. Bu da Genelkurmayın Sykes-Picot Antlaşması'nın öngördüğü şekli ile Fransa'yı veya Amerika'yı Suriye ve Ermenistan'da görmeye gönülsüz olduğu anlamına geliyordu. Stratejik görüş açısından, en iyi çözüm Müslüman iyi niyetine zarar vermemesi şartıyla İngiliz nüfuzu altında siyasi olarak ayrı bir Suriye idi. Aynı şartlar altında Sir Henry Wilson İngiltere'ye

⁴¹ Sander, a.g.k., s.384.

potansiyel olarak düşman olmayan bir güç tarafından kontrol edildiği takdirde Filistin’de bir Yahudi Devletinin kurulmasını onaylıyordu⁴².

19 Aralık’taki Dışişleri Bakanlığı’nın raporu Fransa’ya Suriye’nin bırakılmasını ciddi manada sorgulamıştı. Rapor, göreceli askeri etkisizliğe ve doğurabileceği diplomatik utanca ağır basan İngiltere’nin Arap hareketine eklenen siyasi avantajın altını çizmişti. Arap Vilayetlerindeki Türk yönetiminin çökmesinden sonra İngiltere’nin desteğindeki Arap hareketinin tek alternatifi Hindistan ve Fransa arasında bölüşüm olacaktı. 1916 Antlaşması Arap çözümü ve bölüşüm konusunun uzlaştırılması teşebbüsü olmuştu, fakat Dışişleri Bakanlığı sözcüsü dengenin bölünme lehine bozulmuş olduğunu işaret etmişti⁴³.

Rapor, Sykes-Picot antlaşması çizgisinde hareket etmenin iki dezavantajı beraberinde getirdiğini vurgulamıştı. İlk olarak, Fransa tarafında, İngiltere sadece tüm Arapların değil, tüm İslam aleminin kızgınlığı ile karşılaşacak; ikinci olarak Fransa’nın sadece Suriye’nin kuzeyinde ve ortasında değil, Sykes-Picot’da tanımlanan (B) bölgesinin ekonomik ve siyasi bakımdan ticari ve yönetsel bölgesi olan Şam’a bağlı olmasından dolayı güneyde de aynı konumunu garantileyeceği öngörülüyordu. Fransa’nın Suriye’deki varlığının, Rusya’nın savaştan önce İran’daki varlığı ölçüsünde İngiliz menfaatlerine zarar vereceği sonucuna değinilmişti.

Belge, dışişleri sekreterinin Faysal’ın Fransa’nın (A) bölgesine girme girişimine kuvvet zoruyla karşı koyacağını belirten son raporuna başvurmuştu. Şayet gerçekleşirse, İngiltere Fransa’nın hareketine izin vermiş gibi algılanacak ve 1914’te İngiltere ve Fransa arasında çıkışı kadar ciddi bir gerilim ölçüsünde Müslüman tabaka ile ilişkilerinde acı yaşayacaktır. Diğer tehlike, kaçınılmaz olarak Fransa ile ayrılığa yol açmış olacak İngiliz ve Fransız danışmanları tarafından (A) ve (B) bölgeleri arasında Suriye’nin yönetsel bölümüydü. Belgeyi hazırlamış olan Lord Curzon, tek muhtemel çözüm olarak bağımsız bir Arap devleti altında bölgelerin birleştirilmesini önerdi. Fransa’nın bu duruma razı

⁴² Nevakivi, a.g.k., s.98-99.

⁴³ Nevakivi, a.g.k., s.99.

olacağını imkansız bulmamıştı; bu anlama gelen birtakım sinyalleri görebildiğine inanmıştı⁴⁴.

Doğu Komitesi Fransa ile ilgili çözümlerini hazırlamıştı. Suriye ile ilgili çözümlerin tamamı Fransız çıkarları ile çatışmaktaydı. Komite çözümlerine göre:⁴⁵

“1- Müttefiklerle görüşmeler yoluyla Sykes-Picot Antlaşması'nın özellikle Mavi bölgenin Suriye kesimi ve (A) bölgesindeki Fransız haklarına ilişkin maddelerinin iptal edilmesi,

2- Fransa'nın Lübnan, Beyrut ve İskenderun'da herhangi bir limana takviye yapma hakkı olmaksızın özel siyasi konum taleplerinin desteklenmesi,

3- Başkenti Şam ve denize açılımı olan özerk bir Arap devletinin oluşturulmasında Faysal ve Suriyelilerin desteklenmesi,

4- Kendi kaderini tayin prensibini mümkün olan en kısa zamanda Suriye sorununun çözümünün temeli yapılması,

5- (A) ve (B) bölgelerinde İngiltere haricinde hiçbir yabancı nüfuzun üstünlük kurmaması gerektiğinin öneminin devam ettirilmesi öneriliyordu”.

Mezopotamya'da, büyük bir Avrupa gücünün korunmasının açık bir şekilde Amerika'nın mandater olma ihtimalini devre dışı bırakan bir formülün önemli olduğu düşünülmüştü. Bunun yerine Ermenistan'da herhangi bir İngiliz harekatı tavsiye edilmedi; mandater devlet olarak Amerika ya da tercihen Fransa önerildi. Bu, Sykes-Picot Antlaşmasının düzenlenmesini kolaylaştırmaya dönük algılanmıştı.

Aralık ayının ortalarında Doğu Komitesinin kararları İngiliz politikasının Jan Smuts tarafından önerilen Milletler Cemiyeti altında manda sisteminin gerekliliklerine uyarlamada başarılı olmuştu⁴⁶.

⁴⁴ Nevakivi, a.g.k., s.100.

⁴⁵ Nevakivi, a.g.k., s.101.

⁴⁶ Nevakivi, a.g.k., s.102.

7.2.İngiltere'nin Mezopotamya Stratejisine İlişkin Değişimler

I.Dünya Savaşı sistematik bir kaosu beraberinde taşıdı. Savaşın beraberinde getirdiği yıkım ve uluslararası arenada yaşanan istikrarsızlıklar barış ortamına duyulan özlemi dile getiriyordu. Varolan düzenin savaşları önlemedeki başarısızlığı, savaşın getirdiği sosyal, ekonomik, askeri bakımdan getirdiği ağır yükler uzun dönemde uluslararası krize yol açtı. Amerika'nın yükselişi, savaş sonrası dönemde dış politikada ağırlığını hissettiriyordu. Yükselen Amerika uluslararası ekonomik ve siyasi istikrarsızlığa çözüm aramaya başladı. Amerika liberalizm akımıyla savaş öncesi dünyaya hakim olan ideolojiyi yıkmaya çalışıyordu. Artık savaş öncesi dönemle anılan kültürel ve ırksal üstünlüğe dayanan toprak katma ve hakimiyet politikaları ile yönlendirilen düzen değişmeye mahkumdu. İlhak etme politikalarının yerini açık kapı politikası almıştı. Amerika'nın yükselen ekonomik üstünlüğü dünya çapında pazarların açılması ile zirveye ulaşacaktı. Böyle bir konumun gerektirdiği mantıksal koşul sömürgelerin yasaklanmasıydı⁴⁷. Bununla birlikte siyasi açıdan bağımsız hükümetlerin oluşması prensibinin de yaşama geçirilmesi gerekiyordu. Avrupa güçleri açısından savaş sonuna kadar kazanmış oldukları toprakların ilhakını haklılaştırmak giderek imkansız hale geliyordu.

Amerika Başkanı Woodrow Wilson Kongredeki 8 Ocak 1918 tarihinde yaptığı konuşmasında ünlü Ondört Nokta ilkelerini içeren bir konuşma yapmıştı. Ondört Nokta'da serbest ticaret ve açık kapı politikası ile ekonomik genişlemeyi vurgularken, ulusların kendi kaderini belirlemesi ilkesinin altını çizmekteydi. Sıraladığı ilkelerin beşinci maddesi şöyle diyordu:⁴⁸

“Egemenlik ile ilgili tüm sorunları belirlemede bahse konu topluluğun çıkarları adı belirlenecek olan hükümetin eşitlikçi talepleri ile eşit ağırlık taşınmalı prensibinin tavizsiz bir biçimde gözetilmesine dayalı tüm sömürge taleplerinin serbest, açık ve tam anlamıyla düzenlenmesi”.

⁴⁷ Dodge, T., *Inventing Iraq: The failure of nation-building and a history denied*, London, 2003, s.5.

⁴⁸ Margalith, A. M., *The International Mandates*, Baltimore, 1930, s.9.

Uluslararası koşullarda meydana gelen değişimler İngiltere'nin toprak kapma peşinde koşan ve yayılmacı olarak görülmemesini zorunlu kılıyordu. Yayılmacı olmak konusunda daha fazla dikkat edilmesi gereken bir dönem açılmıştı. Doğu Komitesi'nde de bu durum tartışılmaya başlanmıştı. Komite üyelerinden Londra'daki Hindistan Bakanlığı Siyasi İşler Biriminin Başkanı Sir Arthur Hirtzel, Mezopotamya'daki İngiltere'nin konumunun hassasiyetinin farkındaydı. Lloyd George ve Amerika Başkanı Wilson'un kendi kaderini tayin etme hakkının büyük bir başarıyla eski Osmanlı topraklarına uygulanabileceğini ima eden konuşmaları önemli bir gelişmeydi. Yayılmacı politika İngiltere'nin Mezopotamya'daki geleceğini tehlikeye atabilirdi. Hirtzel'in görüşü Mezopotamya'nın yeni koşullar çerçevesinde irdelenmesi gerektiği yönündeydi. Yayılmacı politikanın gündem dışına alınması gerektiği ve İngiltere'nin Mezopotamya'daki varlığını tehlikeye atmayacak adımların atılması gerekmişti. Komitenin üzerinde durduğu yönetimin Arap kılığında görünmesi hususunda tavsiyelerden daha fazlasına ihtiyaç vardı. Hirtzel, yerel yönetim kurulduğunda, İngiltere'nin bu yönetimle olan bağının yakın olması gerektiğini ima etmişti.

Tartışmalar devam ederken belirginleşen fikir birliği, Hirtzel'in ifade ettiği doğrultuya yönleniyordu. Sir Mark Sykes, İngiltere'nin gücü dahilinde Arap medeniyetini geliştirmesi ve onları tam bağımsızlığa hazırlamak fikriyle Arap birliğini teşvik etmesi gerektiğini belirtmişti⁴⁹. Ayrıca probleme farklı pencerelerden bakılması gerektiğini ve emperyalizm, ilhak, askeri zafer, prestij gibi kelimelerin diplomatik arenadan dışlanması gerektiğini belirtmişti. Ayrıca, İngiltere'nin Mezopotamya'yı yönetmesi durumunda yeni ve konjonktüre uygun yollar bulunması gerektiğini sözlerine ekliyordu⁵⁰.

Mezopotamya'da İngiliz kontrolünün devamı konusunda sorular da birbirini izlemekteydi.⁵¹

“1-Şu anda kurulmakta olan yönetim sistemi doğrudan İngiliz kontrolünün bitmesi ihtimaline mi uyarlanıyor?

2-Nihai düzenleme ne şekilde olursa olsun, Majestelerinin Hükümeti tarafından belirlenmiş temel amaç olan İngiliz nüfuzu altında bir Mezopotamya'nın şartların izin

⁴⁹ Fisher, a.g.k., s.123.

⁵⁰ Fisher, a.g.k., s.124.

⁵¹ Fisher, a.g.k., s.125.

verdiği en geniş ölçüde korunacağını garanti etmek için yerel anlamda geliştirilebilecek hangi metotlar var?”.

Komitelerde hakim olmaya başlayan değişim havası İngiliz politikası ile ilgili çeşitli sorunları beraberinde getirirse de net olan husus Mezopotamya'ya yönelik olan İngiliz politikasının oluşumunda ulusların kendi kaderini belirleme prensibinin uluslararası ilişkilerde yer edeceğiydi. Wilson'un etkisi artık Mezopotamya'da İngiltere'nin artan hakimiyet isteklerini sınırlıyordu. İngiltere bu gelişmelerden sonra yüzünü konferans görüşmelerine çevirecek ve Mezopotamya ile ilgili olarak uluslararası gelişmelerin etkisinde çıkarlarını formüle etmeye çalışacaktı.

8. 1919 PARİS BARIŞ KONFERANSI GÖRÜŞMELERİ

I. Dünya Savaşı'ndan Paris Barış Konferansına giden süreçte dünya kamuoyunda artık savaşların yaşanmadığı, barış ikliminin hakim olduğu, uluslar için yeni düzenlemelerin getirileceği bir ortamın oluşması gerektiği dünyanın dört bir köşesinde yankılanıyordu. İşgal edilen bölgelerle ilgili müttefik devletler arasında bu yerlerin nasıl paylaşılacağı ile ilgili düzenlemelerin yapılması gerekiyordu.

Barış mimarlarının 1919'da karşı karşıya olduğu en önemli problemi savaş zamanında Ortadoğu ile ilgili taahhütleri bağdaştırma işiydi. Taahhütlerde bulunduğu zamanda bu taahhütlerin yerine getirilip getirilmeyeceği konusunda herhangi bir kesinlik yoktu. Savaş zamanında farklı aşamalarda Yahudilere Filistin'de Yahudi yurdu sözü verilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeyindeki Arap vilayetleri, Fransızlara uygun görülmüş, İngiltere Araplara hayal ettikleri devleti destekleyecekleri sözü vermişti. Bu taahhütler siyasal bakımdan bilinçli ve siyasal kimliklerini tanımlamaya çalışan Arapların kendilerine dair düşüncelerini derin bir biçimde etkilemişti. Savaşlar o zamana kadar tam olarak ifade edilemeyen istekleri ortaya çıkararak değişim beklentileri yaratmaya hizmet etmişti. Kendi kaderini tayin hakkı ilkesi ile sömürge halklarının isteklerinin önemsenmesi gerektiği dünya çapında haklı bulunmaya başladı. Ulusal oluşumların kendi kaderlerini

taini temelinde yeniden oluşacak bir dünya fikri Birleşik Devletler Başkanı Woodrow Wilson ve öteki müttefik önderlerinden oluşan devlet adamları tarafından teşvik edilmiş ve savaş sırasında meydana gelen olaylar bazı Arap halklarının bazı tabakaları arasında bir siyasal statü değişikliği arzusunun canlandırmıştı⁵².

Ayrıca İngiltere, Fransa ve Araplar arasında yapılan gizli pazarlıklar ve Rusya basınının Sykes-Picot Antlaşması'nı dünya kamuoyuna açıklaması gizli antlaşmaların adil olup olmadığı hususunu tartışmaya açmıştı. Paris Barış Konferansı'nda Ortadoğu'da işgal edilen topraklarla ilgili düzenleme yapma çabaları, Amerika'yı çıkarlar ekseninde ikna etme, İngiltere'nin başrolünde çıkarlarını masaya yatırıp, Fransa'yı da göz önünde bulundurarak öne çıkan gerekliliklere uyarılma temelinde gelişmiştir. Barış Konferansı'na katılan İngiliz temsil heyetinin istekleri ve düşünceleri üç temel kavram etrafında toplanmaktaydı. Birincisi, Ortadoğu'da olabildiğince büyük çapta bir İngiliz üstünlüğü kurmanın lüzumuydu. İkincisi, Fransa'nın rekabetçi konumunu olabildiğince düşük bir seviyeye çekmekti. Üçüncü olarak da İstanbul Hükümetini destekleme politikasının bu hedefleri gerçekleştirmeye yarayacağı inancının artık kaybolduğuydu⁵³.

8.1.Mandalar Konusu

8.1.1.Ortadoğu'da Manda Düzenlemeleri

Osmanlı topraklarından hangi bölgelerin paylaşılacağı ve bu bölgelerde nasıl bir hükümet kurulacağı hususu, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Birleşik Devletler'in her birini temsilen iki baş delegenin yer aldığı Onlar Konseyi'nin ilk birkaç toplantısında ele alınmış ve bu bölgelerin ilhakından ziyade bir manda sisteminin⁵⁴ uygulanması

⁵² Hourani, A., Arap Halkları Tarihi(Çev.Y.Alogan), İstanbul, 1997, s.371.

⁵³ Bıyıklı,M.,Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları-Atatürk Dönemi-, İstanbul, 2006, s.127.

⁵⁴ Manda yönetimi,himaye yönetiminden üç önemli özellik bakımından farklılık göstermektedir. Birinci olarak, geçicidir ve manda yönetiminin nihai olarak sona ermesini amaçlar. İkincisi, halk için himayenin açık bir ifadesidir,yalnızca hakim güçlerin kabul etmeyi taahhüt ettikleri ahlaki bir zorunluluk değildir. Üçüncü olarak,mandater devlet kendi vicdanına değil,manda yönetimin kaynağı olan Milletler Cemiyeti aracılığıyla ifade edilen dünya kamuoyuna hesap verebilir. Davidson, N., "The Termination of the Iraq Mandate",International Affairs(Royal Institute of International Affairs 1931-1939), Sayı.1, London, 1933, s.62.

kararlaştırılmıştı. Woodrow Wilson, manda yönetimlerinin Milletler Cemiyeti'nin yetkisi altında bulunmasını istiyordu. Denetimin Milletler Cemiyeti'ne bırakılmasındaki asıl sebep, bununla özellikle Sykes-Picot Antlaşması gibi savaş zamanı antlaşmalarının kimi müeyyide ve zorlamalarının aşılmış olmasıydı. Bu antlaşmalar Fransa ve İngiltere'nin belirli bölgelerde toprak genişletme hakkı tanıyordu, ama manda sisteminde böyle bir Şey olmayacaktı⁵⁵.

Mandalar konusu, Milletler Cemiyeti ile ilişkiliydi. Tüm manda altındaki toprakları yönetimi altına alacak hkmetler ile ilgili teklifler Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22.maddesini oluşturmuş ve Mandalar Komisyonunun işlevselliği bir bütün olarak Cemiyetin ana fonksiyonlarından biriydi. İşgal edilen topraklarla ilgili düzenlemeleri Milletler Cemiyeti ile ilişkilendiren ilk kişi İngiliz Savaş Kabinesi yesi General Jan Smuts idi. Smuts'un ortaya koyduğu öneri daha öncekilerden daha zellikliydi. Planın açık ve belirgin hususları içerisinde barındırdığı görülmüştü. Smuts, ortaya koyduğu plan ile mandalar altındaki topraklar ve manda yönetimleri ilgilendiren Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22.maddesinin mimarı olmuştu.Smuts'un önermiş olduğu planın ilk yedi maddesi sömürge konularını içerisinde barındırmaktaydı. Sömürge konusu aşağıda sıralanan maddelerde ifade bulmaktaydı:⁵⁶

“1-Konferansın karşı karşıya kaldığı geniş çaplı toprak sorunları, ekonomik ve diğer problemlerde, öncelikli ve temel görev olarak ve problemlerin çoğunun sabit çözümünü bulacağı metotlar yardımıyla gerekli organları sağlayarak Milletler Cemiyeti'ni oluşturmayı aramalıdır.

2-Daha nce Rusya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye'ye ait olan topraklar ve halklar söz konusu olduğunda Milletler Cemiyeti en genel anlamıyla değişimci ve belirli temel prensiplerle uyumlu Şekilde tam bir faydalanma hakkı ile donanmış olarak düşünülebilir.

3-Bu prensipler: İlk olarak, bu toprakların herhangi birinin galip devletlerden

⁵⁵ Bıyıklı,a.g.k.,s.137.

⁵⁶ Margalith, a.g.k., s.23-24.

herhangi birine ilhakı söz konusu olmayacak ve ikinci olarak bu halkların ve toprakların gelecekteki yönetimlerinde kendi kaderini tayin etme kuralı veya yönetilenlerin yönetim şekillerine rıza göstermesi adil ve makul bir biçimde uygulanacak.

4-Kendi kaderlerini tayin iradelerinden başka bu topraklar ve halklar ile bağlantılı olarak gerekli olabilecek herhangi bir otorite, kontrol veya yönetim Milletler Cemiyeti'nin işlevi olacak ve Milletler Cemiyeti'ne verilecek, Cemiyet'in yerine ya da onun tarafından uygulanacaktır.

5-Milletler Cemiyeti'nin otoritesini, kontrolünü veya yönetimini herhangi bir halk ya da toprak ile bağlantılı olarak mandateri ya da temsilci olarak seçeceği başka bir devlete devredebilir, fakat mümkün olan herhangi bir zamanda bu şekilde seçilen mandater ya da temsilci bağımsız halklar veya topraklar tarafından aday gösterilecek ya da onaylanacaktır.

6- Mandater devlet tarafından uygulanan yönetim, kontrol ya da otoritenin derecesi her bir durumda mandater devletçe manda gerekliliklerinin ihlaline karşı bundan etkilenen halkın kendisine başvurma hakkının yanında tam denetim veya danışmanlık gücünü barındıran özel bir bildirge ya da yasa içerisinde Cemiyet tarafından belirlenecektir.

7- Mandater devlet her bir durumda eşit ekonomik fırsat ya da açık kapı politikasını sürdürmekle yükümlü olacak ve iç denetim amaçlı Cemiyet tarafından belirlenen standartın ötesinde hiçbir askeri güç oluşturmayacaktır.”

Mandaları konu alan 22.madde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Alman toprakları ve Türkiye'nin Ortadoğu topraklarının yönetilme prensipleri olarak kabul edildi. İngiliz delegesi şiddetli geçen tartışmalardan sonra resmi kararın metni üzerinde anlaşmaya varmıştı. Bu karar bir bakıma İngiliz emperyalist istekleri ile Wilson'un mandater prensibi üzerinde ısrarının uzlaştırılmasıydı⁵⁷.

⁵⁷ Margalith, a.g.k., s.26.

22. maddeye göre, daha önceden Ortadoğu'daki eski Türk İmparatorluğu'nun belirli vilayetlerini önceden yöneten devletlerin egemenliği altındaki modern dünyanın acımasız koşulları altında kendi kendilerine yetemeyen insanların yaşadığı eski düşman topraklarının yönetimi coğrafik konumları, tecrübeler veya kaynakları sebebiyle en iyi şekilde bu sorumluluğu alabilecek ve onu kabul etmeye gönüllü mandater devletlere veriliyordu⁵⁸. Yönetim, Milletler Cemiyeti'nin adına gelişmiş ülkeler tarafından uygulanacaktı. Ülkelerin ve üzerinde yaşayanların gelişmişlik seviyesi birbirinden farklılık gösterdiğinden 22.madde halkların gelişme aşamaları, toprakların coğrafi konumu, ekonomik durumları ve diğer ayırt edici faktörlere göre A,B ve C mandaları olmak üzere 3 farklı tipte mandalar öngörüyordu. Paragraf, "Ortadoğu bölgesinin ilgilendiren A kategorisi altındaki manda toprakları eskiden Türk İmparatorluğu'na bağlı olan belirli toplulukları içerisinde barındıran ve kendi kendilerine yetebilecek zamana kadar Mandater tarafından yönetsel tavsiye ve yardım almaya tabi ve bağımsız uluslar olarak varlıkları geçici olarak tanınma aşamasını yakalamış topraklardır." şeklinde A kategorisine giren toprakları tanımlamaktadır. A mandaları ayrıca toplulukların isteklerinin mandater devletlerin seçiminde temel düşünce olmalı ilkesini içerisinde barındırır⁵⁹.

Mandaterlik prensibi 10 Ocak 1920'de resmi olarak yürürlüğe girdi. Toplam ondört manda yönetimi oluşturuldu ve bu yönetimler sekiz mandater devlete verildi. Bahse konu ondört manda yönetiminin üçü A grubu olarak sınıflandırılıyordu. A grubu manda yönetimleri, Irak veya Mezopotamya, Suriye ve Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü kapsıyordu⁶⁰.

8.1.2.Manda Sisteminin İngiliz Politikasına Yansıması

Daha önceki bölümlerde değinilen MacMahon-Hüseyin görüşmeleri, Sykes-Picot Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu İngiliz kademelerinde ideolojik ve stratejik açıdan bariz bir biçimde düşünce farklılıklarına yol açmıştı. Sorun oluşturan temel konular işgal bölgelerindeki vilayetlerin ilhak edilip edilmeyeceği, işgal bölgelerinde ne şekilde bir

⁵⁸ Margalith, a.g.k., s.27.

⁵⁹ Margalith, a.g.k., s.28.

⁶⁰ Margalith, a.g.k.,s.31.

yönetim kurulacağı, Arap isteklerinin hesaba katılıp katılmayacağı idi. Gelecekteki İngiliz politikaları ile ilgili düşünce farklılıkları politikaların şekillenmesinde büyük rol oynadığından dolayı karar merkezi durumundaki departmanların görüşlerinin belirli bir fikir yapısı oluşturduğu ve düşünce yapıları olarak ayrıştığı görülmektedir.

Irak'ın işgalinden öncesine dayanan Hindistan ve Mısır yönetimlerinde kurulan yönetim yapılarında görev alan şahsiyetlerin edindiği tecrübeler bu düşünce okullarının şekillenmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Kaynağını Hindistan yönetimi ve Lord Curzon'dan alan Hindistan düşünce yapısı Arap isteklerinin gerçekleştirilmesi lehine taviz vermeye karşıydı ve Irak'ta ilhak politikasını destekleme eğilimindeydi. Irak'ta görevli kamu yöneticisi A.T.Wilson tarafından temsil edilen bu düşünce yapısı imparatorluğun Hindistan ile olan bağlarının güvenliğinin Ortadoğu üzerinde sürekli İngiliz yönetimi gerektirdiğini belirtiyordu. Kahire'de ise Mısır düşünce yapısı hakimdi ve bu düşünce yapısı İngiliz yöneticileri tarafından destek verilen, İngiltere ile yakın ilişkiler içerisinde olan Arap devletlerinin gelişmesini destekleyerek imparatorluk bağlarında İngiliz kontrolünün sağlanması gerektiğini belirtiyordu. Arap milliyetçiliğinin oldukça geliştiğinden bahsediyorlardı. Lord Curzon Irak ve Filistin'de doğrudan İngiliz yönetimini savunup, orada İngiliz askerlerini ve yöneticilerini tutmayı savunurken, Gertrude Bell Arap Hükümetinin kurulmasına büyük bir ilgi göstermişti. Paris Barış Konferansı boyunca Gertrude Bell ve Lawrence Faysal'ın bağımsızlık fikrine aktif bir destek sağlamışlardı. İngiliz-Mısır düşünce yapısı manda sisteminin oluşturulmasını İngiliz taahhütlerinin stratejik ihtiyaçlar ve Arap milliyetçiliği gerçekliği ile uzlaştırmaya yarayan kabul edilebilir bir metot olarak görüyordu. İmparatorluğun hayat yolları bağımsız olmaya yakın Arap devletlerinin kurulması ve İngiltere ile olan bağlarına güvenilmesiyle korunabilecekti. Bu düşünce biçimleri altında, manda prensibi doğrudan yönetim ve ilhak etme gerekliliği olmaksızın etkin bir siyasi ve stratejik kontrol oluşturmak için biçilmiş kaftan olarak görülmüştü. Churchill'in de belirttiği gibi "Herhangi bir ilhak söz konusu olmayacaktı, fakat mandalar kendilerine kontrol için gerekli gerekçeyi verecek olan büyük güçlere verilecekti."⁶¹.

Barış Konferansı açıldıktan sonra ilhak politikasına karşı çıkanlar emperyalist taahhütlerin kesilmesini ve ekonominin düzelmesini istiyorlardı. Ekonomik nedenlere ek

⁶¹ Haas, E.B., "The Reconciliation of Conflicting Colonial Policy Aims: Acceptance of the League of Nations Mandate System", International Organization, Sayı.4, New York, 1952, s.528.

olarak Süveyş kanalı ve İran Körfezi'ne yakın stratejik anlamda önemli yerlerin İngiliz kontrolünde olmasında ısrar etmişlerdi. Zaten I.Dünya Savaşı Ortadoğu bölgesinde kontrolün sıkılaştırılmasını gerektirmişti. İngiltere, İran Körfezi'ne ait olan devletlerin şeyhlikleri ile özel antlaşmalar yaparak sağladığı gibi İran Körfezinin başına hakimiyeti ile Mezopotamya, ardından Filistin ve Ürdün'de stratejik çıkarları açısından nüfuzunu resmileştirerek tesis etme yoluna gitmişti. Bu hedefi sağlamada, sıradan sömürge taahhütlerini içermeyen etkili bir kontrol mekanizmasının kurulması üzerinde uzlaşmaya varılabilecek en iyi çözüm gibi görünmüştü⁶². Manda yönetimi formülünü kullanarak İngiltere, stratejik açıdan önem taşıyan alanlar üzerinde sıkı kontrol sağlama gerçeğini bu bölgelerin kontrolünün yükünü kabul etme gerekliliğinin gönülsüz kabulünü birleştirmişti⁶³.

Manda yönetimleri kendi kaderini tayin hakkı ve milliyetçilik fikirlerinin dünyada yankılandığı bir zamanda verilmişti. Bir üst gücün herhangi bir şekildeki kontrolü hoş karşılanmıyordu. Savaşın gerektirdiği yükleri azaltmak ve Ortadoğu'da daha fazla taahhüt altına girmemeye kararlı İngiliz Hükümeti çevreleri ve İngiliz halkının baskıları vardı. 1919 Paris Barış Konferansı'nda manda prensibi İngiliz delegesi için ilhaka yer olmadığı taahhütü ve Arap milliyetçilerine verilen sözler açısından İngiliz hükümetinin stratejik gerekliliklerine uyarlanmış sömürge kontrolünün yeni bir aracı olarak kabul edilmiştir.

8.2.Petrol Meselesi

8.2.1.İngiltere'nin Petrol Politikasının Temelleri

İngiltere'nin petrol politikasının temellerinin 20.yüzyılın başlarında Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarını koruma ve muhtemel tehditleri önleme amacına hizmet eden bir araç niteliği oluşturduğu söylenebilir. İngiltere'nin temel savunma anlayışı, Ortadoğu'ya uzanan hayat yolunu koruma ihtiyacı ve Osmanlı Devleti'nin toprak

⁶² Haas, a.g.m., s.529.

⁶³ Kent, M., Moguls and Mandarins: Oil,Imperialism and the Middle East in British Foreign Policy 1900-1940,London, 1993, s.10-11.

bütünlüğünü korumak suretiyle dış tehditleri karşılayıp, defetme amacıydı. İngiltere, kara ve deniz yoluyla Mezopotamya'dan Curzon'un Hindistan'ın deniz sınırının bir parçası olarak belirttiği İran Körfezi içerisinden; deniz yoluyla Süveyş Kanalı vasıtasıyla Hindistan ve Doğu'ya açılan stratejik hayat yollarının güvenliğini temin etmeye çalışmıştı. Bu amaç Lord Curzon 1911'de şöyle ifade ediyordu: "Körfez sularında herhangi bir üstün ya da rakip siyasi çıkarın büyümesine yerel prestijimizi etkileyeceğinden değil, binlerce mil öteye genişleyen nüfuza sahip olacağımızdan dolayı izin veremeyeceğimiz hususunu içeren İngiliz Politikasının temel bir prensibidir."⁶⁴. Bu dönemde İngiliz politikasının dinamiklerini incelediğimizde tüm amaç stratejik olarak görünmesine rağmen siyasi nüfuzu tesis etmeye hizmet edecek araçlardan bir tanesi de İngiltere'nin petrol politikası olmuştu.

İngiltere'nin petrol politikasına girmesine ivme kazandıran husus, İngiliz donanmasının enerji ihtiyacını karşılama amacının beraberinde getirdiği ekonomik ve stratejik yaklaşımlardı. Churchill Kasım 1911'de I.Lord olduğunda donanmanın kısmen petrol yakıtına bağımlılığı henüz yerleşmiş bir politikaydı ve gelişimi aktif olarak gözetiliyordu. Petrolün fiyatı kömürün fiyatına eşitti. Jacky Fisher, Churchill'den önce 1904'te I.Deniz Lordu olduğundan dolayı, Churchill onu gayri resmi anlamda danışmanı yaparak petrol politikasının devamını istemişti. I.Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda Deniz Kuvvetleri açısından ana problemlerden bir tanesi Kraliyet Donanması için yeterli petrol kaynaklarını garanti altına alma yollarıydı⁶⁵. I.Lordun görevi Almanya'dan gelecek bir saldırı olması durumunda donanmayı hazır vaziyette tutmaktı. Ayrıca, Almanya ile denizlerdeki silahlanma yarışı tüm hızıyla devam etmekteydi.1900 yılında yapılan Alman Deniz Yasası gelecekteki 20 yıllık süre içerisinde 23 kruvazör ve 19 yeni savaş gemisiyle İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğüne karşı Alman tehditini belirginleştirmişti. Wilhelm'in Fas'ın Atlantik kıyısı olan Agadir'e Afrika'daki Fransız etkisini ölçmek ve Almanya için Afrika'da bir avantaj sağlamak üzere bir Alman savaş gemisi yollamıştı. Churchill, Almanya'nın düşmanca tutumundan emin olmuştu. Bu ani kriz Alman savaş gemisinin çekilmesiyle son bulsa da Churchill Almanya ile savaşın kaçınılmaz olduğu sonucuna

⁶⁴ Kent, a.g.k., s.11.

⁶⁵ Kent, a.g.k., s.35.

varmıştı⁶⁶. Sonuç olarak, İngiltere güçlerini yeni tehditleri karşılamak için tekrar uyarılmanın yanında müttefik arayışlarına başlamıştı.

Taktiksel anlamda, Churchill ve Fisher Kraliyet Donanması'nın mükemmelliğinin yakıt gücü ve hıza bağlı olduğu, donanmaya ait hızlı gemilerin varmak istediği yere kadar gitmesi amacına vakıf olmadığı konusunda hem fikirlerdi. Düşmana istenilen düzeyde zarar verebilmek için gemilerin ek bir hıza sahip olması gerektiğinden kullanılan mevcut buhar motorları ile bu hıza ulaşmak mümkün değildi. Petrol yakıtı ile çalışan motorların kullanılma ihtiyacının sonucu olarak yakıt anlamında kömürden petrole geçiş petrol rezervlerini de içeren maliyetli problemleri açığa çıkartmıştı. Bu sorunları çözmek amacıyla Churchill Kraliyet Komisyonu'nu atamıştı. Komisyon İran ve dolaylarında petrol kaynağı araştırması yapmakla görevlendirildi. İran Şahı'ndan 1901'de ilk Ortadoğu ayrıcalığını elde eden kişi İngiliz diplomatı William D'Arcy olmuştu. İran'da petrol 1908 yılında bulundu. Fakat, D'Arcy bu projeye dahil olan İngiliz şirketi Burma Petrol Şirketini petrolün aranması için gerekli finansmanı sağlamaya ikna etmek zorunda kalmıştı. İngiltere Deniz Kuvvetlerinin etkisiyle Burma Petrol Şirketi ve Lord Strathcona imtiyazın İngilizler haricindeki ellere düşmesini engellemek amacıyla D'Arcy ile işbirliğine ikna edildi. William D'Arcy ve Burma Petrol Şirketi İngiliz-İrak Petrol Şirketi'ni oluşturdu⁶⁷. İngiliz Hükümeti 1909'da Sir Percy Cox'un İngiliz-İran Petrol Şirketi için üzerinde depo, rafineri kurulacak Şattül Arap'ta gemiler için dolaşım alanı elde etmek amacıyla Abadan Adasında bir yer için Muhammera Şeyhi ile bir antlaşma müzakere etmesinde ısrar etti.1912'ye kadar rafineri işliyordu, fakat İngiliz-İran Petrol Şirketi yoğun imtiyaz yarışından ötürü mali güçlükler içerisindeydi. Bu hükümet müdahalesi İngiltere'nin Almanya'yı Hindistan ve Ortadoğu'dan uzak tutma politikasının bir parçasıydı⁶⁸.

Yapılan araştırmalarla ortaya konulan petrol kaynağının güvenliğini sağlama ihtiyacı, hükümetin petrol politikasını kabul etmesi sonucunu beraberinde getirmişti. Bu durum, hükümetin Mayıs 1914'te İran'ın merkezi ve güneyinde imtiyazını elinde tutan

⁶⁶ Reguer, S., "Persian Oil and the First Lord: A Chapter in the Career of Winston Churchill", Military Affairs, Sayı.3, Virginia,1982, s.134.Denizlerde üstünlük sağlamak amacıyla İngiltere ve Almanya arasında yaşanan rekabet için bkz. Tokatlı,A.(Çev.), Uluslararası İlişkiler Tarihi, İstanbul, 1978, s.335-337.

⁶⁷ Gruen,G.E., "The Oil Resources of Iraq:Their Role in the Policies of the Great Powers", The Creation of Iraq 1914-1921(Ed.R.S.Simon- E.H.Tejiarian), New York, 2004, s.112.

⁶⁸ Reguer, a.g.m., s.135.

İngiliz-İran Petrol Şirketi'ndeki %51'lik hissesini almasına yol açtı⁶⁹. Bu antlaşma donanmaya sadece çok miktarda petrol rezervi sağlamadı. Ayrıca petrol şirketlerinde üzerinde hükümetin kontrol edebildiği pay ve çıkarları kazanmasını sağlamıştı. Bununla birlikte diğer petrol şirketlerinin bu alanda kontrol sağlamasını engellediği gibi Mezopotamya petrol imtiyazlarında İngiltere'ye güçlü bir konum sağladı.

İmtiyaz sağlamak isteyen gruplar Mezopotamya'da da petrol imtiyazı sağlamak istemekteydiler. 1912'de Mezopotamya'da dört grubun petrol imtiyazı elde etmeye çalıştığı görülmektedir: Alman Bankası Grubu, D'Arcy Grubu, Anglo-Sakson Petrol Şirketi ve Chester Grubu. Yine aynı yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde ve Mezopotamya'da petrol görüşmelerine katılmak amacıyla Alman doğumlu İngiliz Ernest Cassel ve Gülbenkyan'ın öncülüğünde Türk Petrol Şirketi kuruldu. İngiltere bu yolla üstünlüğünü bölgede kurma peşindeydi. Osmanlı Devleti ile görüşmeler devam ederken İngilizler, şayet imtiyazlar Türk Petrol Şirketi'ne verilene kadar Osmanlılar tarafından peşin ödenen, Osmanlı Devleti için yapılan üç gemiyi teslim etmeyecekleri tehditinde bulunarak etkisini arttırdı. I.Dünya Savaşı başladıktan sonra, fakat Osmanlı Devleti savaşa dahil olmadan önce Maliye Bakanı Cavit Bey, Duyun-u Umumiye'de önemli bir mevki sahibi Gülbenkyan ile birlikte Londra'ya İngiltere Dış İşleri Bakanlığı ile görüşme yapmaya gitmişlerdi. Cavit Bey, zamansız bir şekilde Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından çağrılınca Londra'dan ayrılmak zorunda kaldığından Gülbenkyan bu görüşmelere devam etmişti. Cavit Bey tekrardan görüşmelere devam etmeyi umsa da Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ile bu umut gerçekleşmemişti. Ortaya çıkan fırsattan yararlanan İngilizler Gülbenkyan ile bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşmaya göre D'Arcy grubun %50, Alman Grubu ve Anglo-Sakson Petrol Şirketi'nin her biri için %25 pay aldığı bir ortaklık oluşmuştu⁷⁰.

19 Mart 1914'te imzalanan İngiltere ve Almanya'nın genel uygulamaların temelini oluşturan Türk Petrol Şirketi'nin kuruluş antlaşması İngiltere, Almanya ve Osmanlı Devleti tarafından onaylanmadığı için geçerli değildi. İran ve Türk petrolünden istifade edilmesinde İngiliz üstünlüğünü sağlayan bu antlaşma onaylanmazken, Musul petrollerinde İngilizlerin iddialarının temelini oluşturdu⁷¹.

⁶⁹ Kent, a.g.k., s. 36.

⁷⁰ Aydın, A.D., Mosul Question(1918-1926), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.14.

⁷¹ Aydın, a.g.t., s.15.

8.2.2.Fransa ile Petrol Antlaşması

Paris Barış Konferansı'nda petrol hususu bakımından Musul konusu İngiltere ve Fransa arasında önemli bir görüşme konusu olmuştu. Musul petrol araştırması için gelecek vaat eden bir alandı. Savaş sonrasında Osmanlı topraklarının bölüşümü konusunda yapılan Sykes-Picot görüşmeleri Musul'u Fransız kontrolüne bırakmıştı. Bu anlaşma da Mayıs 1916'da Paris ve Londra tarafından onaylandı. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa'dan Sykes-Picot Antlaşması'nı tekrar müzakere etmesini ve Musul vilayetini İngiltere'ye bırakmaya razı olmasını talep etti. Fransa Başbakanı Clemenceu, İngiltere'den Milletler Cemiyeti'nin kendilerine bıraktığı Suriye manda yönetimine destek olması ve Irak'ın diğer bölümleri ile Musul için verilen imtiyazlardan önemli bir pay vermesi koşuluyla bu talebi kabul edeceğini belirtti. Ayrıca, İngiltere Başbakanı Londra'nın herhangi bir Alman silahlanmasını önlemek için alınacak olan önlemleri destekleyeceğini de ifade etti⁷².

Fransa'nın Musul'u İngiltere'ye bırakmasında üç gerekçenin öne çıktığı söylenebilir⁷³. İlk olarak, Clemenceu'nun kararlarının Fransa'nın Avrupa'daki güvenliğini garanti altına alması çerçevesinde şekillendiği düşüncesidir. Bu düşünce temelinde, Ren bölgesindeki Fransız amaçlarını teminat altına almak için rızasının çok önemli olduğu müttefiki ile muhtemel bir anlaşmazlığı gidermek için Filistin'e yönelik iddialarının yanında Musul'u İngiltere'ye bırakması yatmaktadır. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin bölünmesi üzerine yapılan Sykes-Picot Antlaşması'nın tamamının değişiklik yapılmasına yönelik İngiliz taleplerinin önüne geçmektir. Adı geçen anlaşmanın bazı maddelerinden taviz vererek, Clemenceu önem verdiği Suriye ve Lübnan üzerinde kontrol iddialarını korumak ve genişletmek amacıyla olduğundan söz edilmiştir. Üçüncü olarak, Lloyd George'un İngiltere'nin kontrolündeki Musul'daki petrolden ne kadar elde edilmiş ise bulunan miktarın %50'si oranında bir payı Clemenceu'ya vaat ettiği düşüncesidir.

⁷² Gruen, a.g.m., s.119.

⁷³ Fitzgerald, E.P., "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", The Journal of Modern History, Sayı.4, Chicago, 1994, s.698-699.

Paris Barış Konferansı'nın ikinci bölümü İngiltere ile Fransa arasında 18 Nisan 1919'da imzalanan Berenger-Long Petrol Antlaşmasıydı. Savaş sona erdikten sonra Fransa bir an evvel Musul petrollerini paylaşmak amacıyla İngiltere üzerine baskı kurmaya başlamıştı. Fransa, Musul vilayetinin bırakılması karşılığında Deutche Bank'ın Türk Petrol Şirketi(T.P.C.)'ndeki %25 hissesini istedi. Berenger-Long Petrol Antlaşması ile daha önceleri Almanya'nın elinde tuttuğu bu hisse Fransa'ya verildi. Bunun karşılığında, İngiltere Musul'dan Akdeniz'e uzanan Fransız manda topraklarından petrol boru hattı inşa etme hakkına sahip oldu. Ancak,21 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Lloyd George Clemenceau ile yaptığı tartışmadan sonra bu antlaşmanın geçersiz olduğunu ilan etti⁷⁴.

9. SAN REMO ANTLAŞMASI

İngiltere'nin rolünün büyük olduğu İngiltere ve Fransa ile Arap dünyasının isteklerinin bağdaştırılması meselesinin son şekli San Remo'da kararlaştırılmıştır. Fransa'nın Almanya'ya karşı teminat alma isteği, yani bir anlamda Avrupa merkezli düşüncesi ve Suriye konusunda İngiltere'nin taviz verici görüntüsü Ortadoğu ile ilgili düzenlemelerin İngiltere inisiyatifinde gerçekleşmesini sağlamıştır. Eski Osmanlı topraklarına ilişkin dağılımlar 1920'de San Remo'da belirlendi. Fransa'ya Suriye ve Lübnan manda yönetimleri verildi.İngiltere'ye ise Filistin ve Mezopotamya manda yönetimleri verildi. Ermenistan mandası konusunda hiçbir devlet kabule gönüllü olmamıştı.⁷⁵

Petrol meselesi de bu antlaşma ile çözüme kavuşuyordu. San Remo'da 25 Nisan 1920'de imzalanan Greenwood-Berenger Antlaşması'na göre, Fransa ham petrol üretiminin %25'ini alacaktı ve şirketin hisselerinin %25'ine sahip olacaktı. Petrol şirketi sürekli olarak İngiliz kontrolü altında kalıyordu. Sonuç olarak, İngilizler %75'lik hisse elde etti ve daha önce Almanya'ya ait olan %25'lik hisse Fransa'ya bırakıldı⁷⁶.

⁷⁴ Kaymaz, İ.Ş., Musul Sorunu, İstanbul, 2003, s.216-217.

⁷⁵ Hudson, M.O., "The Protection of Minorities and Natives in Transferred Territories", What Really Happened at Paris(The Story of the Peace Conference,1918-1919 by American Delegates), (Ed.E.M.House-C.Seymour), Florida, 2001, s. 227.

⁷⁶ Aydın, a.g.t., s.23.

II. BÖLÜM

1920-1930 ARASI DÖNEMDE İNGİLTERE’NİN İRAK’TA STATÜKOYU SÜRDÜRME ÇABALARI

1. 1920 ARAP AYAKLANMASI

Bağdat, Basra ve Musul’da İngiliz işgaline karşı muhalif bir tutum oluşmuştu. İngilizler Irak’ın geleceği ile ilgili kararsız tavırlarını sürdürüyorlardı. Savaş süresince İngilizlerin kurmaya çalıştığı yönetim yapısı, Hindistan’da kurdukları yönetim çerçevesinde şekillendirilmeye başlamıştı. Bu yönetim yapısı farklı yaklaşım ve uygulamaları içeriyordu. Yönetim düşüncesi ve yapısı doğrudan İngiliz yönetimi usulüne benziyordu. İngiliz siyasi görevlileri, Bağdat, Basra ve Musul olmak üzere üç vilayetin tek bir yönetim birimi olarak görüldüğü, İngiliz görevlilerin bulunduğu kurumlarca desteklenen bölgelerde faaliyet yürütmekteydi. İngiliz siyasi görevlileri düzeni sağlamak amacıyla güvenilir yerel önderler kanalıyla çalışmaktaydılar. İngiliz yönetimi yerel hiyerarşiyi bu şekilde oluşturmaya çalışıyordu. İngiliz makamları tarafından belirlenen yerel şeyhlere nüfuz kullanma yetkisi verilip, kabileler arası anlaşmazlıkların çözümü ve yaptırım şekilleri yerel şeyhler tarafından uygulanıyordu. Bu uygulama İngiltere’nin Irak’ı doğrudan kendisine bağlamasına giden süreci hazırlıyor izlenimini vermişti⁷⁷.

1919’un başlarında İngiliz Komiseri Sir Arnold Wilson Irak üzerinde İngiliz kontrolünü sürdürmeyi amaçlayan bir dizi önlem paketi hazırlamıştı. İngiliz Hükümeti tarafından Irak’ta bir plebisit yapılması için yetkilendirildi. Yapılacak plebisit, İngiliz himayesi altında Musul’u içerecek bağımsız bir Irak devleti kurulması için desteğin olup olmadığı; bu devletin bir Arap emiri tarafından yönetilmesi gerekip gerekmediği; yönetilecekse tercih edilecek emirin kim olduğu gibi sorulara cevap aramaya yönelikti⁷⁸.

⁷⁷ Tripp, C., A History of Iraq, New York, 2000, s.37.

⁷⁸ Vinogradov, A., “The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered: The Role of Tribes in National Politics”, International Journal of Middle East Studies, Sayı.2, New York, 1972, s.134.

Wilson, sadece tatmin edici nitelikteki sonuçların kabul edileceğini ima ediyordu. Gertrude Bell tarafından bir memorandum biçiminde sunulan sonuçlar, çoğunluğun bariz bir şekilde bir Arap emirinin yönetimi altındaki birleşik bir Irak'tan yana olduğunu, emirin kim olacağı konusunda fikir birliğine varılamadığını ve İngiliz işgalinin devam etmesi gerektiğini işaret ediyordu⁷⁹. Basra ve güney vilayetleri ziyaret eden Wilson, halkın Arapça konuşan İngilizleri, Fransız ya da Amerikan görevlilere tercih ettiğini, İngiliz görevlilerin işlerine devam etmesi gerektiğini belirtiyordu. Görüşülenlerin büyük bir kısmını İngiliz işgalinden çıkarı olan toprak sahiplerinin oluşturduğu Basra'da, çoğunluk doğrudan İngiliz yönetimini tercih ediyordu⁸⁰.

Wilson, devam etmekte olan İngiliz kontrolünü destekleyen ifadeleri sunarak İngiliz hakimiyetine gösterilen rızayı abartmıştı. Bütün bu gelişmeler, askeri yetkililer ve Arnold Wilson'un yardımcısı, doğu sekreteri Gertrude Bell tarafından geleceğe yönelik tereddütleri beraberinde getirdi. Daha önceleri doğrudan yönetimin avantajlarını benimseyen Gertrude Bell İngiliz desteği ve yardımı sağlanarak oluşturulacak Arapların kendi yönetimi fikrini benimsemeye başlamıştı. Diğer taraftan Irak'taki Arap milliyetçiliğinin giderek artan bir ivme yakaladığından bahsediyordu. İngiliz kontrolü altında Arapların kendi yönetimini benimsemesi fikrine adapte olmuştu. Buna ek olarak İngilizlerin Sunni milliyetçiler ile iş yapması gerektiğini, yönetime muhalefet olarak nitelediği Şii milliyetçilerinin nüfuzunun kırılması gerektiğini belirtiyordu⁸¹.

Londra'da Irak yönetiminden sorumlu liderlerin temel endişesi, Irak'taki doğrudan yönetimin hazineye yüklediği yüksek maliyetlerdi. Gertrude Bell, dolaylı yönetime sıcak bakılmasında Londra'nın anlayışına yakınlaşıyordu. Bu yaklaşım, Arnold Wilson'ın yaklaşımından temelde ayrılıyordu. Irak'ın geleceği ile ilgili İngiliz görevlilerde oluşan fikir ayrılıklarını iyi anlayan Arap şeyhleri durumu kendi lehlerine dönüştürme fırsatı yakalamışlardı.

Irak halkı, Paris Barış Konferansı'nın Irak'ın Milletler Cemiyeti'nin mandası altına girmesi yönündeki tavsiyesini reddetti. Irak'ın bir yabancı gücün himayesi altında kademeli bir şekilde kendi kendini yöneten, bağımsız bir ulus devlet olması fikrini

⁷⁹ Wilson, A. T., Mesopotamia 1917-1920 : A Clash of Loyalties, London, 1931, s.330-341.

⁸⁰ Wilson, a.g.k., s.112-113.

⁸¹ Tripp, a.g.k., s.39.

olumsuz karşılaşmışlardı. Kerbela'da Şii imamı Ayetullah Muhammed Taki El Şirazi İngiliz yönetimi altında hizmet etmenin kanunsuz olduğunu, Müslüman bir kimsenin Müslümanları yönetecek bir gayri müslim kimseyi seçme hakkının olmadığını belirten bir fetva yayınlamıştı. Kutsal şehirlerdeki dini liderler süregelen İngiliz işgali lehinde irade beyan eden bir kimse için ibadet yerlerinden ve toplumdan dışlanma gibi yaptırımlar da gündeme geldi. Halkın ileri gelen tabakası İngiliz işgalinin devam etmesinden yana bir tavır göstermişti. Mayıs 1920'de Sunni ve Şii milliyetçiler Bağdat'ta geniş kitlesel toplantılar tertip etmeye başlamışlardı. İngiliz işgaline tamamıyla karşılardı ve Irak'ın bağımsızlığı için ortak bir payda oluşturulması gerektiğini ve bu yönde halkın birleşmesinin zorunlu olduğunu her platformda dile getiriyorlardı⁸².

İngilizlerin, Müslüman bir vakıf çalışanını tutuklayıp, sınır dışı etmeleri gerilimi daha da arttırmıştı. Bağdat'ın ileri gelen temsilcileri Irak'ta görev yapan yüksek komiser Arnold Wilson ile bir görüşme düzenlemek istemişlerdi. Wilson, kendi inisiyatifi doğrultusunda daha önceden belirleyeceği Bağdat'ın ileri gelenlerinden oluşan temsilciler hazır olana dek, görüşme fikrini reddedeceğini belirtiyordu⁸³. Wilson'un bu tavrına temel teşkil eden husus, İngiliz yönetimine muhalefet eden Şii temsilcilerin gücünü ve nüfuzunu arttıracak bir adım atmak istememesinde yatmaktaydı.

Haziran 1920'de İngiliz Devlet Yönetimi, Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'ye Irak'ta manda yönetimi kurması yönünde bir karar verdiğini, geçici bir komitenin oluşturulacağını ve kurucu meclis için seçimlerin yapılacağını deklare etti⁸⁴. Tüm bu gelişmeler karşısında süregelen İngiliz yönetimine karşı muhalefet dalgası Necef ve Kerbela'da silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Arap milliyetçileri, bağımsız bir Arap Devleti kurmak için başlattıkları söylem ve eylemlerin yoğun İngiliz baskısı altında eriyip gitmesine razı olmuyorlardı.

İsyan iyiden iyiye yayılmıştı ve isyancılar aynı zamanda Kufa, Rüstemiye ve Hindiya olmak üzere farklı cephelerde İngilizlerle mücadele ediyorlardı. Hatta Rüstemiye'deki İngiliz garnizonunu bertaraf etmede başarılı olmuşlardı. Bağdat'ın

⁸² Yaphe, J. S., "The View from Basra: Southern Iraq's Reaction to War and Occupation, 1915-1925", The Creation of Iraq 1914-1921 (Ed. R.S.Simon- E.H.Tejiarian), New York, 2004, s.27.

⁸³ Yaphe, a.g.m., s.28.

⁸⁴ Yaphe, a.g.m., s.29.

güvenliğine ilişkin endişeler sürerken General Haldane birlik ve bütünlük içerisinde hareket edecek kuvvetlerin etkin hareketi ile isyanın tüm ülkeye yayılmasının önlenileceği yönünde karar almıştı. Durumun vehameti üzerine İngiltere Savaş Bakanı Winston S.Churchill İran tarafından acil bir şekilde kuvvet takviyesi yapılması talimatı vermişti. Takviye kuvvetler Kraliyet Hava Kuvvetlerine ait olan iki filodan oluşuyordu. Bu kuvvetler yardımıyla ağır bombardıman altında Kufa'daki direnişin kırılması amaçlanmıştı. Savaş uçaklarının devreye girmesi İngiltere'yi belli bir ölçüde rahatlatmıştı. Haldane, hava koruması desteğinde kuvvetleri geri çektikten sonra Bağdat'a olası saldırı beklentisiyle Felluca'da tekrar birleştirmişti⁸⁵.

İlk isyanın başlamasından 5 aylık bir zaman geçtikten sonra isyancılar fiziki yeterlilik ve mühimmat anlamında tükenmişlerdi. İngiliz ordusu etkin bir biçimde Kerbela'yı kuşatmış ve isyancıları teslim olmaya zorlamaktaydı. Necef'teki isyancılar da teslim olma ya da bombardımana razı olma ikilemi içerisinde bırakılmıştı. Kuşatma altındaki Necef'in düşmesiyle isyancıların direnişi kırılmıştı ve artık çözülme kaçınılmaz olmuştu. İngilizler, Arap kuvvetlerini Musul'a ulaşmadan dağıttı ve planlanan isyan hiç gerçekleşmedi. Ekim ayının ortalarına doğru Necef, Kerbela ve Kufa teslim alınmıştı. Güney Irak'taki milliyetçi liderlerin çoğu tutuklanmış ya da sürgüne gönderilmişti. Artık İngiliz hâkimiyetine tabi kılınacaklardı.

Bağdat'ta bir görev değişikliği olmuş, Arnold Wilson'un yerine Sir Percy Cox göreve getirilmişti İngiliz Hükümeti, Irak için siyasi bir çözüme karar vermişti ve bu konuda Sir Percy Cox ve yardımcısı Gertrude Bell'i görevlendirmişti. Siyasi işlerden sorumlu görevlilerle birlikte Bağdat'taki İngiliz hakimiyetine yerel bir görünüm vermek niyetiyle harekete geçmiş ve geçici hükümet kurulmuştu.

Her ne kadar Arap isyanı başarısız neticelense de İngiliz hazinesine yaklaşık olarak 40.000.000 pounda mal olmuş, İngilizleri yaklaşık 400 civarında can kaybına uğratmıştı. Bu maliyet Irak için ayrılan yıllık bütçenin yaklaşık iki katıydı⁸⁶. 1920 olayları Irak'ta İngiliz politikasının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynadı. Arap

⁸⁵ Vinogradov, a.g.m., s.137.

⁸⁶ Yaphe, a.g.m., s.31.

milliyetçiliğinin yakaladığı ivmeyi göstermek ve Irak'ta İngiliz yönetimi ile ilgili sorunları su yüzüne çıkarıp, İngiliz makamlarında Irak'ın geleceğine ilişkin kararların bir an önce uygulamaya konması gerektiğini açıkça gösterdi. Tripp'in de işaret ettiği gibi, 1920 ayaklanması Bağdat'ta ortaya çıkan siyasi oluşuma karşı öfke mirası bırakmıştı ve yeni devletin politikalarında sıkıntılı sonuçları barındırıyordu⁸⁷.

2. 1921 KAHİRE KONFERANSI KARARLARININ IRAK'A YANSIMALARI

Kahire Konferansı, resmi olarak 12 Mart 1921'de başladı. Konferansa katılanlar Ortadoğu'daki İngiliz politikasının farklı bölümlerinde uzman, aralarında Filistin ve Irak'ta görev yapan yüksek komiserler, farklı görev kademelerindeki devlet yöneticileri ve askeri yetkililerin bulunduğu kişilerden oluşuyordu. Konferans programını uygulayan katılımcılar iki gruba ayrılmışlardı. Birinci grup, sömürgelerden sorumlu devlet sekreterinin başkanlığındaki Siyasi Komite; ikinci grup ise Sir Walter Congreve'in başkanlık yaptığı Askeri ve Mali Komiteydi. Siyasi ve askeri anlamda getirilen öneriler bahse konu iki grubun bir araya gelip birbirleriyle koordineli çalışmaları sonucunda değerlendiriliyordu.

Irak konusunda değerlendirmelerde bulunan katılımcılar, siyasi nitelikli birbirleri ile ilişkili başlıca üç konuda görüş belirtiyorlardı. İlki, İngiliz askeri harcamalarının bir an önce kısıtlanmasıydı. Fakat bu husus Irak'ın gelecek yönetiminin belirlenmesi konusundan ayrı görülemezdi.

Irak için yerel bir yönetimin kurulmasına temel teşkil edecek sorulara da yanıtlar aranıyordu:⁸⁸

“1-Bir Arap yöneticinin olup olmadığı,

⁸⁷ Tripp, a.g.k., s.45.

⁸⁸ Klieman, A. S. , Foundations of British Policy in the Arab World:The Cairo Conference of 1921, Baltimore, 1970, s.105-106.

- 2-Şayet varsa Mekke Şerifinin ailesinden gelmesinin gerekip gerekmediği,
- 3-Böyle ise diğer üyelere tercihen hem İngiliz görüşü hem de Irak halkının görüşü açısından bu aileden gelen bir ferdin olup olmadığı,
- 4-Arap yöneticinin İngiliz Hükümeti tarafından ya da Bağdat'taki Arap Devlet Konseyi tarafından seçilmesinin gerekip gerekmediği,
- 5-Ulusal Meclisin, yönetici görevine başlamadan önce toplanmasının gerekli olup olmadığı,
- 6-Yöneticinin kendisini aday olarak mı niteleyeceği yoksa Irak tarafından görevi kabul etmesi için çağrıda mı bulunulacağı,
- 7-Hangi aşamada teklif ya da davetin yapılacağı,
- 8-Yöneticinin göreve başlaması için hangi tarihte Bağdat'a geleceği.”

Savaş Bakanlığı'nda kalmasına rağmen Churchill, Ocak ayında Irak'ın sorumluluğunu üstlendi. Kabine işgal edilen toprakların sorumluluğunu Savaş Bakanlığı'ndan Sömürge Bakanlığı'na aktarmaya kısa bir süre önce karar vermişken, Churchill manda yönetimi altındaki topraklarda İngiltere'nin içinden çıkamadığı olayları çözmek için atanmıştı. İngiltere Irak'ın kontrolünü İngiltere'nin başa çıkabileceğini hissettiren bir şekilde sağlamak amacıyla bir plan geliştirmişti. Sir Percy Cox ile politikaların belirlenmesi konusu Kahire cephesinden yapılmaktaydı.

Siyasi Komitenin ilk toplantısında Sir Percy Cox, Churchill tarafından atılması elzem olan adımların belirlenmesi için çağrıldı. 1920'lerin sonlarında kendisine saygı duyulan bir Bağdat yöneticisinin liderliğinde hükümet şekli oluşturmak gerekliliği hakim olmuştu. Irak'ı ilgilendiren konuların hükümet tarafından devamlı olarak sürdürülmesinin olanaksızlığı su yüzüne çıktı. Çeşitli aday alternatiflerinin arasından öne çıkan adayın şerifin ailesinden gelmesi gerektiği daha makul görünen bir seçenektir. Cox, ulusal meclisin yöneticinin seçimi için dönüşünden sonraki altı hafta içinde toplanabileceği önerisini getirmişti. Ancak, Churchill İngiltere Irak'a bu kadar para akıtacaksa, meclisin seçebileceği herhangi bir yöneticinin seçilmesine razı olamayacağı noktasında öneriye

karşı çıkmıştı⁸⁹. Tam olarak seçim metodunun tartışılmasından önce Churchill Cox'tan Irak görüşü açısından Hüseyin'in oğulları arasından Faysal'ın hangi sebeple Abdullah'a kıyasla tercih edilebilir olduğunu açıklamasını istedi. Cox cevaben Faysal'ın daha önceden savaş sırasında askeri tecrübesi ve müttefikler ile olan ilişkilerinin onu diğer kardeşlerinden bir yönetici vasfıyla ayırdığını belirtmişti.

Konferans süreci devam ederken Irak meselesine getirilen Faysal'ın şahsında şerif yanlısı politikanın işlerliği ve akla uygunluğu konusunda bir anlaşmanın belirdiği açıktı. Faysal, 1920'de Fransız işgalinden sonra Suriye'den çıkmaya zorlanmış ve iyi ilişkiler içerisinde olduğu İngiltere'nin himayesi altına alınmıştı. İlişkinin boyutu, Faysal'ın yönetim kademelerinde iyi konumda bulunan İngiliz görevlileri ile olan yakın ilişkisi ve 1920 Arap isyanında oynadığı rol ile bağlantılıydı. 1920 isyanında geniş kitlelere önderlik yapmıştı. Arap dünyasında otorite sahibi olarak görülüyordu ve özellikle Ortadoğu'daki İngiliz nüfuzunun kendi üzerinde oluşturduğu sınırlamaların farkındaydı. Ayrıca, İngiliz onayının ve politikanın uygulanmasına hız kazandırma gerekliliği kabul edilmişti. Sorun yaratacak konu seçim süreci ile alakalıydı.

Başbakan ile yaptığı gizli görüşmede Churchill, üzerinde mutabık kalınan Faysal'ın en iyi ve en ucuz çözümü sunduğu sonucunu ifade ediyor, ayrıca Emir Faysal taraftarlarından gelen sorulara cevaben İngiliz hükümetinin Faysal'ın Irak yöneticisi olarak adaylığı yolunda herhangi bir engel koymayacaklarını, seçildiği takdirde desteklerini alacağını ifade ettiğini standart olarak öneriyordu. Buna ek olarak, seçim metodunu ve belirlenen standardın Irak kamuoyuna açıklanmamasında ısrar etmişti. Başbakan, Faysal'a dönük gerçek talebin Irak tarafından gelmesinde ısrar ediyordu⁹⁰. Diğer taraftan Faysal ile rekabete girişebilecek adayların da bertaraf edilmesi ya da yatıştırılması konusunda da çalışmalar devam ediyordu. Örneğin, Arap aşiretleri arasında destek bulan Basra'nın yerel politik lideri Seyyid Talip, İngilizler tarafından tutuklatılarak sürgüne gönderilmişti. Diğer taraftan Haşimi ailesi ile nüfuz anlamında rekabet içerisinde olan Suudi ailesinden İbn Suud'a parasal tavizin yanında nüfuz alanı da verilmişti. İngiliz hükümeti özellikle Faysal'ı korumak amacıyla 1922 sonunda Uqair limanında yapılan görüşmede Sir Percy

⁸⁹ Klieman, a.g.k., s.107.

⁹⁰ Klieman, a.g.k., s.108.

Cox,İbn Suud'a Kuveyt ve Irak ile Suudi Krallığı'nın sınırlarını belirleyen bir antlaşmayı kabul ettirdi⁹¹.

Siyasi Komite manda yönetimi altında Irak'ın dış işleri sorunu tartışmak için toplandı, ancak herhangi bir sonuca varılamadı. Bunun yerine tartışma, Faysal konusuna dönmüştü. Faysal'ın Irak'a gelme zamanı kararlaştırıldıktan sonra, meclisten yönetici meselesini tartışmasını isteme ihtiyacını kaldırmak düşüncesi ağır basmıştı. Meclis hali hazırda belirlenmiş liderin adaylığını onaylamak için toplanacaktı⁹². Her ne kadar Irak'a ait yönetim yapısı kurulmak istenip, yönetimin başına geçmesi uygun lider seçilmeye çalışılsa da, şüphesiz bu konular İngiliz inisiyatifi ağır basmadan yapılamazdı. İngilizler, hem liderin şerifin ailesinden gelmesiyle Müslüman dünyasında saygıyı pekiştiriyor, Irak'ın devlet kimliğine bürünmesi için yönetim yapısını kurup, kendi çıkarları doğrultusunda işleterek, halkın nezdinde desteği arkasına alabilecek bir lideri seçtirmekle karşılaşabileceği direnç ihtimalini bertaraf etmeye çalışıyordu.

14 Şubat 1921'de Churchill, Ortadoğu'da harcamaları kısıtlama göreviyle Sömürge Bakanlığı'na gelmişti⁹³. Siyasi ve Askeri Komitenin bir araya geldiği toplantılarda Irak'ta İngiliz mali ve askeri konularını etkileyen kararlar alındı. Churchill, mümkün olan her imkanla, ordunun azaltılma işinin hızlandırılmasının gerekli olduğuna işaret etmişti. Uzun vadede savaş sonrası düzenlemelerde Arap desteği olmaksızın İngiltere'nin bölgede çok geniş bir asker potansiyelini tutmak durumunda olduğu şüphe götürmez bir gerçektir⁹⁴. Irak'ta konuşlu garnizondaki kuvvetlerde ve bunu takiben hizmetlerde personel bakımından azaltılma cihetine gidiliyordu. Bunların sonucu olarak elde edilecek tasarrufun üç milyon yedi yüz elli bin sterlin olacağı tahmin ediliyordu. Ayrıca 1921–1922 yıllarında Irak ve Filistin için beklenen harcamaları otuz bir bin sterlinden yirmi yedi bin iki yüz elli sterline düşürecekti. Kısıtlamaların ikinci safhası olarak sayı bakımından Irak'taki garnizonlardaki asker sayısını yaklaşık olarak on beş bine

⁹¹ Fromkin, a.g.k., s.419.

⁹² Klieman, a.g.k., s.109.

⁹³ Bennett, a.g.k., s.111.

⁹⁴ Bennett, a.g.k., s.110.

çekme amaçlanmıştı⁹⁵. Bu şekilde azalan İngiliz askerlerinin yerini Irak ordusunun askerleri alacaktı.

Churchill'in baskısı altındaki komite, kısıtlamaların ikinci safhasına ilişkin yaklaşık olarak sağlanan dört milyon poundu yeterli görmüyor ve başarının iki faktöre bağlı olduğu düşünülüyordu. Birinci olarak, sınırdaki İngiliz kuvvetlerini rahatlatmak amacıyla yerel bir Kürt gücünü geliştirmek ve beş bin Iraklı'nın oluşturacağı Arap gücü oluşturmaktı. İkincisi ise Hava gücünün uyarlanması ve geliştirilmesiydi.

Harcamaları azaltmak amacıyla uçakların kullanılması Hava Kuvvetleri Komutanı Sir Trenchard tarafından desteklenmişti. 1920 isyanı sırasında pek çok kez Kabineye hava kuvvetlerine büyük bir önem atfeden raporlar sunmuştu. Churchill'in bu konudaki ilgisini gören Trenchard, Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından Irak'ın kontrolünün sağlanması planını sunmak için en iyi fırsatın Kahire Konferansı olacağını düşünmüştü. Planı, Arap ordusu, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin eşgüdümlü bir şekilde kullanılmasıdır. Hava kuvvetlerinin iç güvenliği sağlamada büyük rol oynayacağı konusunda komiteyi ikna etmeye çalışıyordu. Komite de böyle bir planın getirdiği tasarruftan etkilenmişti. Savaş gereklilikleri doğrultusunda hava kuvvetlerinin hazırlanması ve yetiştirilmesi, komuta kademesine geleceklerin eğitilmesi meselelerinin hayati önemi üzerinde duran birleşik komite Trenchard'ın önerisini prensip olarak kabul etti. Bundan sonra hava gücü planı İngiliz stratejik düşüncesinin önemli bir özelliği olmuştu⁹⁶.

İngiltere, İngiliz etkisine tabi ve mali açıdan İngiliz yardımı olmadan işlev görebilen resmi anlamda bağımsız bir devlet kurmayı amaçlamıştı. Churchill, Kahire'deki toplantıdan sonra şöyle yazmıştı:⁹⁷

“Başından beri Mezopotamya'yı keskin bir güçle değil, Mezopotamya halkının rızasıyla ve halkın özgürce kabul ettiği, hava gücü ve düzenli ordu ile desteklenecek bir önderle kontrol etmeyi düşündüm. Daha sonraki aşamada, daha fazla kesinti düşünüyorum

⁹⁵ Klieman, a.g.k., s.111.

⁹⁶ Klieman, a.g.k., s.111.

⁹⁷ Stivers, W., Supremacy and Oil, New York, 1982, s.78.

ve Hazineye hemen hemen hiçbir yük getirmeyen, ticari çıkarı onaylayan, İngiltere'ye dost, bağımsız devlet koşulunda olan bir ülkeyi dört gözle bekliyorum.”

Askeri ve mali konulara ağırlık vermesinin yanında, Churchill, Faysal'ın Irak tahtına getirilmesi başarılı bir ekonomi politikasının işleminde ve düzenin sağlanmasında büyük bir rolü olduğunu düşünüyordu. Kahire'de çerçevesini belirlediği standardın Hükümet tarafından kabul edilmesi endişesini de içerisinde taşıyordu. Başbakanın özellikle üzerinde hassas olarak durduğu konu, Kahire'de sınırları çizilip, gerekçeleri ile birlikte kabul edilmesi için sunulan çerçeve politika önerilerinin duyurulmasının Fransızlar'ı huzursuz edeceği hususuydu. Churchill, Faysal için derhal harekete geçilmesi gerektiğini belirtmişti. Faysal'ın seçilmesi meselesinde şeriflik sisteminin tek işleyen politika olduğunu ve Faysal'ın Abdullah'a tercih edilmesinin haklılığını teyit eder mahiyette gerekçeler sunmuştu. Churchill, bu tercihin önemli bir siyasi düşünceye göre yapıldığının altını çizmişti.

Faysal'a, Irak'a gelişinin öncesinde İngiltere'nin desteğinin arkasında olduğu konusunda güvence verilmişti. Faysal meselesi Churchill'i Araplar, Şerif ailesi ve İngiltere arasında ilişkilerin genişletilmesi konusunda cesaretlendirmişti. Churchill'e göre, İngiltere, yaşadığı 1920 isyanından edindiği tecrübenin de etkisiyle Arapları bölünmüş tutma, düzeni bozacak milliyetçi emellerden caydırma, her bir vilayette yerel önderlerden oluşan yönetimleri kurma, bir kabilenin diğerine karşı olan anlaşmazlık ve kıskançlığı üzerinde etkiye bulunma politikasını uygulayabilirdi⁹⁸. Kral Hüseyin ve oğulları ile uyum içinde bir işbirliği İngiltere'ye bu bölgelerin problemlerinden, yüklerinden, sorumluluklarından kopma olanağı vermişti. Ancak, görüleceği üzere konferanstan sonraki süreçte İngiltere'nin Irak politikası Churchill'in belirttiği gibi anlaşmalardan koparak sorumluluklardan kurtulma şeklinde gelişmemiş, aksine Irak üzerinde politikalar şekillendirerek doğrudan doğruya olmasa da bağlılık ve ilgisini arttırmıştır.

⁹⁸ Klieman,a.g.k.,s.112.

3. 1922 İNGİLİZ-IRAK ANTLAŞMASI

Kahire Konferansı'ndan sonraki yıllar Londra ve Bağdat'ta yoğun diplomatik çalışmalara sahne olmuştu. Bu süreçte yaşanan olaylar Faysal ve Irak Hükümeti'nin karşı karşıya kaldığı problemleri açığa çıkarmıştı. Kral Faysal'ın Irak'a varmasıyla yeni bir politika uygulanması gerektiği ortaya çıkmıştı. Sir Percy Cox, Haziran 1921'in başlarında orijinal haliyle manda yönetiminin Irak'ta genel olarak kabul edilebilir olduğunun olası olmadığını fark etmişti. Kral Faysal'ın tahta çıkmasından sonra, İngiltere, Faysal'ın İngiliz kuklası olarak görülmemesi için elinden geleni yapmaya özen göstermişti⁹⁹. Rejimin İngiliz ordusunun devamlı desteğine ihtiyacı vardı. Ayrıca merkezi kuvvetin sarsabilecek çatışmaların üstesinden gelebilmek için hava kuvvetlerinin de etkinliğini arttırması gerekliydi. Ayrıca, kralın halk nezdinde İngiltere'nin gölgesinde görülmemesi gerekliliğinin üzerinde durulmuştu. İngiltere Kral Faysal'ın konumunun kırılma tehlikesinin farkına varmıştı ve iç işlerinin yönetilmesinde artan bir derecede otonomiye müsaade etmek amacıyla manda yönetimi koşullarında değişikliğe gitti.4 Haziran'da manda yönetimine ilişkin ifadenin aşağıda belirtilen şekilde olmasını önermişti:¹⁰⁰

“...Ulusal hükümete doğru evrim süreci daha önce beklenildiğinden daha hızlı gelişme katediyor. Bir yıl önce varolan koşullar altında şekillenen taslak halindeki mandaya ilişkin belirli maddeleri günün koşullarına uymuyor... Çok erken bir tarihte ulusal hükümetin kurulacağını ummak için bir nedenin olduğu gerçeği bakımından, Majestelerinin Hükümeti yeni bir yönetici yerleştirilip, her iki tarafın karşılıklı çıkarlarına en iyi biçimde hizmet edecek bir sistem biçimi hakkında görüşülene kadar manda koşullarını ertelemeye karar vermiştir.”

Bu gelişme kademeli bir biçimde manda yönetimi için belirlenen şartların uygulanmasını arka plana atarak farklı bir şeklin yerleştirilmeye çalışıldığının göstergesiydi. Churchill de Irak için manda yönetimi sözleşmesi yapmak yerine İngiltere'nin bir antlaşma ile konumunu belirlemesi önermişti. Her ne kadar San Remo Konferansı'nda İngiltere'ye manda yönetimi verilse de İngiltere'nin Irak'taki kontrolünü

⁹⁹ Sluglett, P., Britain in Iraq, London, 1976, s.70.

¹⁰⁰ Sluglett, a.g.k. , s.69.

hangi şartlar altında ve nasıl sağlayacağını belirten belge Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmamıştı ve İngilizler Amerika'nın rahatsızlıklarının Milletler Cemiyeti'nin manda yönetimini onaylamasını engelleyeceğini biliyorlardı. Sömürge Bakanı mandaların hali hazırda alacağı şekli gerçekleştirilmesi güç bulmuştu. İngiltere'nin, manda yönetim şekline vazgeçtiğinde daha az şey kaybedeceğini söylemişti. Manda yönetiminde devam etmektense İngiliz hükümetinin manda yönetimlerini daha uygun bir şekilde yeniden şekillendireceğini belirtmişti. Irak konusunda ise İngiliz yardımının talep edileceği şartların Irak otoritelerince kabul edilmesi şartıyla, yerel hükümet tarafından istenildiği ölçüde İngiltere'nin yerel hükümete yardım etme ve tavsiyede bulunmayı taahhüt ettiği bir antlaşma ilişkisinin olması gerektiğini ifade ediyordu¹⁰¹.

Kabine Churchill'in önerisi doğrultusunda hareket etmeye karar verdiği zaman belli bir metot oluşturmuştu. Böylelikle manda ilişkisinin antlaşma ilişkisine tercih edilmesi kararı verildi. İngiliz-İrak ilişkilerini yönlendiren temel antlaşma 10 Ocak 1922'de imzalandı. Mart 1924'te de Irak'ın mali durumunun düzenlenmesi, Irak'ın askeri kuvvetlerinin kontrolü ve gelişimi, İngiliz görevlilerinin istihdamı gibi konuları içeren ek anlaşmalarla birleştirilmişti. 1922 antlaşması ve ek anlaşmalar Haziran 1924'te Irak Kurucu Meclisi'nce şiddetli muhalefete rağmen kabul edildi.

1922 antlaşması doğrudan İngiliz kontrolünü mali açıdan yükleri azaltan ve siyasi açıdan daha uygulanabilir bir denetim şekli olan dolaylı bir kontrole dönüştürüyordu¹⁰². Bütün bu düzenlemeler, İngiltere'nin Irak yönetimi açısından Kahire Konferansı sonrasında amaçlanan genel çerçeveye oturtulmaya çalışıldığının bir göstergesiydi. Bu çerçevede, İngiltere antlaşmaya kadar olan süreçte çeşitli ikilemler içerisinde kalmıştı. Manda yönetiminin ilk evrelerinde çekilmek Hindistan'ı içerisine alacak şekilde Ortadoğu'da İngiltere'nin prestijini sarsabilirdi. Türk güçlerinin tekrar Irak topraklarına gelebileceği kaygısı da hakimdi. Çekilmenin alternatifi olan yol çok tesirli ve sıkı bir kontrolün uygulanmasıydı. Bunun sonucu olarak değişen uluslararası ortamda İngiltere'nin bu topraklarda kuvvet arttırma teşebbüsleri de güvensizlik ortamı doğuracağından Irak'taki geleceğini olumsuz etkileyebilirdi. Ayrıca, sürekli işgal İngiltere'de basın, halk ve

¹⁰¹ Stivers, a.g.k., s.78.

¹⁰² Sharabi, H.B., Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century, New Jersey, 1962, s.156.

hükümet çevrelerinde olumsuz karşılanıyordu. Irak halkında da isyan hareketlerine de yol açabilirdi. Manda yönetiminin kontrolü bu yönetim altında yaşayan insanların istekleri ve mali külfetin aşamalı bir şekilde kesilmesi taahhütü ile uyumlaştırılmış oluyordu. Manda yönetiminin antlaşma ilişkisine dönüştürülmesi ile bir üst gücün hakimiyeti altındaki millete gücünü zorla benimsetmesi yerine gönüllülük prensibi devreye girecekti. İngiltere, yüklendiği külfeti Irak Hükümetine devredinceye kadar yardım yükümlülüğünü devam ettirmişti. Kontrol İngiltere'nin yardım ve desteği karşılığında dış işleri, mali ve diğer konularda belirli haklar veren antlaşma maddeleri ile sağlanacaktı¹⁰³.

Bölgede statükonun korunmasına hizmet edecek şekilde ulusal milliyetçi hareketleri bir bakıma rahatlatma, yaşanan değişime karşı hassasiyetleri dengeleme noktasından hareketle antlaşmaya ittifak antlaşması denilmiştir. Bununla birlikte Faysal Irak Kralı olarak tanınmış ve Irak'ın ulusal bağımsızlığına vurgu yapılmıştır. İngiltere Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne bir an önce girmesini gözetmeyi taahhüt etmiştir. Irak Kralı İngiliz Hükümetinin tavsiyesine tabi olacaktı ve antlaşma süresi boyunca İngiltere'nin çıkarlarını, mali ve uluslararası yükümlülüklerini etkileyen konularda yüksek komiserle danışacaktı¹⁰⁴.

Temel antlaşma şartlarına göre, kral yüksek komiserin tavsiye ettiği gibi hareket etmekle yükümlüydü. Iraklılar mümkün olan en erken tarihte savunma yükümlülüklerini kabul etmek ile sorumlu olacaklardı. İngiliz kuvvetleri kademeli bir şekilde azalacaktı. Bu amaca yönelik olarak, savaş uçakları, silah, mühimmat Irak ordusu için sağlanacaktı. Iraklı görevliler askeri talimatlar için İngiltere'ye başvuracaklardı. Yerel askeri kuvvetlere gerekli destek sağlanarak İngiliz görevlilerin tüm harcamalarını Irak Hükümeti üstlenecekti. Buradan da anlaşılacağı üzere İngiliz görevlilerin sorumluluğu mali yükler içerisine girmeden yardım ve tavsiye rolünü üstlenmekti. Bu noktada, Irak hükümetinin kendi askeri güçlerini kontrol etmesine izin verilmeyecekti. "İngilizler orduyu denetleyecek ve krala tavsiyede bulunacaklardı. Irak ordusunun benimseyeceği hareket tarzına ilişkin yüksek komiserin beklentileri ve isteklerine büyük önem verilmişti. Irak ordusu, İngiliz hava sahalarını İngiltere'nin istediği derecede koruyacaktı. Hükümet, İngiliz otoritelerle anlaşma sağlamadan ve daha önce danışmadan herhangi bir askeri harekate girişmeyecekti.

¹⁰³ Davidson, a.g.m., s.67.

¹⁰⁴ Stivers, a.g.k., s.79.

Irak ve İngiliz birlikleri ortak olarak harekate girişirlerse, tüm güç bir İngiliz kumandanın emrine girecekti”¹⁰⁵.

1922 antlaşması, 1920 isyanından sonra toplanan Kahire konferansında alınan kararların aşama aşama uygulamaya koyma kararlılığının bir tezahürüydü. İngilizler Haziran 1921’de Faysal’ı Irak’a gönderip, tahta çıkmasının yollarını açmışlardı. 10 Eylül’de yeni Irak hükümetinin kuruluşu ilan edilmişti. Antlaşma görüşmelerinin yolu açılmıştı. Milletler Cemiyeti, İngiliz değişikliğini Eylül 1924’e kadar onaylamadı. Irak’ta konuşlu kara güçlerinin sayısı azaltılıyor ve İngiliz askeri harcamaları kısıtlanmaya çalışılıyordu. Artan bir şekilde Iraklılar İngiltere’nin stratejik ve ekonomik çıkarlarını koruma maliyetini üstleneceklerdi. Kral ve diğer sorumlu otoritelerin İngiliz görevlilerin tavsiyesini almakla yükümlü olduğu da düşünülürken İngiltere etkin bir biçimde kamu düzenine nüfusunu tesis etmeye gayret etmiştir. İngiltere bu yolla askeri ve ekonomik yönden kendi lehine hususları garanti altına alarak dolaylı yönetim tesis ederken, Arap hassasiyetini Kral Faysal ile dengede tutmaya çalışmıştır. Ayrıca antlaşma yapma yolunu seçerek çıkarlarını koruyacak ve sorumluluğunu üstlenecek bir müttefik devletin de oluşumunun temellerini atmıştır.

4. KRALİYET HAVA KUVVETLERİ’NİN IRAK SAVUNMASINDAKİ ROLÜ

Mandater bir devlet olarak İngiltere, dış tehditlere karşı Irak’ın savunulmasından sorumluydu. Aynı zamanda, İngiliz orduları Hindistan ve İran’a uzanan yolu ve Irak petrol alanlarını korumakla görevliydi. Ancak, bu sorumluluklar bir belirsizliği de açığa çıkarıyordu. Irak’ta oluşan bir isyan İngiltere’nin çıkarlarına bir tehdit niteliği oluşturuyordu ve İngiltere hükümetin otoritesini tesis etmek için müdahale etmek durumunda kalıyordu. Irak halkı ülkelerinin savunma politikasının kendi çıkarlarından çok İngilizlerin çıkarlarına hizmet ettiğini iddia edebiliyorlardı.

¹⁰⁵ Stivers, a.g.k., s.81.

Irak'ın savunulmasında İngiltere, imparatorluk bağlantılarını ve çıkarlarını korumak, Irak'ı saldırıya karşı savunmak, iç barışı ve güvenliği tesis etmek gibi hususları gözetiyordu. Bu amaçları gerçekleştirirken de mümkün olduğunca az maliyet ile başarıyı yakalamaya çalışıyordu. Kahire Konferansı'nda savunmanın İngiliz ve Irak Hükümetleri ile ortak bir şekilde yapılması öngörülmüştü. İngiltere, Kraliyet Hava Kuvvetlerinin desteğinde ve Irak ordusunun yardımıyla bunu başarmayı planlamıştı. 1924'te imzalanan askeri antlaşmaya göre, Irak gelirinun %25'ini savunmaya ayıracak ve 1928'in sonuna kadar kendi askeri sorumluluğunu tam bir şekilde üzerine alacaktı¹⁰⁶. İngiltere'nin katkısı dört yıllık bir zaman diliminde sürecek ve bu süre içerisinde Irak'ta konuşlu güçlerin tüm harcamalarını karşılayacaktı. İngiltere'nin askeri taahhütleri gittikçe azalan bir ölçekte planlanmıştı. 1926–27 yıllarına kadar yaklaşık otuz iki milyon sterlinden dört milyon sterline kadar düşürülecekti¹⁰⁷.

1920 isyanı geniş çapta bir kara ordusunu isyan bölgesinde bırakma gibi bir problemi açığa çıkarmıştı¹⁰⁸. Hava kuvvetlerinin etkinliğinin farkına varılmasında önemli rol oynayan husus, çıkan isyanları bastırmakta kullanıldığında elde ettiği başarı olmuştu. Kara orduları tarafından girilemez olarak düşünülen alanlardaki isyanlara hakim olmadaki başarısı gittikçe takdir edilmeye başlamıştı. Havadan kontrolün hız, zaman, personel ve harcamalar bakımından sağladığı avantajlar daha fazla açığa çıkmıştı.

Churchill General Trenchard'a Mezopotamya'nın iç güvenliğinin korunması için bir plan hazırlaması talimatı vermişti. Churchill savunulan alanların orta bölümünde iniş alanları öngörmüştü. Bağdat'taki Hava Kuvvetleri Komutanı Sir Geoffrey Salmond, planın prensip olarak uygun olduğu sonucuna varmıştı.¹⁰⁹

“Askeri gücün varlığından dolayı Mezopotamya'nın yönetiminin mümkün olduğu bu ülkedeki konumumuzun önemli bir parçası olarak algılanmalıdır. Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden üstlenmesi istenen görev, en kötü durumun, yani ülke çapında genel bir

¹⁰⁶ Sluglett, a.g.k., s.258.

¹⁰⁷ Sluglett, a.g.k., s.259.

¹⁰⁸ <http://www.jepeterson.net/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/dfdgar02.pdf>(07.03.2007).

¹⁰⁹ Sluglett, a.g.k., s.263.

isyanın ortaya çıkmasına rağmen kamu yönetimini tehlikeye düşürmeksizin statükoyu korumaktır.”

İsyanlarla boğuşan İngiltere düzenin sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesinin önünde engel teşkil eden isyanlara karşı koymayı Hava Kuvvetlerinin desteğinde sürdürecekti.Kamu güvenliğinin zedelenmesi demek,İngiltere'nin statükosunun zarar görmesi demekti.

Mandater güç olarak İngiltere'nin yükümlülükleri kara ordusu ve hava kuvvetlerinin konuşlanmasını tehditlere karşı hazır vaziyette tutulmasını içeriyordu. Bu garnizon hava kuvvetleri personelinin komutasındaydı ve yüksek komisere karşı sorumluydu. Trenchard, hava planının şu prensibe dayandığını belirtmişti:¹¹⁰

“...Arapların alanda savaştıkları hiçbir şeyleri yoksa silah benzeri bir şeyler temin edilemiyorsa, hedef alanlarının dışında uçaklarla başa çıkmak zorundalarsa, öldürecek kimse yoksa medenileşmemiş ülkelerdeki küçük piyade grupları tarafından her zaman verilen ağır kayıp veya felaket riski olmayacak.”

Bu ifade asker bakımından da elde edilecek avantajı gözler önüne seriyordu.Uçaklardan atılan bombalar düştüğü yerde geniş bir alanda tahribat yapacağından dolayı göğüs göğüse çatışmanın oluşturabileceği askeri kayıplar asgari bir seviyeye çekilebilecekti.

Manda yönetimi süresi içerisinde ortaya çıkan olaylar hava saldırısının hızı ve kolaylığı düzeni sağlamanın diğer yollarının aranmasını gerektirmemişti ve bu doğrultuda politikalar geliştirilmişti. Kraliyet Hava Kuvvetleri 1930 Antlaşmasının şartları altında teorik olarak Irak'taki otoritelere ülke içerisinde barışın sağlanmasına yardım etmeyi bırakmasına rağmen, manda yönetiminin bitmesinden sonra ülkede İngiliz uçaklarının varlığı statükoyu bozacak herhangi bir girişime karşı caydırıcı olmuştu. Ekonomik açıdan da oldukça takdir edilmişti.1920–21 yılları arasında 32 milyon sterlin civarındaki askeri

¹¹⁰ Sluglett, a.g.k., s.263.

harcamalar 1926–27 yıllarında yaklaşık 4 milyon sterline kadar düşmüştü¹¹¹. Ayrıca ülke içerisinde otoritenin sağlamlaşmasını ve güçlenmesini sağlayarak, İngiliz nüfuzunun sarsılmaması amacına hizmet etmişti.

5. 1926'DA MUSUL'UN IRAK'A KATILMASI

5.1.Musul Sorununun Milletler Cemiyeti'nde Ele Alınması

İngiltere'nin Musul'u işgal etmesi ve Musul'un Türkiye'nin 28 Ocak 1920'de aldığı Misak-ı Milli Kararlarına dahil edilmesi Musul meselesinin oluşumunda en önemli iki gelişme olmuştur. Lozan Konferansı toplanmadan önce, İstanbul ve Boğazlar hali hazırda itilaf devletlerinin işgali altındaydı. Bu sebeple, Türkiye diplomatik metotların daha uygun olacağını düşünmüş ve Musul meselesinin çözümü Lozan Konferansı'na bırakılmıştı. Türkiye, Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra müttefiklerle barış antlaşması imzalama yoluna gitmişti. Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de başlamış, 4 Şubat 1923'e ertelenmişti. Konferansın ikinci bölümü 23 Nisan 1923'te başlamış ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermişti. Konferansta, Musul meselesi en tartışmalı konulardan bir tanesiydi. Bu antlaşmaya göre Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasındaki doğrudan görüşmelere bırakılmıştı. Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesinde belirtildiği gibi Türk ve İngiliz Hükümetleri dokuz ay içerisinde herhangi bir anlaşmaya varmamaları durumunda, sorun Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sevkedilecekti¹¹². Musul sorunu Milletler Cemiyeti'nin gündemine taşınmadan önce İngiltere ve Türkiye arasında konunun doğrudan görüşülmesi gerekiyordu. Haliç Konferansı 19 Mayıs'tan 5 Haziran'a kadar süre içerisinde yapılmıştı. Fakat, İngiltere konuyu hakim durumda olduğu Milletler Cemiyeti'ne havale etmeyi amaçladığından dolayı her iki taraf arasında herhangi bir anlaşma sağlanamamıştı.

¹¹¹ <http://www.jepeterson.net/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/dfdgar02.pdf>.

¹¹² Aydın, a.g.t., s.4.

6 Ağustos 1924'te sorun İngiliz Hükümeti tarafından Milletler Cemiyeti'ne sevk edilmişti. Milletler Cemiyeti Konseyi on üçüncü oturumunda, Musul sorunu üzerine tartışmaları başlatmıştı. Görüşmelerde Türk tarafı en uygun hareket tarzının Musul vilayetinde bir plebisite başvurulmasıydı, fakat İngiltere Milletler Cemiyeti'nin görevinin Irak ve Türkiye arasında bir sınır çizmek olduğunun iddia etti. İngiliz delegesi Lord Parmoor Konseyin bu sorun üzerine çalışıp, sonuç elde etmek amacıyla özel bir komisyon ataması önerisini sundu¹¹³.

Milletler Cemiyeti Konseyi 30 Eylül 1924'te toplandı ve yerel koşulları araştırmak, Musul halkının Irak'a ya da Türkiye'ye dahil olmak isteyip istemediğini anlamak amacıyla özel bir komisyon kurmaya karar verdi. Araştırmaya yönelik rapor 16 Temmuz 1925'te tamamlandı ve aynı gün Milletler Cemiyeti'ne sunuldu. Komisyon, vardığı sonuçlar İngiltere'nin elini güçlendirici mahiyetteydi ve kendi içerisinde çelişkileri de barındırıyordu. Türkiye, Musul'un hakimiyetini talep ediyordu. Bir taraftan raporda Türkiye'nin haklarından vazgeçmediği sürece ihtilaf olan topraklarda kanuni egemenlik taşıdığı ifade edilirken, diğer taraftan Musul'un 25 yıllık ek süre için İngiliz manda yönetimi altında kalmak zorunda olduğu belirtiliyordu¹¹⁴. Buna ek olarak, bir plebisitin yapılmış olması durumunda, Musul'da yaşayanların Irak'ta kalmak isteyeceği ifade edilmişti. Ayrıca Türkiye'nin plebisit yapılması önerisi kabul edilmedi. Irak'taki İngiliz manda yönetimi 1928'de sona erecekti ve Musul 25 yıl daha İngiliz manda yönetiminde kalması şartıyla Irak'a katılacaktı.

Ayrıca, Musul'daki Türk nüfusunun çok düşük olduğu sonucuna varmıştı. Irak otoriteler tarafından nüfus istatistiğinin gerçeğe yakın olduğu belirtilmişti. Bu istatistikte yer verilen Türk nüfusu otuz sekiz bin olarak gözükiyordu. Ancak hangi parametreleri uygulayarak Irak otoriteleri tarafından yapılan istatistiğin gerçeğe yakın olduğunun açıklaması yapılmamıştı.

Raporda, Türk tarafının vilayetin çoğunluğunun Türkiye ile birleşmek istediği iddiasının doğru olmadığına yer verilmişti. Otuz sekiz bin olarak kabul edilen nüfusu ile

¹¹³ Aydın, a.g.t., s.54.

¹¹⁴ Aydın, a.g.t., s.55.

Türk halkının çoğunluğunun Türkiye ile birleşmek istemesini doğal karşılıyordu, ancak nüfusun çoğunluğunun oluşturan Kürt nüfusunun Musul'un kaderini belirleyeceği noktasına vurgu yapmış, Kürt halkının çoğunluğunun Irak'tan yana olduğunu belirtmişti¹¹⁵.

Komisyon raporunda Musul'un Bağdat ve Suriye ile ticari ilişkide bulunduğunu, Mardin, Diyarbakır ve Hakkari illeri dışında Türkiye'nin ticaret hacminin çok kısıtlı olduğunu belirtiyordu. Ekonomik anlamda bu görüşleri belirtirken Musul vilayetinin Irak ile birleşmesi gerektiği görüşünü savunuyordu. Stratejik açıdan, raporda İngiliz Hükümeti tarafından önerilen çizginin mükemmel bir stratejik sınır olduğu belirtiliyordu¹¹⁶.

İngiltere, raporda önerilen iki şartı tanıdığını belirtmişti. Birincisi, mevcut rejimin yirmi beş yıl daha uzatılması, ikincisi ise Kürtlerin haklarını tanıdığıydı¹¹⁷. Türk tarafı ise raporun tek taraflı olduğunu, Irak'taki manda rejimini tanımadığını, her iki tarafın da rızasının olması gerektiğini belirten bir görüş bildirmişti.

5.2.MUSUL SORUNUNUN ÇÖZÜLMESİ

Musul sorunu Türkiye'nin İngiltere ve Irak ile 5 Haziran 1926'da imzaladığı Ankara Antlaşması ile çözümlenmiştir. Bu antlaşmaya göre Milletler Cemiyeti'nin istediği gibi Brüksel sınırının Türkiye ile Irak arasında sınır olması kabul edildi. Türkiye 25 yıllığına Musul petrollerinden %10'luk bir paya sahip olacaktı. Buna ek olarak, Türk-Irak sınırında Türkiye'nin lehine olan küçük değişikliklerin yapılmasına karar verildi. Ayrıca eklenen bir maddeye göre şayet isterse Türkiye payının yerine bir yıl içerisinde beş yüz bin sterlin alacaktı¹¹⁸.

¹¹⁵ Aydın, a.g.t., s.58.

¹¹⁶ Aydın, A.D., Mosul Question(1918-1926),Bilkent Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.59.

¹¹⁷ Aydın,a.g.t., s.59.

¹¹⁸ Aydın,a.g.t.,s.67.

Böylece 1918'den beri çözümsüz olan Musul sorunu İngiltere'nin istediği bir şekilde çözülmüş oluyordu. Türkiye'nin uluslararası arenadaki pozisyonu ve izlemiş olduğu strateji sorunun İngiltere lehinde çözümlenmesini kolaylaştırmıştı. Çünkü, Türkiye bu dönemde ülkede barışın tesis edilmesine, ülkenin yapısal dönüşümüne odaklanmıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası anlamda tanınması gayreti içerisindeydi. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan yeni çıkan Türkiye yeni maceraların peşinde koşmak istemiyordu¹¹⁹. Rusya ile yapılan tarafsızlık antlaşması Türkiye'ye sağlam güvenceler vermemişti ve batılı ülkelerle kurulacak dostluğun önemini görmüştü. Bu çerçevede İngiltere Milletler Cemiyeti aracılığıyla Musul konusundaki isteklerini kabul ettirmişti. Musul'un Irak topraklarına katılmasını sağlayarak petrol zenginlikleri yönünden önemli bir kazanım elde etmişti. Buna ek olarak Bağdat, Basra ile başlayan Irak zinciri Musul'un da katılması ile tamamlanmış oluyordu. İngiltere'nin temellerini atarak kurmaya çalıştığı statüko ortamını çıkarları gereği hiçbir tarafın bozmasına tahammülü yoktu.

Musul görüşmelerinde İngiltere'nin Irak Hükümeti adına ve lehine hareket etme tarzının bir bakıma işgalci ve çıkarlarının peşinde değil de halkın istek ve çıkarlarının savunucusu görüntüsü vermesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Çünkü, İngiltere manda yönetimini antlaşma ilişkisine dönüştürüp, Irak'ı taraf haline getirmişti. İngiltere'nin Musul sorununun çözümünü Milletler Cemiyeti'ne bırakmak istemesinde Milletler Cemiyeti'ne Irak'ın toprak bütünlüğünü korumak için çaba harcadığını, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne dahil olmaya hazırlanma sürecinde olumlu adımlar attığını gösterme çabası da görülebilir. Nihayetinde manda komisyonunun İngiltere'nin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir raporla belirtmesi gerekiyordu. Bu rapora göre manda yönetiminin bitip bitmeyeceğine karar verilecekti. Sonuç olarak, İngiltere Musul sorunun çözümünde Türkiye'nin barışçıl tavırlarından da istifade ederek lehine olan bir düzenlemeyi kazanımlar hanesine artı bir değer olarak yazmayı bilmiştir.

¹¹⁹ Aydın, a.g.t., s.68.

6. 1930 İNGİLİZ-IRAK ANTLAŞMASI

Irak'ta İngiltere'nin manda denetimi Kral Faysal ve hükümeti tarafından yürütülmüştü. İngiltere'nin bu dönemdeki resmi görüşü, çıkarlarını Irak'ta ileri çıkan milliyetçi gruplarla anlaşma yoluyla korumaya çalışma yönünde geliştirdi. Milliyetçi grupların da amaçları bertaraf edemedikleri İngiliz yönetiminde kurulu sistem içerisinde daha geniş bir özyönetim sağlamaktı. Nihai denetim İngiltere'nin eline kalacak, ancak sorumluluk yerel hükümette olacak, ulusçu düşüncüyü temsil eden hükümetlere sınırlı düzeyde bir uluslar arası bağımsız eylem yetkisi verilecekti¹²⁰. Bu çerçevede, İngiltere 1922 antlaşması ile kurucu meclisi oluşturup, Musul meselesini de çözüme kavuşturduktan sonra Irak'taki antlaşma ilişkisine dönüştürülen nüfuzun genişlemesinin önü açılmıştı.30 Haziran 1930'da Irak ile İngiltere arasında antlaşma imzalandı.

Antlaşma ulusal hakimiyete dönük kısıtlı bir ilerlemeyi yansıtıyordu. İç düzenin sağlanmasının sorumluluğunu Krala bırakıyordu ve İngiltere dışarıdan Irak'a saldırılması durumunda İngiltere müttefikinin yardımına gelecekti. Irak Hükümeti'nce Majestelerinin Hükümeti tarafından belirlenecek alanlarda Kraliyet Hava Kuvvetleri için hava üsleri sağlanacaktı. İngiliz ordusu için güç anlamında ayrıcalıklar devam edecekti. Kontrat imzalanarak savaş uçakları ve mühimmatlar İngiltere tarafından Irak güçlerine sağlanacaktı. Yirmi beş yıl sürecek olan antlaşma Irak Milletler Cemiyeti'ne dahil olduğu zaman yürürlüğe girecekti. Onbirinci madde şöyle demektedir:¹²¹

“Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden yirmi yıl sonra herhangi bir zamanda antlaşma tarafları herhangi bir tarafın talebi üzerine Majestelerinin Hükümeti'nin hayati önemli bağlantılarının korunması ve sürdürülmesini sağlayacak yeni bir antlaşma yapacaktır.”

¹²⁰ Hourani, a.g.k., s.386.

¹²¹ Sluglett, a.g.k., s.181.

İngiliz Hükümeti değinilen madde ile ayrıcalıklarının devam ettirilmesinin önünü açıyor ve gelecekte içerisinde bulunacağı şartlar çerçevesinde çıkarları gereği yeni düzenlemelerin yapılmasının zeminini hazırlıyordu.

Antlaşma görüşmelerinin sona ermesinden sonraki günler içerisinde İngiltere ve Irak arasında mali konularla alakalı görüşmeler başlamıştı. Irak demiryolları, Basra limanı, Habbaniya'nın Irak demiryolları ile birleştirilmesi sorunu, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ait yerleşimlerin Irak Hükümetine aktarılması gibi konular görüşülmüştü¹²².

Sonuç olarak, antlaşma ile çıkarlarını devam ettiriyor ve askeri anlamda garantiler elde ederek kendine müttefik oluşturuyordu. Hindistan'a giden hava yollarının önemli olmasından dolayı hava kuvvetlerinin etkinliği arttırılmış ve Irak ordusunun da güçlendirilmesi amaçlanmıştı. Dış politika konularının tümünde açık ve serbest bir şekilde danışma imkanı sağlanıyordu.

7. IRAK'IN MİLLETLER CEMİYETİ'NE KATILMASI

İngiltere, Irak ile ilgili daha fazla taahhüte girilmemesi, harcamaların azaltılması, Irak hükümetine daha fazla bağımsızlık verilmesi gibi faktörlerin etkisi ile Irak'ın geleceği ile ilgili dönüşüm sinyalleri veriyordu. İngiltere antlaşma şeklinde uyguladığı manda yükümlülüklerinden kurtulmak istiyordu. Ancak, manda yönetiminin sona ermesi için Manda Komisyonunun manda yönetiminin bitirilmesi yönünde rapor bildirmesi gerekiyordu. Bunun sağlanabilmesi için ise Manda Komisyonunun İngiltere'nin manda yönetimi altında yükümlülüklerini yerine getirdiğine dair ikna edilmesi gerekmektedir.

İngiltere'nin manda yükümlülükleri Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesine dayanıyordu. Bu maddeye göre bir topluluk mandater bir devletin yönetim bakımından tavsiye ve yardımı olmaksızın tek başına ayakta kaldığı zaman manda yönetimi sona erebilirdi. İngiltere yönetimini elinde tutan İşçi Hükümeti Irak'ın Milletler

¹²² Sluglett, a.g.k., s.182.

Cemiyeti'ne girmesini desteklemişti. Ancak 1929'dan sonra hükümet Irak'ın modern bir devlete dönüştürülmesinin ağır faturasından kurtulmak istedi. Bu temelde durumun gözden geçirilmesi ve formül arayışları başladı. Irak yüksek komiseri Sir Henry Dobbs İngiliz Hükümeti ile Manda Komisyonu arasındaki yorum çatışmasını fark etmişti. Bu konuya çözüm bulmak için Irak'ın hangi yönlerinin Manda Komisyonu tarafından değerlendirmeye tabi olacağını sınırlarını çizmek istemişti. Ona göre, Irak sadece yönetim bakımından kendi kendine yetebilme kabiliyeti bakımından değerlendirilmeli, ekonomik ve askeri kapasite bakımından değerlendirilmemeliydi¹²³. Bu tanım altında, Irak askeri anlamda İngiliz desteği olmaksızın dış savunmasını veya iç barışını garanti altına alamasa da yönetim anlamında Cemiyet tarafından bağımsız olarak tanınan diğer devletlerle mukayese edilebilir durumdaydı.

Diğer taraftan Dobbs Irak devletinin etkinliğinin sadece Cemiyetin en zayıf üyeleri ile karşılaştırılması gerektiğini belirtiyordu¹²⁴. Dobbs, İngiltere'nin Irak'taki görevinin İngiltere veya diğer Batı Avrupa devletleri ile mukayese edilebilir bir devlet oluşturmak olmadığını altını çizmişti. İngiltere bu anlatılanlar ışığında stratejisini belirlemişti. Bu yolla Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girişini garantilemeye çalışıyordu. Sunulan argümanlar Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilerek Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi 1932 yılında onaylandı.

¹²³ [http://site.ebrary.com/lib/bogazici/Doc?id=10089729&ppg=165\(20.10.2007\)](http://site.ebrary.com/lib/bogazici/Doc?id=10089729&ppg=165(20.10.2007)).

¹²⁴ [http://site.ebrary.com/lib/bogazici/Doc?id=10089729&ppg=165\(20.10.2007\)](http://site.ebrary.com/lib/bogazici/Doc?id=10089729&ppg=165(20.10.2007)).

III. BÖLÜM

1930-1939 ARASI DÖNEMDE REVİZYONİZME KARŞI İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA IRAK

1. REVİZYONİST GÜÇLERİN ORTAYA ÇIKMASI VE ORTADOĞU’DAKİ YANSIMALARI

1.1.İtalya Faktörü

İtalya’da Benito Mussolini’nin liderliğindeki Faşist parti 1922’de iktidara gelmişti ve uluslararası düzene revizyonist bir devlet olarak çıkmıştı. Mutlak bir biçimde iktidarı ele geçiren Mussolini kısa bir süre içerisinde milli birliği sağlamıştı. Merkezi hükümeti güçlendirmiş ve geniş çaplı toplumsal reformlara girişmişti. İşsizliği ortadan kaldırmak gayreti İtalya’nın sömürge bölgeleri aramasına ve silahlanmasına yol açmıştı. Bu silahlanma çabası Arnavutluk ve Libya kıyılarında olduğu gibi İtalyan kıyılarında deniz üsleri ile birleşerek daha da güçleniyordu ve Akdeniz’deki iletişim bağlantılarını tehdit eder hale gelmişti. İtalya askeri ve stratejik avantajlarını Akdeniz ve Arap ülkelerindeki yayılmacı amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmıştı. Akdeniz’i Roma gölüne dönüştürmek gibi bir tarihi emel peşinde koşmuştu. İngiltere nüfuzu içerisindeki Mısır ve Filistin ile Fransa nüfuzu altındaki Lübnan ve Suriye’yi içeren Doğu Akdeniz kıyılarındaki ülkeler İtalya’nın Roma İmparatorluğu emellerinin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Mussolini 1934 kongresinde amacın İtalya ile Ortadoğu milletleri arasında ve İtalya ile Afrika halkları arasında yakın bir işbirliğine uzanacak doğal bir yayılma olduğunu belirtiyordu¹²⁵.

Habeşistan’ın işgaliyle başlayan süreç Ortadoğu’da korkuyu ve şoku beraberinde getirmişti. Mısır, Filistin, Suriye ve Lübnan’da işgalin etkileri yayıldı. İtalyanlar bu etki ile

¹²⁵ El-Solh,R., Britain’s Two Wars with Iraq, London, 1997, s.38.

İngiltere'nin nüfuzu altındaki Arap topraklarında isyan ve karışıklığı körükleyici faaliyetlerde bulunmuştu. Filistin'de Yahudi göçünü desteklemişlerdi. İtalya ünlü Bari radyosu aracılığı ile Arap dünyasında milliyetçi duyguları körükleyen yayınlar yapıyordu ve Doğu Akdeniz'deki siyasi nüfuzunu arttırmak için gayret göstermişti. İtalyan görüşü açısından bu faaliyetler eski Roma İmparatorluğu'nun tekrar canlanması ve siyasi nüfuzun arttırılmasına yönelik faaliyetlerdi.

1.2.Almanya Faktörü

Almanya'da Hitler üç yıllık ekonomik çöküntüden sonra iktidara gelmişti. I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, galip devletler tarafından ağır kısıtlamalara tabi tutulmuştu. Versailles antlaşmasıyla Almanya'nın elinden sömürgeleri alınmış, savaşın tüm sorumlulukları ve suçu üzerine yüklenmiş, silahsızlandırılmış ve Ren bölgesi askerden arındırılmıştı¹²⁶. Ekonomik bunalımının sonucunda siyasi hareketlerin hız kazanmasıyla Almanya yeniden canlanıyordu. Sağlam bir iktidarla ortaya çıkan Hitler Almanya'nın üstünlüğünü yeniden inşa etmek düşüncesindeydi. Dünya gücü konumuna gelebilmek için kapsamlı bir dış politika anahtarının uygulanması gerekiyordu. Hitler'in uyguladığı dış politika üç aşamalıdır: Almanya'nın Versailles Barış Antlaşması'nın kısıtlamalarından kurtarılması, Almanya dışında yaşayan bütün Almanların Alman sınırları içine alınması yoluyla "bir ulus, bir devlet" ilkesinin gerçekleştirilmesi ve Lebensraum, yani hayat sahası politikasıyla Alman devletinin gönencinin ve mutluluğunun en üst düzeye çıkarılması¹²⁷.

Almanya, programı uygulamaya geçirirken İngiltere ve İtalya ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya gayret etmişti. Hitler, Avrupa kıtasında üstün bir Alman ırkının oluşumuna büyük önem verdiği için Ortadoğu ve Afrika dünyasının üstün Alman ırkı için düzenlemeye elverişsiz olduğuna inanıyordu¹²⁸. II. Dünya Savaşı'ndan önce bağımsızlık savaşlarında Arapları desteklemede ve herhangi bir alanda işbirliği içerisinde bulunmada herhangi bir kazanım elde edemeyeceğini düşünmüştü.

¹²⁶ Sander, O.,Siyasi Tarih, 1918-1994, Ankara, 2005, s.50.

¹²⁷ Sander, a.g.k., s.46.

¹²⁸ El-Solh, a.g.k., s.40.

Ancak, Almanya'nın saf Alman ırkı politikası doğrultusunda Almanya'da bulunan Yahudiler'in dışlanması politikası hayata geçirilmeye başlayınca Arap dünyasında sorunlar başlamıştı. Almanlar, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşın başlatılmasının Yahudi ırkının Almanya ve Avrupa'dan dışlanmasını gerektirdiğine inanıyorlardı. Siyonistler böyle bir politikaya karşı olmuşlardı, fakat Avrupa Yahudilerinin Filistin'e gönderilmesi anlamındaki bir politikaya da karşı çıkmamışlardı. Almanya'nın dış politikasının odak noktası Ortadoğu ya da Akdeniz olmamasına rağmen, Filistin sorunu Arap-Alman ilişkileri açısından büyük bir öneme sahipti. Filistin'e yönelik çıkarlar bölgeye Yahudi göçünün ekonomik etkileri tarafından belirlenmişti. Alman ekonomisine Alman firmaları tarafından üretilen ağır sanayi endüstrisi bakımından önemli avantajlar getireceği düşünülmüştü. Francis R.Nicosia, Filistin ve Ortadoğu'nun Almanya'nın farklı hükümetlerinin dış politika amaçları açısından önemli olmadığını, fakat Almanya'nın ulusal çıkarları alanında durduğunu, Alman politikasının iki taraflı olduğunu, ekonomik ve kültürel çıkarların Siyonist hareketi destekleyerek korunacağını, siyasi çıkarların ise Filistin'deki İngiliz mandasını destekleyerek gerçekleşeceğini belirtir¹²⁹.

Almanya, Filistin'de Siyonist hareketin büyümesini desteklemesine rağmen, çoğu Arap milliyetçileri Almanya'nın kendi bağımsızlık hedeflerinin destekleyicisi olduğunu düşünmüşlerdi. Ayrıca Almanya'ya bölgede emperyalist bir politika izlememesi noktasında sempati duymuşlardı. Savaş öncesi yıllarda Arap-Alman ilişkisi Almanya-İngiltere-Arap üçgeninde gelişmişti. 1933-1939 yılları arasında Hitler İngiltere ile iyi ilişkilerin kurulması için gayret etmişti. Arap dünyasında milliyetçi hareketlere açık bir şekilde destek vermedi¹³⁰.

1936'da Berlin-Roma mihferi oluşturulduğunda Doğu Avrupa'nın Almanya etkisi altında olacağı, Arap dünyasının ise İtalyan etkisinde olacağı düşünülmüştü. Ancak, Almanya Arap dünyasındaki milliyetçi isteklere destek vermemiştir.

¹²⁹ Dieterich,R., "Germany's Relations with Iraq and Transjordan from the Weimar Republic to the End of the Second World War", Middle Eastern Studies, Sayı.4, Oxfordshire, 2005, s.465.

¹³⁰ Dieterich, a.g.m., s.465.

Ayrıca, İngiliz Başbakanı Neville Chamberlain Almanya'ya karşı yatıştırma politikası uygulamayı benimsemişti. Savaş sonu Versailles düzenlemesiyle haksızlığa uğrayan Almanya, 1936'da Ren bölgesini silahlandırırken,1938'de Avusturya'yı ilhak ederken ve Çekoslovakya'nın Almanca konuşulan Südetler bölgesinin kendisine verilmesini isterken, Chamberlain'e göre milliyetler ve kendi geleceğini belirleme ilkelerinden hareket etmekteydi¹³¹. Bunun yanında Almanya'yı 1936 Deniz Silahları Antlaşması ile sınırlandırmıştı. Almanya'nın direkt olarak Ortadoğu'ya yönelik hakimiyet kurma isteğinde olmaması ve Avrupa'da üstünlüğe önem vermesi İngiltere'nin yatıştırma politikasını benimsemesine etki etti.

2.İNGİLTERE'NİN YÜKSELEN TEHDİTLER KARŞISINDA SAVUNMA POLİTİKALARINI BELİRLEMESİ

2.1.İngiltere'nin Savunma Önceliği ve Yatıştırma Politikası

Uzun yıllar boyunca İngiliz donanmasının rakip tanımaz üstünlüğü İngiltere'nin varlığının dayanak noktası olan ticari yollarının güvenliğini sağlamıştı. Fakat, bu deniz üstünlüğü geçmişte kalmıştı ve artık İngiltere, Akdeniz'de Fransa ve İtalya, Kuzey Denizi'nde Almanya, Pasifik'te Amerika ve Japonya, Hint Okyanusu ve Pasifik arasındaki yolları koruyan Hollanda'nın deniz gücüyle olan dengeye dayandı. İngiltere, belli bir derecede denizlerde silahlanmayı karşılıklı rızaya dayanan politika ile sağlama umudu ile barış zamanında denizlerdeki hakimiyetini riske sokmuştu. Hava gücünün artan önemi İngiliz adalarının tehlikeye açıklığını arttırıyordu. Bu sadece hava saldırısından İngiltere'nin korunması açısından önemli değildi. Bununla birlikte, Akdeniz Ortadoğu'dan geçen Hindistan'a uzanan İngiliz hava yolunu belirliyordu ve Mısır'ı Süveyş Kanalı'nın kontrolü için önemli yaptığı gibi Filistin'i hava kontrolü açısından önemli hale getiriyordu¹³².

¹³¹ Sander, a.g.k., s.50.

¹³² De Booy, H.Th., "The Life Lines of the British Empire", Pasific Affairs, Sayı.2, Vancouver, BC, 1937, s.161.

İki dünya savaşı arasındaki yıllarda Akdeniz, imparatorluk savunmasında öncelik sıralamasında alt sıralarda yer almıştı. Malta, Gibraltar ve Doğu Akdeniz'deki deniz üsleri hava savunmaları açısından saldırıya açık konumdaydı. Akdeniz donanmasına ait savaş gemilerinin çoğunun modernizasyona ihtiyacı vardı ve savaş görevleri için yetersizlerdi. Ortadoğu'da konuşlu hava kuvvetleri de dahil olmak üzere düzensiz askeri kuvvetler bu bölgede iç düzenin sağlanması ile ilgili görevler üstleniyorlardı ve dış savunma açısından donanımlı değillerdi. 1939'un başlarına kadar Akdeniz ve Ortadoğu'nun savunulmasına yönelik savaş planı yoktu. İngiltere savunma harcamaları ile ilgili planlamasını gelecek on yıl içerisinde İngiltere'nin savaşta olmayacağı varsayımı temeline dayandırmıştı. 1939'un başlarına kadar Akdeniz savunma önceliklerinde alt sırada yer alıyordu. Akdeniz, donanma için eğitim alanı ve başka alanlara kaydırılacak filolar için barınma yeri olarak görülmüştü. İngiliz deniz gücünün temeli ana filonun hareketliliğine ana denizlerden tehlike altındaki bölgelere hareket etme kapasitesi ve savaşılabir vaziyette tehdit altındaki yere ulaşabilirliği temeline dayanmaktaydı¹³³.

Stratejik yaklaşım yönünden, Ortadoğu ve Akdeniz'de ana filonun serbest hareket edebilirliğini engelleyecek hiçbir bağlayıcı diplomatik ya da askeri yükümlülüğe izin verilmemişti. Uzak Doğu önceliklerin kategorik değerlendirmesinde Akdeniz'den daha önemliydi ve Uzak Doğu'nun kaybının telafi edilemez olduğu düşüncesi hakimdi. 20. Yüzyılın başlarında İngiliz-Japon ittifakını terk edilmesiyle Uzak Doğu'da oluşan güvenlik boşluğu İngiltere'yi Singapur'da büyük bir donanma üssü kurmaya itmişti ve Avustralya, Yeni Zelanda'ya savunmaya daha fazla katkıda bulunmalarını sağlamak için stratejik güvenceler vermişti. Süveyş kanalının doğusunun güvenliği ana filonun hareket edebilme kapasitesi ve Singapur'un güvenliği temellerine dayandırılmıştı¹³⁴. Kraliyet Donanması açısından Akdeniz ve Ortadoğu Uzak Doğu ile ana iletişimin ana hattıydı ve bu hat üzerinde saldırgan bir devleti bırakan politika İngiltere'nin stratejik çıkarlarına ve denizlerdeki üstünlüğüne ters düşüyordu.

¹³³ Pratt,L., "Strategic Context:British Policy in the Mediterranean and the Middle East,1936-1939",The Great Powers in the Middle East, 1919-1939(Ed.U.Dann), New York, 1988, s.14.

¹³⁴ Pratt, a.g.m., s.14.

Bahsedilen stratejik düşünce 1935 Habeşistan krizinde İngiltere'nin aldığı tavırda öncelikli yerini almıştı. Habeşistan krizi uluslararası bir krizin odak noktasıydı ve Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti üyesi olmasından dolayı İngiltere kolektif sorumluluğu gereği kriz ile yakından ilgilenmişti. Kriz Ortadoğu ve Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarının güvenliği ile ilgili endişeleri doğurmuştu. Ekim 1935'te İngiliz Hükümeti Milletler Cemiyeti Konseyi'nde İtalya'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulanması lehinde oy kullanmıştı¹³⁵.

İtalya ve İngiltere arasında bir savaş uzak bir ihtimal olarak görünmüştü. İtalyan donanması 1935 yazında Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz'e konuşlandı ve Libya'ya askeri sevkiyat yapmıştı. Mısır ve Sudan'ın da güvenliği tehlikeye düşmüş oluyordu. Yemen, Aden ve Sudan'daki İtalyan etkisi İtalyan propagandasının etkisiyle artmaktaydı. Bunun üzerine İngiltere'nin Akdeniz donanması Malta'dan İskenderiye'ye kaydırıldı. Ortadoğu'da konuşlu beş hava filosuna on dört hava filosu takviye edildi. Buna ek olarak Mısır ve Malta'daki İngiliz ordusu da güçlendirilmişti.

Donanma ve İmparatorluk Savunma Komitesi yaptıkları değerlendirmelerin ışığında güçsüzlük ve eksiklerinin farkına varmışlardı. İtalya ile savaşma problemi daha önceden değerlendirilmemişti ve bu problemin yansımaları İngiltere'nin kendi sularında ve Uzak Doğu'da savunma yönünden yeterlilikleri üzerindeki yansımaları rahatsız edici olmuştu. Savunma komutanları İtalya'ya karşı yatıştırma politikası uygulanmasını desteklediler. Japonya ve Almanya en tehlikeli iki güç olarak görünmüştü ve İngiltere'nin askeri hazırlıkları yetersizdi. İtalya'yı düşman listesine eklemek mantıksız görünmüştü. Akdeniz'de ana gemilerin zarar görmesi ya da kaybı diğer alanlarda İngiltere'nin caydırıcılığını azaltarak sıkıntı doğuracağını belirttiler¹³⁶.

İtalya ile istenmeyen bir savaş ihtimali silahlı kuvvetlerin genişletilmesini ve modernize edilmesini gerektirmişti. Ekim 1935'te Savunma Gereklilikleri Komitesi'ne silahlı güçlerin programları ile ilgili bir inceleme yapması talimatı verilmişti. Rapor, savunma gereksinimlerinin ciddi boyutlara ulaştığına ve üç yıllık süre içerisinde saldırgan İtalya'ya bir düzenleme yapılmasının olası olmadığına işaret etmişti. Ayrıca bu tutumun kabul edilemez bir savaş riski doğurduğunu belirtmişti. Bunun yanında 1934–1938 yılları

¹³⁵ Kolinsky, M., Britain's War in the Middle East: Strategy and Diplomacy, 1936-42, London, 1999, s.18.

¹³⁶ Kolinsky, a.g.k., s.18.

arası Deniz Kuvvetleri Komutanlığı görevinde bulunan I.Deniz Lordu Sir Ernle Chatfield Doğu Akdeniz’de savunması sağlanmış üs eksikliğine ve donanma için uçaksavar yetersizliğine vurgu yapmıştı. Chatfield Akdeniz’de çıkacak bir savaşın sonucunun savaş gemisi ve asker kaybı olacağını, bir deniz gücü olarak dünyadaki prestijinin sarsılacağını ifade etmişti¹³⁷.

Diğer taraftan Genelkurmay tarafından Nisan 1936’da yayınlanan “Almanya ile Savaş İhtimalini Karşılama için Güçlerimizin Durumu” başlıklı rapor deniz, kara ve hava kuvvetlerinin büyük çoğunluğunun Akdeniz’de kapalı kaldığı sürece İngiltere’nin savunmasız kalacağından, Almanya ile savaş ihtimali ciddi bir şekilde düşünüldüğünde tüm birimlerin Akdeniz sorumluluklarından kurtulması gerekliliğinden bahsediyordu¹³⁸.

Uzun vadede, İngiliz strateji uzmanları imparatorluk savunma önceliklerinin zarar görmemesi için İtalya ile geçici bir kopukluğa izin vermemeye kararlıydılar. Savunma Gereklilikleri Alt Komitesi’nin üçüncü raporu İngiliz çıkarlarına yönelik ana tehditin Almanya olduğunu işaret ediyordu. İtalya ile iyi geçinme gerekliliğinin ortaya çıktığını vurgulamıştı. Habeşistan krizinden sonra İmparatorluk Savunma Komitesi’nin sekreteri Sir Maurice Hankey, taahhütlerin yapılmadığı bir Akdeniz’den yanaydı ve kıt askeri kaynakların Kıbrıs gibi Akdeniz üslerine ya da Ortadoğu’ya ayrılmasını talep eden önerileri desteklemeyeceğini dile getirmişti¹³⁹.

Bu stratejik gereksinimler savunma yetersizlikleri göz önüne alındığında önceliklere verilen önemin ortaya çıkmasını sağlıyor ve hali hazırda bir savaşın yıkım doğurabileceğinin görülebilmesine imkan veriyordu.Hesapsız verilecek taahhütler Ortadoğu’da tehditin İngiltere’nin çıkarlar bütününe dağılmasına yol açabilirdi.Bundan dolayı İngiltere ani bir savaşı göze alamadı.İngiltere Ortadoğu’ya yönelik tehdit sayısını azaltma yolunu seçerek zaman kazanmaya çalışmış ve Ortadoğu’da makul savunma yöntemleri arayışına girmişti.

¹³⁷ Pratt, a.g.m., s.15.

¹³⁸ Kolinsky, a.g.k., s.19.

¹³⁹ Pratt, a.g.m., s.15.

Sonuç olarak hükümet Mussolini ile ilişkilerin geliştirilmesi kararı aldı. Bu karar çeşitli varsayımlar ekseninden hareketle uygulanabilir bulundu. Varsayımlara göre, Mussolini kısıtlı ve rasyonel amaçlara sahipti. Uzun vadede İngiltere'nin Akdeniz'deki üstünlüğüne meydan okumaktan çok bölgeye istikrar getirmeye uğraşıyordu. Chatfield, Japonya, İtalya ve Almanya cephesi ile aynı anda uğraşmaktansa uzun vadede İtalya ile anlaşmaya varılmasından yana görüş bildirdi. Hükümet çevrelerinde İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ettikten sonra saldırgan tutumundan vazgeçeceği varsayımı yapılmıştı¹⁴⁰.

4 Temmuz 1936'da Milletler Cemiyeti İtalya'ya karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması için oylama yaptı. Daha sonraki aşamada ise İngiltere'nin Akdeniz donanma filosu Malta'ya geri döndü. Habeşistan krizi sona ermişti, ancak İngiltere'nin Ortadoğu'daki pozisyonu zayıflama belirtisi gösteriyordu. Anthony Eden'in Haziran 1936'daki raporu krizin Akdeniz'de İngiltere'nin konumunu zayıflattığını belirtiyordu. İngiltere'nin Türkiye, Yunanistan, Mısır ve Filistin'deki konumunun risk altında olduğunu düşünmüştü.

Doğu Akdeniz'deki kırılma pozisyonundan dolayı İngiliz Hükümeti belirli küçük güçlerle ittifak arayışları içerisine girmişti¹⁴¹. İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesinin imparatorluk yolu açısından taşıdığı tehlikeleri dikkate aldığından, İtalya'nın 1935 Kasımında zorlama tedbirlerine katılan devletleri tehdit etmesi üzerine, Aralık ayında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye askeri güvence verdi¹⁴². İngiltere, zorlama tedbirlerine katılmalarından dolayı bu devletler İtalya'nın saldırısına maruz kalırlarsa, kendilerine askeri yardımda bulunacaktı. Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın İngiltere'ye benzer güvence vermesi ile Akdeniz İttifakı sağlanmış oluyordu. Bu Türk-İngiliz ilişkileri bakımından önemliydi. Özellikle Ortadoğu'nun önemi bakımından Türkiye ile sağlam ilişkiler içerisine girmeyi arzu etmişti. Artık Ortadoğu'nun öneminin anlaşılması ve bu doğrultuda hayati tedbirlerin alınması çok önemli hale gelmişti. İngiltere yaklaşımını değiştirerek Ortadoğu'da özellikle Mısır, Filistin ve Irak'ta askeri yükümlülükler altına girecek, pozisyonunu sağlamlaştırmak isteyecektir.

¹⁴⁰ Pratt, a.g.m., s.16.

¹⁴¹ Kolinsky, a.g.k.,s.22.

¹⁴² Sander, a.g.k.,s.104.

2.2.Ortadoğu'nun Artan Önemi

İngiltere'nin politika öncelikleri ve Ortadoğu'da askeri konuşlanma yapmama politikası, Ortadoğu'nun ihmal edileceği anlamına gelmemekteydi. İngiltere Ortadoğu'da belirli hayati noktaları tutmanın öneminin farkındaydı. 1937 Uzak Doğu krizi savunma politikalarını ve tehlide yönelik öncelikleri belirleme bakımından etkili olmuştu. Genelkurmay başkanlığı krizden sonra güvenliğin birinci odağı Akdeniz değil, Singapur oldu. Genelkurmay yetkilileri Singapur'un düşmesinin Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı Japon saldırısına maruz bırakacağını vurgulamıştı. 1938'in başlarında öngörülen strateji Japonya ile yapılacak savaşın Doğu Akdeniz'i İtalya'ya terk etmek olacağı düşüncesi çerçevesinde belirlenmişti. Şayet bu durum gerçekleşirse Kızıldeniz Hindistan'dan Mısır'a gelen takviyelerin iletilmesi için bir yol olarak kullanılamazdı. İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığı bir Akdeniz gücü olarak konumunu muhafaza etmesinde etkili olacaktı.

Riskler artıkça, İngiltere en azından Mısır için savaşma ihtiyacını kabul etmişti. Mısır, Hindistan'a açılan deniz yolu bakımından çok önemliydi ve Akdeniz'deki tehditlerden doğrudan etkilenebilirdi. İtalya'nın Habeşistan'dan Libya'ya doğru sarkması durumunda tehdit potansiyeli oldukça yüksek olacaktı. Mısır ve Sudan, Libya ve Habeşistan'dan yönelebilecek saldırılar karşısında güçsüz ve vurulabilir konumdaydı. Yükselen tehdit durumu İngiltere'ye Mısır'daki İngiliz güvenliğinin gözden geçirmesini gerekli kılıyordu.

İngiltere ve Mısır arasında imzalanan antlaşmanın, kısmen Akdeniz'de yaşanan gelişmelerden etkilendiği söylenebilir. 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'nda Mısır bağımsız bir ülke olarak tanınmıştı ve 20 yıllık askeri ittifak sağlanmıştı. Savaş zamanında iki ülke hükümeti hem siyasi hem de askeri alanlarda işbirliği yapacaklardı. Stratejik konumdaki bu siyasi değişmelerin etkisi Mısır'ın savunulmasında Mısır Hükümeti'ne İngiliz birliğinin savunmaya dönük genişletilmesine daha geniş çapta sorumluluk alması gerektiğini

göstermişti¹⁴³. İngiliz Donanma görevlileri Mısır'ın tutulması hususunu irdelerken, çözüm olarak denizden konvoyların geçirilmesinin çok zor olduğunu, hava kuvvetlerinin ve denizaltıların Akdeniz'in kontrolünü güçleştireceğini değerlendirdiler. Deniz gücü ile bağlantılı olarak kullanılan hava gücünün artan önemi daha çok üsse sahip olmayı gerektiriyordu. Ve bu üsler harekatlara karşı da korunmalıydı. Bu husus sadece donanma tarafından garanti edilemezdi. Yerel güçlerin savunma politikaları için içerisine girmesi gerekmişti Mısır ve Süveyş'in savunulmasının tek makul yolunun dış yardım Hindistan'dan bölgeye ulaşınca kadar bölgedeki savunma güçlerinin iki ay kadar saldırılara karşı koyabilir olması gerektiğini belirtiyorlardı.

Savaş zamanında Akdeniz'in boşaltılması ve Ortadoğu'daki çıkarlardan vazgeçilmesinin anlamsızlığı ortaya çıkmıştı. İngiltere, 1937'nin sonlarında imparatorluğun savunması anlamında ordunun rolünü özel olarak tanımlamıştı. Kıtasal bazda ordu herhangi bir taahhüte girmeyecekti. Savaş Bakanlığı Ortadoğu'da konuşlu stratejik alanlar fikrini benimsedi ve 1938 baharında Mısır'da kara birlikleri takviyesi yapıldı¹⁴⁴.

Diğer taraftan Filistin'in konumu da Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarının güvenliği açısından büyük bir önem arz ediyordu. Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya giden deniz yolu Süveyş Kanalından geçiyordu. İngiliz mandası altındaki Filistin Mısır'ın ve Süveyş'in savunulması açısından çok önemliydi. Filistin içerisinden İngiltere'nin Hindistan ile hava iletişimini sağlayan bağlantılar, Irak ile kara bağlantısı ve Mısır'ı Hindistan'dan desteklemek için kullanılacak Bağdat-Hayfa yolu geçmekteydi¹⁴⁵. Hayfa, hayati önemi olan petrol kaynaklarını Irak'tan getiren boru hattının Akdeniz'e varış yeri idi. Buna ek olarak, Doğu Akdeniz'de faaliyette olan hafif deniz kuvvetleri için potansiyel bir üstü. İskenderiye, bir Akdeniz savaşında ana harekatların yapılacağı ana üs olarak görülüyordu.

Filistin'de uluslararası değişimler farklı bir durumla birleşti. 1936'da Filistin halkı Filistin'e artan bir şekilde Yahudi göçünden dolayı Siyonist örgütlenmeye ve İngiliz

¹⁴³ Pratt, a.g.m., s.19.

¹⁴⁴ Pratt, a.g.m., s.20.

¹⁴⁵ Pratt, a.g.m., s.20.

hakimiyetine karşı silahlı bir ayaklanma ilan etti. Benzer şekilde Irak'ta Irak Hükümeti'nin bütün gösterileri yasaklamasına neden olacak derecede yaygınlaşan gösteriler patlak verdi. Başlıca Irak şehirlerinde, İngiltere'nin açık ve şiddetli bir biçimde kınandığı mitingler yapıldı¹⁴⁶. Arap milliyetçilerinin isyana yönelik etkileri artmıştı. Çünkü liderleri Arap birliğini ana hedeflerinden bir tanesi olarak görmüşlerdi. Bu durum üzerine İngiltere çok sıkı önlemlere başvurdu. İsyanın İngiltere'nin nüfuzu altındaki diğer bölgelere sirayet etme endişesi ve önlenemez bir hale gelme ihtimali İngiltere'nin Ortadoğu'daki hakimiyetini kırılgan bir duruma getirebilirdi. Saldırgan devletlerin bu durumu fırsat bilerek büyüyen olaylara karışarak, Arapları kendi yanlarına çekebilme ihtimali de vardı. İsyan bastırılmaya çalışılırken Anthony Eden Filistin politikasında ısrar edilirse, stratejik açıdan önem taşıyan bölgelerde saldırgan devletleri bulacaklarının altını çiziyordu¹⁴⁷. Bu ifade Filistin'e yönelik politika değişimlerinin sinyallerini veriyordu.

İngiltere Hükümeti siyasi bir çözüm bulmanın gayreti içerisindeydi. Bu amaca yönelik olarak Lord Peel'in başkanlığındaki Kraliyet Komisyonu oluşturulmuştu. 1937'de Filistin'in Yahudi tarafı, Arap tarafı ve Kudüs'ü de içerisine alan bir biçimde İngiltere'nin mandası altındaki taraf olmak üzere üç bölünmesini öneren rapor sunuldu. Ancak, bu rapor Arap milliyetçilerinin yatışması ve bu sonuca razı olması sonucunu getirmemişti. 1938'de Sir John Woodhead başkanlığında Woodhead Komisyonu kurulmuştu. İngiliz Hükümeti Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün ve Yemen hükümetlerinin temsilcilerini Londra'da sorunun çözümüne yönelik olarak bir araya gelmeye davet etmişti. Delegeler konferansa yönelik toplantılara katılmışlardı. Ancak Şubat 1939'daki toplantı herhangi bir çözüme varamamıştı. II. Dünya Savaşı kapıda görünürken İngiltere Hükümeti Arapların İtalya tarafında yer almasından endişelendiğinden Filistin'deki manda yönetiminin bitmesine karar verdi¹⁴⁸. 1939 Mayısında White Paper adlı belgeyi yayınladı. Böylece Filistin Arap çoğunluğu ve Yahudi azınlığından oluşan bağımsız bir devlet oluyordu. Ayrıca Yahudi göçü de sınırlanmış oluyordu.

İngiltere'nin Filistin sorununa yönelik çözümü büyük bir önem taşır. İngiltere, Ortadoğu'daki konumunda Arap hassasiyetlerinin önemini farkında olarak Arap

¹⁴⁶ Davişa, A., Arap Milliyetçiliği (Çev. L. Yalçın), İstanbul, 2004, s.99.

¹⁴⁷ Pratt, a.g.m., s.22.

¹⁴⁸ El-Solh, a.g.k., s.47.

devletlerine tavizler vermiştir. Onların sorunun çözümüne yönelik politikalarını şekillendirmelerine ve birbirleri ile koordineli çalışmalarına müsaade etmiştir. Bu stratejisindeki amaç Arap kamuoyunun takdirini kazanarak, Arap Hükümetlerinin Filistin delegesine White Paper belgesini kabul etmesi yönünde baskı oluşturmalarını sağlamaktı¹⁴⁹. Bu şekilde hem düşüncesindeki planı yaşama geçiriyor, hem de Arap hassasiyetini bu politikasıyla uyumlaştırıyordu. Politika yaklaşımlarının temelinde de yaklaşan savaş tehlikesine karşı Arapların saldırgan devletlerden yana olmasını engellemek ve Ortadoğu'daki statükosunun sarsılmamasını sağlamak gayreti vardır.

Diğer taraftan çıkar bölgelerine yönelen revizyonist politikaların tehditkar bir hal almasından dolayı Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olunması İngiltere için çok önemli hale gelmişti. Çünkü Çanakkale'nin tekrar silahlandırılması Türkiye'ye Karadeniz ve Akdeniz arasındaki bağlantıyı ne zaman isterse kapatmasını sağlıyordu¹⁵⁰. Bu serbestiye karşı ana itirazın İtalya'dan gelmesi bir sürpriz değildi. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde İngiliz-Rus mücadelesi çerçevesinde görüleceği üzere Boğazların silahlandırılması girişiminde İngiltere, Türkiye ile yakın diplomatik ilişki içerisinde olmayı tercih etmiştir. Böylece Akdeniz ve Ortadoğu'da nüfuzunun zedelenmesini engellemeye gayret etmişti.

3. MONTREUX'DE İNGİLİZ-RUS KARŞILAŞMASI

3.1.Montreux'a Yol Açan Gelişmeler

Lozan Konferansı'nda imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesine göre, boğazlardan serbest geçişin güvenliğini sağlamak amacı ile, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki kıyıları ile, Marmara Denizi'ndeki adalar gayri askeri hale getirilmiş ve bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştı. Buna karşılık, bu bölgelerin herhangi bir saldırıya karşı güvenliği de, sözleşmeyi imza eden devletlerle Milletler

¹⁴⁹ El-Solh, a.g.k., s.47.

¹⁵⁰ De Booy, a.g.m., s.163.

Cemiyeti'nin garantisi altına konulmuştu. Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılması demek olan bu hükümleri istemeyerek kabul etmekle beraber, bir ümidi de, kolektif güvenlik alanında Milletler Cemiyeti'nin etkili bir rol oynayacağını ve aynı zamanda da silahsızlanmanın gerçekleşeceğini. Fakat her iki konudaki ümit de gerçekleşmedi¹⁵¹.

Japonya'nın Mançurya'ya saldırması ile Milletler Cemiyeti'nin çaresizliğini gören Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin, Boğazların silahsızlandırılması ile ilgili maddesinin iptali için girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, 23 Mayıs 1933'te Londra'daki Silahsızlanma Konferansında bunu talep etmiş, ancak silahsızlanma meselesi ile doğrudan doğruya ilgili görülmediğinden talebi reddedilmişti. Türkiye'nin değişen şartlar altında istediği Lozan'da belirlenen silahlanmaya ilişkin kısıtlamaları gözetmeyi taahhüt ederken, Boğazlarda silahlanmayı sağlamak ve ulusal güvenliğini savunma hakkıydı.

8 Mart 1934'te Mussolini, İtalya'nın Asya ve Afrika'ya uzanan tarihi emellerini belirten bir konuşma yapmıştı. Ankara'nın endişeleri artmıştı ve Boğazların silahlandırılması ile ilişkili olan savunma önlemlerinin alınması için hareketlilik başlamıştı. Ortadoğu'da Türkiye'nin önemi Boğazların silahlandırılması talebiyle yeni bir çerçeveye oturuyordu.

1934'ten itibaren Almanya, Japonya'ya hiçbir yaptırımında bulunmayan Milletler Cemiyeti'nin çaresizliğinden yararlanarak, zorunlu askerlik sistemini kabul etmiş, Versailles'a karşı gelmiştir. Bunun sonucunda da silahlanmaya hız vermiştir. Almanya'nın silahlanma meselesini görüşmek üzere Milletler Cemiyeti Konseyi toplanmıştır. 17 Nisan 1935 tarihli oturumunda, Türk delegesi Tevfik Rüştü Aras, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin silahsızlandırma ile ilgili hükmünün iptalini istemiştir. Bu isteğini Sovyet delegesi Litvinov desteklemiş; İngiltere, Fransa, İtalya temsilcileri kabul etmemiştir. Türkiye,

¹⁵¹ Armaoğlu, F., 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995), İstanbul, 1997, s.343.

Cemiyet'in 1935'teki genel kurulunda da bu isteğini ifade etse de yine ret cevabı almıştır¹⁵².

Konumuz açısından İngiltere'nin Türkiye'nin boğazlarda silahlanmaya gitme önerisini reddedişinin altında yatan nedenler siyasi ve stratejik düşünceleri içerisinde barındırıyordu. Donanma Boğazların tekrar silahlandırılmasının Rus-Türk müttefikliğini arttıracığından, Boğazlar ve Karadeniz'de İngiliz donanma hareketlerini tehlikeye düşüreceğinden, Türkiye'yi zorlamaya maruz bırakmama ve İngiltere'den daha da uzaklaşmada ya da İngiltere'ye daha yakınlaşmada serbest olmasından korkuyordu. Donanma operasyonları açısından şayet batılı güçler ile Rusya arasında ilişkiler gerginleşirse, Rusya'nın Türkiye üzerinde savaş gemilerine geçişi yasaklaması yönünde baskı oluşturabilme tehlikesi vardı. Boğazlar silahlandırıldığı takdirde Türkiye geçişi engellenmenin kendisini aştığını iddia edemezdi, fakat Boğazlar silahlandırılmadığı takdirde, Türkiye bu şekilde Rusya'ya yardım edemeyeceğini belirtebilirdi¹⁵³.

Türkiye'nin ana amacı Boğazları tekrar silahlandırma yetkisini garantilemektir. Şayet bu yetki uluslararası anlamda garantilenmeyecekse, Türkiye bunun yerine İngiliz-Türk karşılıklı yardım antlaşması kapsamında dış bir garanti sağlamayı umuyordu. Buna karşılık İngiltere Boğazlar rejiminde değişikliğe gidilmesine muhalefet etmeyi sürdürmüştü ve muhalefetini Boğazların silahsızlandırılan alanlarının kaldırılmasının Almanya'ya Ren bölgesinde silahsızlandırmanın kaldırılması yönünde gerekçe sağlayacağı noktasına dayandırmıştı¹⁵⁴. Ancak Türkiye'nin İngiltere'nin Boğazlar konusundaki taahhütlerini genişletme isteği İngiltere'nin Boğazlarla ilgili aldığı pozisyonu yeniden değerlendirmesine yol açmıştı. İngiltere Lozan'da Boğazlarla ilgili herhangi bir tehdit veya saldırı olduğunda Milletler Cemiyeti'nin kararı doğrultusunda Fransa, Japonya ve İtalya ile birlikte tehdit veya saldırıyı men etmeyi taahhüt etmişti. Türkiye İngiltere'den bu taahhütlerinden daha fazlasını talep etmişti. Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden 1933

¹⁵² Ersöz, N.G., Lozan Antlaşması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi Bağlamında Boğazlar Sorunu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.51.

¹⁵³ De Luca, A.R., The Montreux Conference of 1936: A Diplomatic Study of Anglo-Soviet Rivalry At the Turkish Straits, Stanford Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, California, 1973, s.24.

¹⁵⁴ De Luca, a.g.t., s.37.

yılında çekilmesi Türkiye’de diğer güçlerin garantisinin geçerliliğinin kalmadığı düşüncesini doğurmuştu. Türkiye İngiltere’den Boğazlar’da güvenliğinin korunması yönünde garanti elde etmek istemişti. Bu gelişmelerin etkisiyle İngiltere Dış İşleri Bakanlığı Boğazları silahlandırma meselesini tekrar inceleme kararı aldı.

Dışişleri Bakanlığı ve Donanma Bakanlığı Ağustos 1935’te askeri konum açısından Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmanın öneminin Boğazlar’da silahlanmanın dezavantajlarına ağır bastığı konusunda hemfikir olmuşlardı. Ayrıca Türkiye’nin taleplerinin karşılanmaması durumunda, Alman ya da Rus tarafına geçebilme tehlikesi olduğundan dolayı Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmanın gerekli olduğuna karar vermişlerdi. Stratejik açıdan Donanma Bakanlığı, dikkatini Doğu Akdeniz’de stratejik bir faktör olarak Türkiye’nin değerlendirilmesine yoğunlaştırdı. Bu çerçevede Türkiye, İngiltere’nin savunmak zorunda olduğu Irak’a yakın olan ve Doğu Akdeniz boyunca uzanan İngiliz bağlantıları boyunca uzanması bakımından önem taşıyordu¹⁵⁵. Türkiye’nin İtalya’nın Doğu Akdeniz’de hakimiyet kurmasını önlemedeki çıkarı İngiltere’nin hedefleri ile de örtüşüyordu. Bundan dolayı İngiltere ile Türkiye arasındaki bağlar sıkılaştı.

Bir yandan Türkiye’nin boğazların silahlandırılma talebine ilgi göstermesinin karşılığında fayda sağlama, diğer yandan İtalyan yayılmasının önüne geçme yönünde uğraş veren İngiltere “Bekle ve Gör Politikası” izlemeyi tercih etmişti¹⁵⁶. Değişen dengelerin hesaplanması ve benimsenecek hareket tarzının bu gözlemlerin sonucunda oluşturulması iyi bir yaklaşım olarak gözükmüştü.

Mart 1936’ların ortalarında Avrupa’daki ortam köklü bir değişim geçirmeye başladı. İtalya’nın Habeşistan’ı işgali ve Almanya’nın Ren bölgesini yeniden işgal etmesi Versailles’da kurulan uluslararası düzenin devamından yana olan güçlerde şok etkisi yapmıştı. Bu gelişmeler aynı zamanda Batılı güçlerin Türk önerisine karşı geliştirdikleri argümanların çoğunu devre dışı bırakıyordu.

¹⁵⁵ De Luca, a.g.t., s.40.

¹⁵⁶ De Luca, a.g.t., s.43.

Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere, 11 Nisan 1936'da bir nota yollamış, Boğazlar rejiminin günün koşullarına uymadığını belirtmiştir. 11 Nisan 1936 tarihli Türk notasında belirtilen hususlar şunlardır:¹⁵⁷

“1-Avrupa'nın durumu, gerek siyasi, gerek askeri, gerekse siyasi bakımdan 1936 yılında çok değişmiştir. 1923 yılında silahsızlanmaya doğru giden Avrupa, 1930'ların başında silahlanmaya başlamış ve 1936 yılında dünyanın her tarafında silahlanma yarışı hızlanmıştır. Ayrıca Akdeniz'de de güvensizlik hüküm sürmektedir.

2-Sözleşmenin öngördüğü güvence sistemi artık işlemez hale gelmiştir. Bu güvencelerin işlemez hale gelmesi sonucu, Boğazlar bölgesinin güvenliği de tehlikeye düşmüştür. Ayrıca bu gelişmeler sonucu, sözleşmenin kurmuş olduğu denge yalnızca Türkiye'nin aleyhine değil, aynı zamanda Avrupa barışının da aleyhine bozulmuştur. Bu nedenlerle Türkiye'nin güvenliği için Boğazlar silahlandırılmalıdır.

3-Lozan Barış Sözleşmesi, yalnızca barış ve savaş zamanlarına ilişkin düzenlemeler getirmiştir. Oysaki pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi durumuna ait hükümleri de içermesi yararlı olacaktır. Böylelikle Türkiye'ye yasal savunma hakkı tanınmış olacaktır.

4-Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk günden itibaren, sürekli olarak barışçı bir politika izlemiş ve uluslararası yükümlülüklerine sadık kalmıştır. Değişen koşullar nedeniyle güvenliğin yeniden sağlanması gereklidir. Bu amaçla hem Türkiye'nin güvenliği sağlanacak, hem de Boğazlardan ticaret gemilerinin serbestçe geçişini düzenleyecek yeni bir rejim belirlenmesi gerekli olacaktır. Türkiye uluslararası bir konferansta bu konuları, diğer taraf devletlerle birlikte görüşmeye hazırdır”.

Tüm bu gelişmelerin ışığında, Türkiye Boğazlar Sözleşmesinin beraberinde getirdiği dezavantajları göz önünde bulundurarak yeni bir Boğazlar düzenlemesinin

¹⁵⁷ Ersöz, a.g.t., s.52.

yapılmasını istemekteydi.Tarafların uluslararası bir konferansta bir araya gelmeleri önceliklerin anlaşılıp yeni hareket stratejilerinin çizilmesini de sağlayabilirdi.

Türk notasına sadece İtalya karşı gelmişti. Çünkü, Türkiye İtalya'nın Habeşistan'a yaptığı saldırıya karşı çıkmıştı. Sovyetler Birliği konuya olumlu yaklaşmıştı. Bu olumlu yaklaşımın nedenleri Rusya'nın Lozan Sözleşmesi'ne muhalefet etme gerekçelerinde aranabilir. Lozan'da Rusya Boğazların kapatılmasından yana bir tavır almıştı ve İngiltere'nin tam geçiş özgürlüğü talebine de şiddetli bir biçimde muhalefet etmişti. Karadeniz'e kıyısı olmayan güçlerin barış zamanında Karadeniz'e ait bir devletin en büyük filosu ile eşit bir filoyu gönderebileceğinden Rusya,bir iç savaşın çıkması durumunda müttefiklerin bu savaşa müdahale edebileceğini öngörmüştü. Rusya, Karadeniz'e nüfuz edebilecek saldırı ihtimalini gerekçe göstererek varolan kısıtlamaların yetersiz olduğunu iddia etmişti¹⁵⁸.Bundan dolayı Rusya Türkiye'nin lehine olan hususları garantilemek amacıyla Türk notasını destekledi.

Bunun altında yatan sebep ise Türkiye'nin tek taraflı hareket etmesine gerekçe oluşturabilecek bir etkeni bertaraf etmek istemesinde aranabilir. İngiltere büyük bir gücün rızası olmaksızın Türkiye'nin boğazları silahlandırmasına karşı çıkmıştır. Olumsuz bir cevap alması halinde Türkiye'nin büyük bir gücün rızası olmadan tek taraflı hareket edebileceğini anlamıştı. Buna ek olarak, İngiltere Türkiye'yi Rusya'dan uzak tutmayı ve Rusya'nın etkisi altında İngiltere'nin Ortadoğu'da zor durumda bırakacak bir Karadeniz Pakti'nin oluşturulmasını önlemeyi umuyordu¹⁵⁹.

3.2.Montreux Konferansı

Montreux Konferansı, 22 Haziran 1936'da toplandı. Konferansa, Hariciye vekili T.Rüştü Aras'ın başkanlığında bir heyetle katılmıştır. Lozan'da 24 Temmuz 1923'te imzalanmış boğazlar rejimine ilişkin sözleşmenin yerine geçmek üzere, Türkiye Cumhuriyeti hükümetince önerilen sözleşme tasarısı incelenmiş ve konferansın başkanı, bu

¹⁵⁸ De Luca,a.g.t.,s.61.

¹⁵⁹ De Luca, a.g.t., s.75.

tasarıyı, konferansın temeli olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Uluslararası ortamda Türkiye'nin Boğazların silahlandırılmasına ilişkin taleplerinin temelini anlaşılmasında ,görüşlerine yer vermek uygun bir yaklaşım olacaktır.

Türk görüşlerinin esasını, Boğazlar Bölgesi'nin Türkiye tarafından tahkim edilmesi, silahlandırılması, asker bulundurulması, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması teşkil ediyordu. Uluslararası ortamın kırılganlaşan yapısı Türkiye'nin güvenliğini sağlamasında önemli bir tehdit unsuru olarak belirmişti. Türkiye, Boğazların silahlandırılması talebini yineleyerek, boğazlarda kendi lehine tam bir egemenlik istemekteydi.

Türkiye tasarısındaki aşağıda belirtilen boğazlardan geçişle ilgili konuları yaptığı görüşmelerde ifade etti:¹⁶⁰

- “1. Ticaret gemilerinin barış ve savaş zamanında tam bir geçiş özgürlüğüne sahip olması
2. Savaş gemileri ile ilgili görüşlerinde, Boğazlar bölgesinde yabancı savaş gemilerinin geçişinin, Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmemesi
3. Karadeniz'in özel konumu ile kıyıdaşlarımızın güvenliği nedeniyle yabancı savaş gemilerinin girişine (tehlikeye sokacak güçteki) izin verilmemesi
4. Tonaj konusu ile ilgili isteklerinin yerine getirilmesi
5. Sivil ve askeri uçakların tahkim edilmiş bölgeden uçmamaları gerektiğidir.”

İngiltere delegasyonu adına söz alan Stephane, özellikle tasarıda yer alan konuların dışında Boğazların askerileştirilmesinin ana konulardan biri olduğunu belirtmiş ve tasarıdaki bazı konulara ek olarak, Boğazların askerden arınmış olan statüsünün kaldırılmasına hazır olduklarını ifade etmiştir. Ancak Boğazlarda uluslararası bir teşekkülün bulunması gerektiğinin de altını çizmişlerdi.

¹⁶⁰ Ersöz, a.g.t., s.61.

Sovyet temsilcisi Litvinov, geçiş ve silahlandırma ile ilgili olarak Türkiye'ye destek vermişti. Türk tasarısı ile ilgili olarak Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğini dikkate aldığından dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Görüşüne göre, Türkiye ve diğer Karadeniz Devletlerinin güvenliğini sağlamanın en iyi yolunun Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine tamamen kapatılması Konferansa katılanların sorumluluğunun Milletler Cemiyeti'nin çıkarlarını korumak ve savaş gemilerinin Karadeniz'e giriş ve çıkış yapabilme ihtimalini öngörmek olduğunu belirtmiştir.

Fransa, özellikle görüşmelerde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin fikirlerinin alınmasının önemini belirterek bütün diğer devletlerden önce, bu devletlerin Boğazlar bölgesinin güvenliğine neyin uygun düşeceğini en iyi bilecek durumda olduklarını ifade etmiřtir¹⁶¹.

3.3.İngiliz-Rus Anlaşmazlığı

Konferansın konularına gelince özellikle İngiltere ve Rusya arasında savaş ve barış zamanında Boğazlardan geçiş konusunda anlaşmazlıklar da su yüzüne çıkıyordu.

Türk nerisindeki maddelere göre,Boğazlardan geçecek savaş gemileri geçişten yaklaşık 1 ay önce niyetlerini bildireceklerdi.Denizaltılar yasaklanmıştı.Bir defada Boğazlarda bulunan savaş gemilerinin toplam tonajı 14.000 tonu geçmeyecekti.Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait filoların toplam tonajı 28.000 tonu geçmeyecekti.Boğazlardan geçişi düzenleyen maddeler Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletleri etkiliyordu,fakat Karadeniz'e kıyısı olan güçlerin Akdeniz'de ya da Karadeniz'de tonajları ile ilgili herhangi bir kural yoktu¹⁶².Türkiye'nin tarafsız olması durumunda,savaş zamanında aynı kurallar savaşan ve savaşmayan devletlerin her ikisine uygulanacaktı.Türkiye savaşan taraf ise,geçiş Türkiye'nin yetkisi dahilindeydi.

¹⁶¹ Ersöz, a.g.t., s.62.

¹⁶² Towle,P., "The Montreux Convention as a Regional Arms Control Treaty-Negotiation and Practice",Military Affairs,Sayı.3, Virginia,1981,s.122.

Türk önerisi ne İngiltere'yi ne de Ruslar'ı memnun etmişti. İngiltere, Türk önerisini Rusya lehine bir düzenleme olarak gördü. Rusya ise önerinin Rus çıkarlarına gereken önemi vermediğini belirtmişti. Rus delegesi Litvinov Konferansın ilk oturumunda Türk önerisinden memnun olduğunu belirtse de dördüncü oturumda öneriye değişiklikleri dayatmaya başlamıştı. Litvinov, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devlet ayrımının yapılmasının ve kıyısı olmayan güçlerin Boğazlar'a girişinin azami 14.000 tona sınırlandırılması gerektiğinin altını çizmişti. Karadeniz'e kıyısı olmayan güçlere ait savaş uçağı taşıyıcısı ve deniz altılarının girişinin yasaklanmasını talep etmişti. Ayrıca 1935 Fransız-Rus paktından bahsederek karşılıklı güvenlik paktlarının uygulanmasına yönelik bir düzenlemeyi getirme çabası içerisinde olduğunu belirtmişti. Rusya, Milletler Cemiyeti koruması altında yardım antlaşmalarını hayata geçirmek istemişti. Türkiye'nin tarafsız olması durumunda, bir savaş halinde Sovyetler Fransız-Sovyet Karşılıklı Yardım Paketi'nin uygulanmasında herhangi bir yasaklama olmayacağını garanti altına almak istiyordu¹⁶³.

İngiliz baş delegesi Lord Stanhope Sovyet taleplerine karşı çıktı ve Lozan Sözleşmesi'nin hali hazırda Rusların Montreux'de aramış olduğu güvenliğini sağladığını ifade etmişti. Rusya'nın pozisyonu Fransa ve küçük antant ülkeleri tarafından destekleniyordu ve İngiltere tarafından oynanan rol konferansın kaderine etkisi önemliydi.

İngiltere konferansın sunmuş olduğu Akdeniz'de artan İtalyan tehditine karşı Balkan ve küçük antant ülkeleri, Rusya, Fransa ile birleşme imkanını yakalamıştı. Ancak, konferans sürecinde niyetinin bu olmadığı açığa çıkmıştı. Bunun yerine Akdeniz'e yönelik Rus hareketini önlemek amacıyla Türkiye ile yakın işbirliği yapmayı tercih etti. Çünkü gittikçe silahlanan Rusya'nın emellerinden şüphe ediyordu. Bunun yanında, Habeşistan'ın işgalinden beri Akdeniz'deki İtalyan nüfuzu gittikçe artmaktaydı. Hindistan iletişimini garanti altına almak için bölgede yeni dostluklar arıyordu. Türk delegesi Tefik Rüşü Aras 24 Nisan 1936'da Sir Percy Loraine'e Akdeniz'de İngiliz gücüne yönelik tehditin Türkiye'nin güvenliğine yönelik bir tehdit olduğunu ifade etmişti¹⁶⁴.

¹⁶³ http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/MMTY/24/5_mensur_akgun.pdf(22.01.2007).

¹⁶⁴ http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/MMTY/24/5_mensur_akgun.pdf(22.01.2007).

Boğazlar rejiminde değişikliğe İngiliz muhalefетinin diğер bir sebebi de Temmuz 1935'te imzalanan İngiliz-Alman Deniz Antlaşmasıydı. Antlaşma ile Almanya herhangi bir zamanda Alman deniz gücünün İngiliz deniz gücünün yüzde otuz beşini aşmaması gerektiğı konusuna razı olmuştu. Sıkıntı doğuran bir maddeye göre, denizlerde silahlanmanın genel dengesi üçüncü bir güç tarafında anormal bir silahlanma olduğu durumda bozulursa, Alman Hükümeti'nin, İngiliz Hükümetini yeni oluşan durumu incelemeye davet etme haklı saklıydı. Daha sonraki süreçte Almanlar İngiltere'nin Rusya'ya Boğazlar'dan Karadeniz donanmasının sınırsız geçiş hakkını Rusya'ya verdiğini iddia etti. Londra'daki Dışişleri Bakanlığı iddiayı kabul etmemekle birlikte Alman Hükümeti'nin niyetinin muhtemelen İngiliz-Alman Deniz Antlaşması'nda belirlenen oranlarda bir değişiklik yapmak olduğunu belirtti¹⁶⁵. Bu yüzden İngiliz Hükümeti Türk önerisinin şartlarını ve Litvinov tarafından önerilen değişikliklerin Almanları hareketlendireceğinden korkmuştu. Bu durum denizlerde silahlanmaya yönelik sınırlandırmaları konusunda yapılan İngiliz-Alman-Rus antlaşması yapma ümitlerini bitirmişti. Almanya'nın muhtemel tepkisini bekleyen İngiltere Karadeniz'e kıyısı olmayan güçlerin Karadeniz'e girmesini reddederken Akdeniz'e Rus donanmasının girişine izin veren Sovyet tezine şiddetli bir şekilde itiraz etmişti¹⁶⁶.

Türkiye'nin tarafsız olması durumunda savaş zamanına yönelik önerilerde daha fazla sıkıntılar doğmuştu. Türk tasarısı, barış zamanında uygulanan aynı kuralların aynı zamanda bu özel durum için de geçerli olduğunu belirtiyordu. Ancak, Sovyetler yeni bir düzenleme getirmeyi amaçlamıştı. "Sovyet düzenlemesi iki ilkeyi barındırıyordu. Birincisi, şayet herhangi bir kıyı ülkesi savaşta değilse, kıyı devleti olmayan ülkelerin savaş gemilerinin girişini önlemektir. İkincisi ise, şayet bir Karadeniz'e ait olan devlet savaşan bir devlet ise, Karadeniz yönündeki geçişi bertaraf etmektir. Tek istisna, Milletler Cemiyeti'nin talimatları doğrultusunda hareket eden devlet ya da devletler topluluğu ya da Milletler Cemiyeti Sözleşmesi çerçevesi içerisinde inşa edilen karşılıklı yardım paktının gereklerinin yerine getirilmesiydi"¹⁶⁷. Bu bağlamda, Rusya her fırsatta Karadeniz'in güvenliğini ön planda tutmayı görev bilmiştir. İngiltere'nin donanması ile muhtemel bir savaş durumunda tehdit potansiyeli oluşturacağını her zaman hesaba katmıştı. Düzenlemelere en şiddetli itirazın İngiltere'den yükselmesi bir tesadüf değildi. İngiltere kıyı devleti olmayışından

¹⁶⁵ http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/MMTY/24/5_mensur_akgun.pdf(22.01.2007).

¹⁶⁶ http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/MMTY/24/5_mensur_akgun.pdf(22.01.2007).

¹⁶⁷ De Luca, a.g.t., s.104.

dolayı aleyhine gelişen durumu karşı argümanlar ortaya koyarak bertaraf etme yolunu seçmişti.

Dışişleri Bakanlığı, donanma ile tam bir uyum içinde olarak Türk önerisi ve Sovyet düzenlemesini kabul edilemez buldu. Donanma yetkililerinin mevcut Boğazlar Konvansiyonu'nda olmayan sınırlamaları Rusya'ya dayatmanın pratik olmadığını belirtmelerine rağmen, İngiliz delegesinin barış zamanında Sovyet savaş gemileri için sınırlamasız geçiş özgürlüğünün Sovyetleri geniş çaplı deniz silahlanması programını uygulamaya cesaretlendireceği görüşüne karşıydı. Donanmanın görüşüne göre, Rusya için gemileri bir bölgeden diğerine geçirme özgürlüğü ne kadar büyük olursa, gemi inşa etme sayısı o kadar az olacağından dolayı tam geçiş özgürlüğü gerçekte ters bir etki yapacaktır¹⁶⁸.

Dışişleri Bakanlığı, hali hazırdaki Rus taleplerine karşı muhalefeti, kısıtlamaları Rusya'ya dayatma amacıyla değil de, sadece kendileri için azami ölçüde özgürlüğü elde etmek için bir zorlayıcı unsur olarak kullanmak gerektiğini dile getiren Donanmanın görüşünü destekler mahiyette hareket tarzı belirlemişti. Bakanlık, anlaşmanın son halinin tek taraflı olmaması gerektiği ve şayet Sovyetler Birliği Boğazlardan gemilerini geçirme serbestisine sahip olursa, İngiltere'nin kuvvetlerini Karadeniz'e sevketmede sınırlandırılmaması gerektiği argümanını kullanmasını tavsiye etti. Esas gereklilik, barış zamanında yeteri kadar geçiş özgürlüğünü elde etmektir. Savaş zamanında ise İngiliz delegesi mümkün olan en azami ölçüde geçiş özgürlüğünü elde etmek için gayret etme talimatı almıştı.

Özellikle Sovyet düzenlemesinde yer alan ve Türk tasarısına yansıyan düzenlemeler İngiliz-Rus karşılaşmasını açığa çıkarmıştı. Sovyet düzenlemesinin ilk bölümü olan Karadeniz'e kıyası olmayan herhangi bir ülke savaşçı değilse, Karadeniz'e kıyası olmayan hiçbir ülkenin gemilerinin Karadeniz'e girmesi ilkesi Sovyetler açısından olumlu bir gelişmeydi. Sovyet delegesi Georgei Lashkevich düzenlemenin amacının

¹⁶⁸ De Luca, a.g.t., s.107-108.

Akdeniz’de başlayan bir savaşın Karadeniz’e yayılmasını önlemek olduğunu dile getirmişti¹⁶⁹.

İngiliz ve Rus yaklaşımlarındaki en derin uçurumu açığa çıkaran bölüm Sovyet düzenlemesinin ikinci bölümüydü. Düzenlemenin bu bölümü, Türkiye’den başka Karadeniz’e kıyısı olan bir devlet savaşan tarafısa, Karadeniz’e kıyısı olmayan hiçbir ülkenin, tarafsız olsa bile, gemilerini Boğazlardan geçirmesine müsaade edilmeyeceğinin altını çiziyordu. Sovyetlerin savaş durumunda kendi güvenliğini garanti altına alma endişesinin yansımından başka bir şey değildi.

İngilizlerin görüşüne göre, Türk taslağında görünen yanlışlardan kurtulmanın çaresi herhangi bir savaşan tarafın Karadeniz’de harekâtlar düzenlemesini engelleyen tüm kısıtlamaları kaldırmaktı. Donanma da boğazlara savaşabilecek büyüklükte bir donanmayı sokabilmenin arayışları içerisindeydi. Rusya’nın şayet İngiltere’nin Karadeniz’e yabancı savaş gemilerinin tümünün girişinin yasaklanmasını kabul etmesi durumunda Akdeniz’e girebilecek savaş gemisi sayısının kısıtlanması önerisi İngiltere tarafından kabul edilmemişti¹⁷⁰. Sınırlı sayıda da olsa Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin boğazlardan geçişini desteklemiş

Görüldüğü üzere, Boğazlar üzerindeki İngiliz-Rus anlaşmazlığı, diplomasi alanında çetin geçen, her iki tarafın da savaş ihtimaline karşı kendi lehine olan hususları kabul ettirme savaşının bir tezahürü mahiyetindedir. İtalya ve Almanya’nın statükoyu değiştirme çabaları, Habeşistan krizi Akdeniz’de dengeleri değiştirmişti. Türkiye’nin İtalyan tehlikesine karşı somut güvenceler araması, İngiltere’nin Ortadoğu’daki pozisyonu ile güçlenecek Doğu Akdeniz’deki konumu için stratejik bir faktör olarak yer almasından dolayı İngiltere Türkiye ile işbirliği yapılmasının önemini görmüştü. İngiltere’nin Türkiye ve Boğazlar’a yönelik politikasının şekillenmesinde stratejik düşüncelerin önemi büyüktü. Uluslararası gelişmelerin ışığında bir savaş tehditi ile yüz yüze gelmektense uygun bir strateji belirleyip Ortadoğu ve Akdeniz’de çıkarlarını korumak amacıyla birtakım garantileri elde etmeye çalışmıştı. Türkiye ise İngiltere ile iyi ilişkiler içerisine girerken

¹⁶⁹ De Luca, a.g.t., s.109.Sovyet Düzenlemeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.Erkin,F.C., Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, s.135-156.

¹⁷⁰ Towle,a.g.m.,s.123.

Rusya'yı tamamen gözden çıkarmamıştı. Rusya ile iyi ilişkiler kurarken, Boğazların Rus gölüne dönüşmesine de karşı çıkmıştı ve iki güç arasında dengeleyici bir konumda olmuştu. Rusya ise görüşmeler boyunca Karadeniz'de üstün bir konum elde edebilmek için çok uğraşmış ve Karadeniz'i savunma alanı olarak görmüştü. Karadeniz'e girişte ve Karadeniz'den çıkışta geçiş hakkı konusunda Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler lehine önemli bir avantaj sağladı.

4. IRAK'IN ROLÜ

I.Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Ortadoğu'da kurmuş olduğu üstünlüğe 1930'u izleyen yıllarda şiddetli bir biçimde meydan okunmaya başlanmıştı. I.Dünya Savaşı'ndan önce temellerini attığı nüfuzu, savaştan sonraki yıllarda Irak ve Filistin mandalarının kazanılmasıyla genişlemişti. Milletler Cemiyeti'nin izniyle kazanılan mandalar İngiltere'ye Doğu Akdeniz sahil şeridinin güney bölümünde ve İran Körfezi'nin başında Basra'ya uzanan koridorda doğrudan kontrolünü sağlamıştı. Süveyş Kanalı boyunca deniz geçişinde kontrolü sağlamış, körfeze bağlanan koridor, İngiltere'ye stratejik bir derinlik sağlamıştı. Ortadoğu'daki İngiltere'nin ana stratejik konumları resmi olarak Mısır ve Irak ile ittifak antlaşmaları ile, Filistin ile manda yönetimi ile tanımlanmıştı. Manda yönetimlerinin 12. ve 17.maddeleri İngiltere'ye Filistin ve Ürdün'de İngiltere'ye dışişlerinin kontrolü ve ulaşım imkanlarından yararlanma imkanı sağlıyordu.17.madde mandater devletin petrol ve mühimmatların taşınması, silahlı kuvvetlerin aktarılması amaçlarıyla yollar, limanlar ve demiryolları imkanlarını kullanabilecekti. Birliklerin sayısı ve mühimmat çeşidi konusunda herhangi bir kısıtlama yoktu¹⁷¹.

İngiltere, değişen uluslararası şartlar altında Irak'taki çıkarlarını korumak zorundaydı. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı bir komite tarafından hazırlanan raporda bağlantılar açısından önemli noktaları içeriyordu. Irak'taki imkanları savunma gelecekte önemli bir stratejik gereklilik olarak kalacaktır. Bu sonuç, Akdeniz ve Kızıldeniz'deki büyüyen İtalyan gücü ve Hindistan ile iletişim bağlarında önemli bir

¹⁷¹ Kolinsky, a.g.k., s.71.

fonksiyonu bulunan İskenderiye'yi işgal etmek için Mısır'a bir hareketin düzenlenmesi düşüncesini ortaya çıkaran İtalya'nın Libya'daki askeri varlığından kaynaklanmaktaydı. Komite, Mısır'ın savunulmasının Irak'ta konuşlu üsler, karadan ve havadan iletişim yollarının kullanımı olmadan imkansız olan Hindistan'dan Mısır'a askeri birimlerin hızlı bir şekilde transferini gerekli kılıyordu¹⁷².

İngiltere'nin Irak'taki varlığı Irak ile imzalanan 1930 antlaşmasıyla sağlamlaşmıştı. Bu yolla Irak İngiltere ile antlaşma ilişkisi içine girmişti. İngiltere'nin içerisinde olduğu bir savaş durumunda Irak'ın İngiltere'ye yapacağı yardım Filistin ile İran Körfezi arasında bir üs hazırlamak bir üssü kullandırmak olacaktı. Antlaşma, Irak'ın bağımsızlığını tanıdığından dolayı İngiltere'nin askeri hareketliliği Irak'taki sivil ve askeri otoritelerin işbirliğini gerektirmişti. İngiltere Irak'ın dış ilişkilerini ve savunma konularında 25 yıllık antlaşma ile kontrolünü sağlamıştı. Bunun sonucunda, İngiltere, askerlerini çekmişti, fakat Bağdat'ın 50 mil batısında olan Habbaniya ve Basra yakınlarındaki Shaibah'taki iki hava üssünü garanti altına almıştı. Basra limanının kullanımı, tüm güçlerin ülke boyunca geçiş hakkı bulunduğundan büyük bir önem taşıyordu. İngiltere ve Hindistan'dan sağlanacak hava takviyelerinin çoğu Basra limanına gönderilmişti. Basra limanı donanmaya üs sağlarken Abadan petrolerine yakınlığından ötürü önem taşıyordu. Donanma yakıtını çoğunlukla bu petrolerden sağlıyordu. Basra'daki Kraliyet Hava Kuvvetleri de Basra limanındaki donanmanın faaliyetlerinin güvenliği açısından önemliydi¹⁷³. Filistin yoluyla Basra'dan Mısır'a karadan geçiş Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı bir savaş olması halinde önemli bir yardım ve destek yolu olarak görülüyordu. Irak'tan Mısır'a hayati önem taşıyan iletişimin güvenliğini sağlamak amacıyla Filistin'de bir garnizonun konuşlanması görevini tanımladığı zaman bu kara yolunun öneminin altı çizilmişti¹⁷⁴.

İngiltere Irak'ın ve Ortadoğu'nun savunulmasında Kraliyet Hava Kuvvetlerine dayanmak istemiştir. Irak'ta konuşlu üsleri kullanarak Irak'ın kuzeyine doğru meydana gelebilecek saldırıları önleyebilirdi. Hava gücünün gittikçe artan etkinliği İngiltere'nin Ortadoğu'daki savunma pozisyonunu zayıflatabileceğinden donanma ve kraliyet hava

¹⁷² El-Solh, a.g.k., s.49.

¹⁷³ Main, E., Iraq from Mandate to Independence, London, 2004, s.127.

¹⁷⁴ Kolinsky, a.g.k., s.71.

kuvvetlerinin eş güdümlü kullanılmasını gerekli kılıyordu. Bu anlamda Irak'taki hava üsleri önemli bir işlev görmekteydi.

Ayrıca Filistin ve Mısır'a nazaran Irak'ta milliyetçilik hareketlerin zayıf kalması ve başbakan Nuri El Said'in İngiliz yanlısı ve uzlaşmacı rolü savaş zamanında orduyu İngiltere'ye tabi kılma ve savunma yükümlülüklerini paylaşma hususlarında herhangi bir direncin oluşmasını engelleyecekti. Irak yönetimine kademeli olarak sorumluluklar verilmesi Nuri El Said önderliğindeki yönetime duyulan bir güveni de yansıtmaktaydı. Bir başka deyişle Irak'ın müttefiklik ve karşılıklı yardımlaşma ilişkisi çerçevesinde İngiltere'nin çıkarlarını ve bölgedeki üstünlüğünü artan tehditler karşısında koruyacağı anlamına gelmekteydi. İngiltere sağladığı bu ilişki çerçevesinde çıkması muhtemel isyancı hareketlerin oluşmasını, Ortadoğu'daki iletişim yollarını manda sorumluluklarının müttefiklik ilişkisine dönüştürerek savunma yükümlülüklerini paylaşmıştı.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

İki Dünya Savaşı arası dönemde İngiltere'nin Ortadoğu politikasının temelleri İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerine hız kazandırmasıyla birlikte Hindistan'ı işgal ettikten sonra buraya açılan ulaşım yollarının güvenliğini sağlaması gerektiği noktasında oluşmaya başlamıştır. Bu amaçla Ortadoğu Bölgesi'nde Basra Körfezine yerleştikten sonra, bu bölgedeki nüfuzunu arttırmak ve korumak istemiştir.

19.yüzyıl boyunca İngiltere'nin bölgedeki nüfuzuna yönelik en önemli tehdit Rusya'dan gelmişti. İngiltere'nin bu dönemdeki temel prensibi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktı. Rusya'nın Ortadoğu'ya yönelik tehdidini yaptığı anlaşma ile kendi kontrolünde sınırlandırdıktan sonra, I.Dünya Savaşı ile toprak bütünlüğünü koruma prensibinden uzaklaşarak, Fransa ve Rusya ile birlikte yükselen Almanya'ya ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmıştı. Savaşı kazanma amacına yönelik olarak Osmanlı nüfuzu altındaki Araplarla ayaklanma çıkarmak için işbirliğine yönelik görüşmelerde bulunmuştu. İşbirliği de vaatsiz gerçekleşmemişti. Savaşın kazanılması halinde Ortadoğu topraklarında

Arap Devleti kurma sözü verilmişti. Bu vaatleri Fransa ile Ortadoğu'nun paylaşılma alanlarını belirleyen Sykes-Picot Antlaşması izlemişti. Ardından Yahudilere verilen Filistin'de Yahudi yurdu kurulması taahhüdü ile Ortadoğu'nun akıbeti karmaşık bir hal almıştı. Savaşın kazanılması ile birlikte İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda nüfuzu altındaki Irak ve Filistin'e yönelik politikalarını gözden geçirmesi gerekiyordu. Bu politikaların oluşturulma aşaması Araplara verilen vaatler, Fransa, stratejik çıkarlar ve bölgelerdeki İngiliz yönetiminin görüşleri çerçevesinde belirlenecekti.

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı topraklarının bölüşülme görüşmeleri yapıldığında uluslararası ortamda değişimler hissedilir hale gelmişti. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un öncülüğünde uluslararası ortamda yeşeren kendi kaderini tayin hakkı, açık kapı ilkesi ve işgalci, ilhak karşıtı söylemler işgal altındaki topraklarda yaşayan halkın düşüncelerinin hesaba katılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Ortaya atılan manda yönetimi formülü ile galip devletlerin çıkarları, işgal altındaki topraklarda yaşayan halkın isteklerini uyumlaştırmış olmaktadır. San Remo görüşmeleri sonucunda Irak'ın manda yönetimi İngiltere'ye veriliyordu. Bu süreçten sonra İngiltere'nin Irak'a yönelik politikası, manda yönetimiyle göreceli olarak statükoya erişse de 1920 isyanı mevcut yönetimin ve İngiltere'nin pozisyonunun gözden geçirilmesini gerektirmişti. Daha sonraki süreçte Kahire Konferansı kararı ile İngiltere'nin Irak politikasında köklü değişimler başlamıştı. Sorumlulukların azaltılması, harcamalarda kısıtlamaya gidilmesi, Irak yönetiminin kral başta olmak üzere yapılandırılması kararları Irak politikasına kademeli olarak yansıtılmıştı. Irak halkı tarafından istenmeyen manda yönetimlerinin antlaşma ilişkisine dönüştürülmesi ile savunma yükümlülükleri azaltılmış ve Arap dünyasının üzerinde mutabık kalacakları, İngiltere'nin politikalarına direnç göstermeyecek bir lider seçilerek Arap hassasiyetleri göz önünde bulundurularak İngiltere'nin denetimi devam etmişti. Paris Barış Konferansı görüşmelerinde Fransa'dan Musul'u alan İngiltere 1926'da Musul'un Irak'a katılmasıyla sağlamlaşan statüko zinciri Irak'ın Milletler Cemiyetine dahil olmasıyla tamamlanıyordu.

1930–1939 yılları arasında İtalya ve Almanya olmak üzere revizyonist devletlerin ortaya çıkışı Akdeniz ve Ortadoğu'ya yönelik korkuları da beraberinde getirmiştir. Uzun soluklu bir savaşı göze alamayan İngiltere Akdeniz ve Ortadoğu'ya yönelik savunma eksikliklerinin farkında olmuş, Almanya ve İtalya'ya yatıştırma politikaları uygulanmıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesiyle Akdeniz'deki değişen dengelerin Ortadoğu'nun güvenliğine tesir etmemesi düşüncesiyle Türkiye'nin Boğazları silahlandırma istemesine

olumlu yaklaşmış ve Türkiye ile ittifak arayışına girmiştir. Ayrıca yaklaşan savaş tehlikesine karşı yerel güçlerin işin içerisine girmesi gerektiğini düşünmüştür. İngiltere Irak ile yapılan 1930 antlaşması gereği oluşturduğu savunma ittifakıyla savunma yükümlülüklerini Irak üzerine yükleyerek iletişim yollarının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

İngiltere, I.Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma ilkesini gözetip, anlaşma ve ittifak arayışları ile Ortadoğu'da nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. I.Dünya Savaşı ile birlikte Fransa ve Rusya ile aynı safta yer alırken, savaşın getirdiği gereklilikler doğrultusunda Ortadoğu'da çıkarları önceliğinde Araplar ile işbirliğine girmiştir. Fransız etki alanını Rusya ile kendi arasında tampon bölge şeklinde koyarak hem Rusya'nın tehdit potansiyelini azaltmış hem de Fransa'nın Ortadoğu'daki menfaatlerini kendi çizdiği sınırlar doğrultusunda sınırlamaya çalışmıştır. Ortadoğu bölgesinde verdiği taahhütler ile Araplara tanıdığı alanı Fransa ve kendi etki alanı üzerine bina ederken, yaptığı görüşmelerle Ortadoğu'daki nüfuzunu tavizler kopararak sağlamlaştırma yoluna gitmiştir. San Remo'dan itibaren Milletler Cemiyeti'nin verdiği manda yönetimlerini kendi politika gereklilikleri ile uzlaştırmış, özellikle Irak'ın verilen İngiliz desteği ile kendi kendine yeten bir noktaya gelmesi için çaba harcamıştır. Manda yönetimlerinin bitmesi ve yaptığı antlaşmalar ile yönetimi kendi eline almaya başlamıştır. Artık tampon bölgeler bulundurarak kontrol etme şeklinde politikanın uygulanmadığı gözlemlenebilmektedir. II. Dünya Savaşı'na giden yolda Ortadoğu'daki üstünlüğünü korumak için Irak özelinde dolaylı bir biçimden ziyade doğrudan doğruya müdahalelerde bulunma imkanı bulmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Antonius, G.,The Arab Awakening, London, 1955.

Arı,T., Geçmişten Günümüze Orta Doğu , Siyaset, Savaş ve Diplomasi, İstanbul, 2004.

Armaoğlu, F.,20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995),İstanbul, 1997.

Bennett, G.H., British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919-24, New York, 1995.

Bıyıklı,M.,Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları-Atatürk Dönemi-,İstanbul,2006.

Busch, B.C., Britain,India,and the Arabs, 1914-1921, Berkeley, 1971.

Cleveland, W. L., A History of the Modern Middle East, Colorado, 2004.

Daviş,A.,Arap Milliyetçiliği(Çev.L.Yalçın), İstanbul, 2004.

Dodge, T., Inventing Iraq:The failure of nation-building and a history denied, London, 2003.

El-Solh,R., Britain's Two Wars with Iraq, London, 1997.

Erkin,F.C.,Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968.

Fisher, J., Curzon and British Imperialism in the Middle East 1916-19, London, 1999.

Fromkin,D.,Barışa Son Veren Barış(Çev.M.Harmancı),İstanbul,2004.

Gilbert, M. E., Winston S.Churchill, Boston, 1971.

Hourani,A.,Arap Halkları Tarihi(Çev.Y.Alogan), İstanbul,1997.

Hurewitz, J.C., Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record:1914-1956, New York, 1958.

İnan,Y.,Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi, Ankara, 1995.

Ireland, P.W., Iraq: A Study in Political Development, London, 1937.

Kaymaz, İ.Ş., Musul Sorunu, İstanbul, 2003.

Kedourie, E., England and the Middle East-The Destruction of the Ottoman Empire(1914-1921) , London, 1956.

Kent, M., Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism and the Middle East in British Foreign Policy 1900-1940, London, 1993.

Klieman, A. S. , Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921, Baltimore, 1970.

Kocabaş, S., Hindistan Uğruna Yapılanlar İngiltere ve Hindistan, İstanbul, 1987.

Kolinsky, M., Britain's War in the Middle East: Strategy and Diplomacy, 1936-42, London, 1999.

Kürkçüoğlu, Ö., Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara, 1982.

Macmillan, M., Paris 1919, Ankara, 2004.

Main, E., Iraq from Mandate to Independence, London, 2004.

Margalith, A. M., The International Mandates, Baltimore, 1930.

Monroe, E., Britain's Moment in the Middle East 1914-1956, London, 1963.

Nevakivi, J., Britain, France and the Arab Middle East, 1914-1920, London, 1969.

Önsoy, R., Türk-Alman İktisadi Münasebetleri, İstanbul, 1982.

Sagay, R., XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, Ankara, 1970.

Sander, O., Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e, Ankara, 2005.

Siyasi Tarih, 1918-1994, Ankara, 2005.

Sharabi, H.B., Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century, New Jersey, 1962.

Siegel, J., Endgame: Britain, Russia and the Final Struggle for Central Asia, New York, 2002.

Sluglett, P., Britain in Iraq, London, 1976.

Stein, L., The Balfour Declaration, London, 1961.

Stivers, W., Supremacy and Oil, New York, 1982.

Tokatlı, A. (Çev.), Uluslararası İlişkiler Tarihi, İstanbul, 1978.

Tripp, C., A History of Iraq, New York, 2000.

Wilson, A. T., *Mesopotamia 1917-1920 : A Clash of Loyalties*, London,1931.

Makaleler:

Davidson, N., “The Termination of the Iraq Mandate” ,*International Affairs*(Royal Institute of International Affairs 1931-1939),Sayı.1,London,1933.

De Booy, H.Th., “The Life Lines of the British Empire”, *Pacific Affairs*, Sayı.2, Vancouver, BC, 1937.

Dieterich,R., “Germany’s Relations with Iraq and Transjordan from the Weimar Republic to the End of the Second World War”,*Middle Eastern Studies*,Sayı.4,Oxfordshire,2005.

Fitzgerald,E.P.,“France’s Middle Eastern Ambitions,the Sykes-Picot Negotiations,and the Oil Fields of Mosul,1915-1918”, *The Journal of Modern History*, Sayı.4,Chicago, 1994.

Gruen,G.E., “The Oil Resources of Iraq:Their Role in the Policies of the Great Powers”, *The Creation of Iraq 1914-1921*(Ed.R.S.Simon- E.H.Tejririan), New York, 2004.

Haas, E.B., “The Reconciliation of Conflicting Colonial Policy Aims: Acceptance of the League of Nations Mandate System”, *International Organization*,Sayı.4, New York, 1952.

Jeffery, K., “Great Power Rivalry in the Middle East”, *The Historical Journal*, Sayı.4, New York, 1982.

Pratt,L., “Strategic Context:British Policy in the Mediterranean and the Middle East,1936-1939”,*The Great Powers in the Middle East,1919-1939*(Ed.U.Dann),New York,1988.

Reguer, S., “Persian Oil and the First Lord: A Chapter in the Career of Winston Churchill”, *Military Affairs*, Sayı.3, Virginia,1982.

Towle,P., “The Montreux Convention as a Regional Arms Control Treaty-Negotiation and Practice”,*Military Affairs*,Sayı.3, Virginia,1981.

Vinogradov, A., “The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered: The Role of Tribes in National Politics”, *International Journal of Middle East Studies*, Sayı.2, New York, 1972.

Westermann, W.L., “The Armenian Problem and the Disruption of Turkey”, *What Really Happened at Paris*(The Story of the Peace Conference,1918-1919 by American Delegates),(Ed. E.M.House- C.Seymour),Florida, 2001.

Yaphe, J. S., “The View from Basra: Southern Iraq’s Reaction to War and Occupation, 1915-1925”, The Creation of Iraq 1914-1921(Ed. R.S.Simon- E.H.Tejrjian), New York, 2004.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri:

Aydın, A.D., Mosul Question(1918-1926),Bilkent Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

Çıtak, C.,Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu’daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü,Hacettepe Üniversitesi,Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.

De Luca, A.R., The Montreux Conference of 1936: A Diplomatic Study of Anglo-Soviet Rivalry At the Turkish Straits,Stanford Üniversitesi,Tarih Bölümü,Yayınlanmamış Doktora Tezi, California,1973.

Ersöz, N.G., Lozan Antlaşması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi Bağlamında Boğazlar Sorunu,Ankara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

Tekdal, A., British Policy(In Palestine) Towards the Establishment of a Jewish National Home,1915-1929,Boğaziçi Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul,1992.

İnternet Kaynakları:

<http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1914m/anglruss.html>(15.09.2007).

<http://site.ebrary.com/lib/bogazici/Doc?id=10089729&ppg=165>(20.10.2007).

http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/MMTY/24/5_mensur_akgun.pdf(22.01.2007).

<http://www.jepeterson.net/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/dfdgar02.pdf>(07.03.2007).

ÖZGEÇMİŞ

31 Mayıs 1982’de İstanbul’da doğdum. İlk ve ortaokulun ardından Polis Koleji’nden 2000 yılında, Polis Akademisi’nden 2004 yılında mezun oldum. Aynı yıl İstanbul Emniyet Müdürlüğü kadrosunda Komiser Yardımcısı rütbesi ile göreve başladım.2005–2006 Eğitim-Öğretim yılında Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimime başladım.

Yabancı dilim İngilizcedir.

Kubilay SARA